

VYTAUTAS ČESNULIS

VARĖNAI

150 metų

VYTAUTAS ČESNULIS

Varėnai *150* metų

VYTAUTAS ČESNULIS

Varėnai *150* metų

VILNIUS

2 0 1 2

UDK 947.45

Če441

Knyga išleista
Varėnos rajono savivaldybės lėšomis

ISBN 978-9955-832-52-2

© Vytautas Česnulis, 2012

Iš visų pusių žalių pušynų apsupta, prie Vilniaus-Gardino geležinkelio prigludusi, Alytaus-Eišiškių plento kertama, o plentų atšakas Marcinkonių ir Matuizų link pamėtėjusi, vos per porą šimtų metrų prie Merkio upės neprieinanti, dunkso Pietų Lietuvos rajono centras – Varėna. Negali ji amžiumi lenktyniauti su daugeliu kitų Lietuvos miestų ir miestelių. Netgi prieš kelis dešimtmečius dar už 4 km buvusi, o dabar jau vienu šonu besiglaudžianti kaimynė Senoji Varėna, savo vardą mūsiškei perleidusi, yra puspenkto šimto metų senesnė.

Varėnos miesto istorija prasidėjo su Sankt Peterburgo-Varšuvos geležinkelio tiesimu. Miesto įsikūrimo data laikoma 1862 m. rugsėjo 5 d. pagal Julijaus kalendorių (vad. senuoju stiliumi) arba rugsėjo 17 d. pagal dabar vartojamą Grigaliaus kalendorių: tądien į Varėnos geležinkelio stotį atvažiavo pirmasis traukinys. Žinoma, tai buvo paprastas darbinis geležinkeliečių traukinys.

Datos iki 1915 m. rudens (t. y. kol Varėnoje buvo rusų caro valdžia) dažniau pateikiamos pagal Julijaus kalendorių.

Geležinkelio stotis

Sankt Peterburgo-Varšuvos geležinkelis buvo antroji didelė geležinkelio linija Rusijos imperijoje (pirmoji – Peterburgas-Maskva). Tiesti antrąjį geležinkelį valstybės išdo lėšomis buvo numatyta caro Nikolajaus I 1851 m. vasario 15 d. įsaku.

Peterburgo-Varšuvos geležinkelio tiesimo direktoriaus pavaduotoju paskirtas iš Naudvario (Panevėžio raj.) kilęs inžinierius Stanislovas Kerbedis (1810-1899). Kloti vadinamieji amerikietiškieji (arba Vinjolio) 6 ir 5,5 metrų ilgio bėgiai, svėrę atitinkamai po 35,7 kg ir 32,2 kg. Po 6 m bėgiais dėti aštuoni, po 5,5 m – septyni pabėgiai. Pabėgio ilgis – 2,7 m. Vienam kilometrui kelio teko 1320 pabėgių. 1854 m. rudenį Kerbedžiui pavesta ištirti galimybes, kaip šį geležinkelį sujungti su Karaliaučiaus geležinkeliu ir parengti patį projektą. Rusijos geležinkelių vėžės plotis buvo 1524 milimetrai (1970 m. plotis susiaurintas iki 1520 mm). Europinės vėžės plotis yra 1437 mm.

Geležinkelio ruožas iki Gatčinos (41 varstas) atidarytas 1853 m. lapkričio mėnesį, o toliau kelio tiesimas dėl Krymo karo (1853-1856 m.) sustojo.

Caro Aleksandro II 1857 m. sausio 26 d. įsaku 1050 varstų ilgio kelią iki Varšuvos su 160 varstų atšaka nuo Lentvario iki Virbalio (dabar Kybartų) pavesta tiesti Vyriausiajai Rusijos geležinkelių bendrovei. Pirmieji kelio pylimo darbai Lietuvos teritorijoje, tarp Pabradės ir Vilniaus, prasidėjo 1858 m. gegužės 15 d. Bendrovė 1858 m. lapkričio 28 d. (gruodžio 10 d.) patvirtino Lentvario-Mergežerio ruožą. Kelio išklotinė Daugpilis-Mergežeris, patikslinus projektą, galutinai patvirtinta 1859 m. vasario 2 d. Tais metais patvirtinta ir Mergežerio-Balstogės (Bialystoko) atkarpa. Geležinkelio tiesimu tiesiogiai rūpinosi Vakarinių linijų atskirosi direkcija.

Jos dokumentuose kaip vienas iš geležinkelio punktų taip pat įvardijamas Mergežeris. Viena iš trijų Peterburgo-Varšuvos linijos apygardų vadinosi 3-ji Mergežerio-Varšuvos apygarda. Tarp Vilniaus ir Gardino vidutiniškai kas 19-21 varstas numatytos 8 stotys.

1859 m. gegužės 1 d. prasidėjo darbai visoje Daugpilio (Dinaburgo, Dvinsko)-Vilniaus-Gardino trasoje. Iki 1860 m. vasario geležinkelis iki Pskovo veikė; jau buvo nutiestas, bet naudojimui neatidarytas ir ruožas iki Daugpilio. Daugpilio-Mergežerio ruože buvo suprojektuoti 163 dirbtiniai įrenginiai, tarp kurių keli metaliniai tiltai ir didžiausias inžinerinis įrenginys – Panerių tunelis. Kasti iš abiejų pusių jis pradėtas 1859 m. sausio 15 d. Metalinės dalys tiltams gamintos Paryžiuje, Ruen ir K^o gamykloje, o paskui per 1858 ir 1860 metų navigacijas Nemunu plukdytos iki Kauno. Bėgiai Daugpilio-Mergežerio ruožui vežti iš pagrindinių dirbtuvių (depų) Kaune ir Rygoje. Iš pradžių bėgiai buvo iš ketaus, o mažiau po 30 metų leista juos pakeisti plieniniais.

Geležinkeliui ties dabartine Varėna paimta apie šimtą dešimtinių Varėnos (I) dvaro žemės, kuri po 1859 metais baigtos kontrolinės liustracijos buvo palikta valdyti Varėnos I miestelio bei šalia esančių kaimų (Antakalnio, Užumelnyčio) ir Girežerio bei Mergežerio kaimų valstiečiams.

Pirmasis traukinys ne visiškai baigtu geležinkeliu į Vilnių atvažiavo 1860 m. rugsėjo 4(16) d. Daugpilio-Vilniaus ruožą traukinys pravažiavo per pusseptintos valandos. Spalio 1 d. popietę atvažiavo Aleksandras II. Kitą dieną caras rengė trumpus vizitus pas įtakingiausius miesto žmones, susitiko su aukštais stačiatikių dvasininkais, 12.30 val. aplankė Vilniaus katedrą, kur imperatoriaus laukė Mogiliovo arkivyskupas metropolitas Vaclovas Žilinskis (kilęs iš Nedzingės dvarininkų), Vilniaus vyskupas Adomas Krasinskis ir Telšių (Žemaičių) vyskupas Motiejus Valančius su Vilniaus kapitula ir miesto kunigais. Geležinkeliu 7 varstus 85 sieksnius spalio 3 d. caras nuvyko iki Panerių tunelio, kur įmūrijo paskutinę plytą ir oficialiai atidarė 427 metrų ilgio tunelį (Panerių ir Kauno tuneliai buvo pirmieji geležinkelių tuneliai Rusijos imperijoje). Išskilmėse

dalyvavo svečiai – Prūsijos karališkosios šeimos atstovai. Spalio 4-ąją karieta pašto keliu (traktu) pro Šalčininkus ir Lydą caras išvyko į Gardiną. Anuomet rašyta, kad tokių aukštų svečių Vilnius nebuvo matęs nuo 1812 metų.

Iš Vilniaus į Gardiną pro Varėną I ir Merkinę ėjęs vieškelis vadinosi prekybos ir karo keliu.

Į Varšuvą tiesto geležinkelio dokumentuose beveik trejus metus minėtas Mergežeris. Varėnos (*Ораны, Orany*) vardas atsirado vėliau. Vilniaus gubernijos 1860 metų informacinėje knygutėje *Памятная книжка Виленской губернии на 1860 год (Вильно, 1860)* jau minima būsimoji Varėnos stotis. Prie leidinio *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния. Составил генерального штаба капитан А. Корева (Санктпетербург, 1861)* pridėtame Vilniaus gubernijos žemėlapyje Vilniaus-Gardino geležinkelyje pažymėtos Valkininkų, Varėnos ir Marcinkonių stotys. Tik laikraščio *Виленский вестник* 1862 m. rugsėjo 4 ir 7 d. numeriuose esančiuose S. Peterburgo-Varšuvos geležinkelio 2-o skyriaus valdybos skelbimuose apie rugsėjo 14 d. numatomas varžytines dėl dūmtraukių ir išviečių valymo stotyse ir namuose palei geležinkelį rašoma, kad darbai bus atliekami „nuo Švenčionėlių iki Virbalio ir nuo Lentvario iki Mergežerio“.

Peterburgo susisiekimą su Varšuva tikėtasi atidaryti 1861 metais. Tačiau geležinkelio statyba užsitęsė. Tik viešasis eismas Kau-no-Virbalio ruože pradėtas 1861 m. balandžio 11 d. Stočių statyba Daugpilio-Mergežerio ruože prasidėjo 1860 m. Pirmasis garvežys 20 sieksnių ilgio tiltu per Merkį ties Pamerkiais pervažiavo 1861 m. rugsėjo 24 d. Mediniai keleivių namai – stočių pastatai – Rūdiškėse, Valkininkuose ir Varėnoje pastatyti 1861 m., nors visiškai užbaigti tik kitais metais. 1861 metais Varėnoje dar pastatyti du mediniai gyvenamieji namai geležinkelio tarnautojams, bufeto pastatėlis ir skarda dengtas mūrinis 134 kvadratinį sieksnių angaras 4-riems garvežiams. 1862 m. kovą baigti iešmų įrengimo darbai.

Baigus statyti tiltą per Dauguvą, 1862 m. kovo 15 d. atidarytas reguliarus traukinių eismas į Vilnių ir Virbalį, o gruodžio 15 d. – į Gardiną ir Varšuvą. Peterburgo-Varšuvos geležinkelio linija galutinai baigta tvarkyti 1864 m. Šio geležinkelio senoji istorija išsamiausiai aprašyta Liubomiro Viktoro Žeimanto knygoje „Sankt Peterburgo-Varšuvos geležinkelis 1858-1915“.

Varėnos stotis – trečios klasės (Valkininkų ir Marcinkonių stotys – žemesnės, ketvirtos, klasės; aukščiausios klasės stotis buvo Lentvaris, Vilnius ir Kaunas – pirmos, Švenčionėliai – antros klasės). Atstumas nuo Peterburgo iki Varėnos – 731 varstas, o nuo Varėnos iki Varšuvos – 315 varstų, o tai tik 4 varstais trumpiau, negu buvo numatyta 1857 m. pradžioje. Varėnos geležinkelio stotis ir artimiausi pastatai aplink ją iškilo iš Girežerio kaimo valstybės žinion paimtoje žemėje.

Vienas senojo geležinkelio bruožų – tai pervažų per jį gausa: kone kas 2-3 kilometrai. Tarp Varėnos ir Zervynų buvo 5 pervažos. Ir visos be šlagbaumų. Beveik iki 1940 m. prie daugelio pervažų gyveno sargai, ir jos kartais vadintos sargų pavardėmis: pvz., Palevičiaus pervaža – pirmoji nuo Varėnos stoties į Zervynų pusę, už dabartinės kombinuotųjų pašarų gamyklos. Pervažų skaičius iki dabartinio sumažintas tik XX a. 6-tą dešimtmetį.

Nuo Peterburgo iki Varėnos kabėjo geležies pokoste mirkyti 5 mm skersmens telegrafo laidai, kitur – 4 mm laidai. Varėnos stotyje 1865 m. buvo du telegrafininkai.

Sukilėliai 1863 m. naktį iš rugpjūčio 24-osios į 25-ąją netoli Valkininkų stoties į Varėnos pusę buvo nutraukę vielinę telegrafo liniją. Kovodama prieš sukilėlius, rusų kariuomenė jau naudojosi geležinkeliu. Pagal Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo geležinkelio apsaugos projektą palei geležinkelį imta kirsti mišką. Varėnos prieigose miškas kirstas 1863 m. birželio 5-22 d. ir rugsėjo 9 d. Paskui statyti blokhauzai (bunkeriai) ir barakai kareiviams. 1864 metais Valkininkų, Varėnos ir Marcinkonių stočių prieigose miškas kirstas nuo rugsėjo 2 d. iki 12 d. Valkininkų ir Varėnos

Varėna rusiškame 1896 m. žemėlapyje

stotyse pastatyta po du barakus, virtuvę ir pašiūrę arkliams, prie Merkio ir Ūlos tiltų – blokhauzai, virtuvės ir pašiūrės arkliams.

Pirmasis medinis 52 kvadratinį sieksnių geležinkelio stoties pastatas stovėjo už kelių metrų toliau į Matuizų pusę nuo dabartinio stoties pastato. Dar toliau į šiaurės rytus – depu vadintas garvežių angaras bei platforma garvežiams apsukti: garvežys užvažiuodavo ant platformos, o vyrai su basliais ją apsukdavo. Paskui dabartinės profesinės žemės ūkio mokylos vietoje garvežiams apsiskuti buvo supilti trys 4-5 m aukščio pylimai – trikampis (vadintas Treugolniku, norint jį atskirti nuo priešingoje pusėje vėliau atsiradusio Trikampio). Tik ar buvo prasmės tuos pylimus daryti, ar tai buvo tik galimybė valdiškų pinigų pasiglemžti, tai jau kitas klausimas.

1894 m. sausio mėn. iš privačios bendrovės išpirktas Peterburgo-Varšuvos geležinkelis tapo valstybiniu. Tais metais kelių ilgis Varėnos stotyje sudarė 1843 sieksnius (3932,2 m), buvo 2 semaforai, 18 kryžmų ir iešmų. Ryšys su kaimyninėmis stotimis palaikytas trimis telegrafo laidais. Buvo 2 keleivių peronai: vienas, 194 kv. sieksnių, grįstas akmenimis, antras, 60 kv. sieksnių, medinis.

Kroviniams apdoroti stotis turėjo 134 kv. sieksnių atvirą platformą, 12 kv. sieksnių skarda dengtą platformą ir 12 kv. sieksnių pakhausą (uždarą sandėlį). Bent iki XX a. pradžios krovinių apyvartoje didžiąją iškrautų prekių dalį sudarė grūdai, valgomoji druska, žibalas; pakrauta daugiausiai grūdai ir mediena.

Prie geležinkelio stoties stovėjo mūrinis tinkuotas 12 kubinių sieksnių talpos vandentiekio bokštas. Beveik už 1,5 km į Mergežerio pusę prie patvenktų Derėžnyčios, nuo XX a. vidurio raštuose vadinamos Derežna, ištakų pastatyta garo katilinė su dviem krosnimis bei medinis pastatas gyventi siurblinės prižiūrėtojų. Mūrinis vandens siurblinės („vodokačkos“) pastatas išlikęs. Vanduo iš siurblinės į vandentiekio bokštą tekėjo 800 sieksnių ilgio vamzdžiu. Stotyje buvo du čiaupai, iš kurių vienas pildė garvežius. Siurblinė tiekavo vandenį geležinkelio vandentiekio bokštui, o vėliau ir keliams hidrantams. Iki siurblinės nutiestas geležinkeliukas vaگونėliams su anglimis ir malkomis nustumti.

Geležinkelio stoties rajone 1870 m. stovėjo tik trys mediniai gyvenamieji namai. Jame gyveno geležinkelio tarnautojai su šeimomis – 50 žmonių. 1894 metais jau buvo du dideli skarda dengti 105 kv. sieksnių bendro ploto darbininkų namai (kazarmės) ir du 85 kv. sieksnių bendro ploto namai, kuriuose gyveno aukštesnieji tarnautojai. Dar buvo medinis 5 kv. sieksnių kelio sargo namelis. Asmeniniam ūkiui geležinkeliečiai turėjo 9 tvartelius, 3 rūsius ir 2 šulinius.

Pirmasis stoties viršininkas iki 1864 m. buvo A. Fišeris, paskutinis rusų caro laikais (1913-1915 m.) – M. Satarovas. Nuo 1890 m. įsteigta stoties viršininko pavaduotojo pareigybė.

XIX a. pabaigoje paaštrėjus Rusijos-Vokietijos santykiams, ėmė komplikuootis padėtis Rusijos imperijos vakariniame pasienyje. Strateginiais kariniais sumetimais Varėną ryžtasi sujungti geležinkeliu su Alytumi, o toliau per Šeštokus – su Suvalkais. 1894 metais nutiesta geležinkelio atšaka nuo Varėnos iki Poteronių dešiniajame Nemuno krante. Ties Varėna I 1897 m. pastatyta Artilerijos geležinkelio stotis. Visame Varėnos-Alytaus-Šeštokų-Suvalkų-Gardino (Lososnos) ruože traukiniai ėmė kursuoti 1899 m., spalio 15 d. atidarius geležinkelio tiltą per Nemuną Alytuje. Varėnos-Alytaus geležinkelis buvo nepaprastai svarbi transporto arterija, jungusi Alytaus tvirtovę ir Varėnos artilerijos poligoną. Lankas Varėna-Alytus-Suvalkai-Gardinas su linijos į Varšuvą Varėnos-Gardino ruožu sudarė uždara geležinkelio žiedą.

Į šiaurės rytus nuo Varėnos stoties suformuotam Trikampiiui ir kitiems geležinkelio įrenginiams paimta varėnių (Varėnos I miestelio ir šalia esančių kaimų – Antakalnio, Užumelnyčio ir Naujaūlyčio) gyventojų žemė.

Projektuota Varėną sujungti geležinkeliu ir su Lyda; vietomis jau buvo pilama sankasa šiam ruožui. Taip kurta ištisinė strateginė geležinkelio linija Rusijos imperijos vakariniame pasienyje. Tačiau iki I pasaul. karo darbų atlikti nespėta.

Iš Peterburgo į Varšuvą, į Karpatų kurortus ir atgal retkarčiais važiuodavo pats Rusijos caras ar jo šeimos nariai: carienė, caro

motina, didieji kunigaikščiai broliai ir kt. Tokiais atvejais imtasi ypatingų geležinkelio apsaugos priemonių. Keliui nuo Lentvario iki Marcinkonių saugoti būdavo skiriama bent pora pulkų kariuomenės. Dar saugodavo pėsčia ir raita vietos policija. Būdavo patikrinami iki 100 sieksnių atstumu nuo geležinkelio gyvenę žmonės, sustabdomas miško plukdymas Merkio ir Ūlos upėmis. Pavyzdžiui, kai 1901 m. spalio pabaigoje caras važiavo iš Varšuvos, tik Varėnos stotį saugojo 35 kareiviai, o geležinkelį nuo Marcinkonių pusės – 123, nuo Valkininkų – 52 kareiviai. Ir tai be viršininkų ir policijos!

Per Rusijos visuotinę politinę streiką 1905 m. spalio 13-14 (25-26) d. traukinių eismas Peterburgo-Varšuvos linijoje buvo visiškai sustojęs.

Pasiremsime keleivinių traukinių 1911 m. eismo tvarkaraščiu. Varėnos stotyje buvo bufetas, o Valkininkų ir Marcinkonių stotyse jų nebuvo. Greitasis I ir II klasių traukinys Peterburgas-Varšuva, 8 minutėms stabtelėjęs Vilniuje, toliau iki Gardino važiuodavo be sustojimų. I-III klasių pašto traukinys į Varšuvą iš Peterburgo kasdien išvykdavo 11 val. ryto ir į Varėną atvažiuodavo po paros – kitą dieną 11 val. 16 min. Čia stovėdavo 8 minutes. Valkininkuose ir Marcinkonyse pašto traukinys taip pat stodavo. Atstumą nuo Valkininkų stoties iki Varėnos – 19 varstų – jis nuvažiuodavo per 26 minutes, o nuo Varėnos iki Marcinkonių – 20 varstų – per 29 minutes. Dabar dyzelinis traukinys pirmąjį tarpą, stabtelėjęs Pamerkiuose ir Matuizose, įveikia per 23 minutes, o kelionei iki Marcinkonių, sustojęs Zervynose, sugaišta 26 minutes arba abiem atvejais 3 minutėmis greičiau.

Grįždamas į Peterburgą pašto traukinys iš Varšuvos išvažiuodavo 10 val. 40 min., Varėnoje būdavo 19 val. 42 min. ir čia stovėdavo 10 min.

I-III klasių traukinys Varėna-Artillerija kursavo rytais 5 kartus per savaitę nuo gegužės 1 d. iki rugpjūčio 31 d.; 9 km įveikdavo per 21 min. Artillerijos stotyje taipogi buvo bufetas. Iš Varėnos į Suvalkus vienas mišrus I-III kl. pašto-prekinis traukinys kasdien

išvykdavo 12 val. 12 min. Antrasis panašus traukinys, važinėdavęs ketvirtadieniais ir sekmadieniais, iš Varėnos išvykdavo 23 val. 16 min. Iki Suvalkų jis irgi važinėdavo gegužės-rugpjūčio mėnesiais, o kitu metu tik į Artileriją.

Besitraukiančiai rusų kariuomenei 1915 m. rugpjūčio mėn. išsprogdinus tilto per Nemuną santvarą, ruožas Alytus-Varėna kelis mėnesius neveikė. Tiltą Alytuje vokiečiams paskubomis atstačius, ruožas su pertrauka veikė iki 1920 m. rudens, kai Varėnos stotį užėmė lenkai. Geležinkelio tiltą per Merkį 1920 m. rudenį apgadino Perlojos šauliai, o bėgdami lenkai spalio 7 d. jį visai išsprogdino. Šitaip baigėsi Varėnos stoties sąsajos su antrąja geležinkelio linija.

Medinis geležinkelio stoties pastatas sugriautas per I pasaul. karą. Varėnoje 1920 m. spalio mėn. įsitvirtinus lenkams ir stočiai su visu Vilniaus kraštu tapus Lenkijos valstybės provincija, lenkų valdžia ilgainiui Varėnoje pastatė gražų mūrinį dviaukštį geležinkelio stoties pastatą (tik antrasis aukštas nėjo per visą pastato ilgį, o buvo tarsi mansarda su balkonu į miestelio pusę). Dydžiu ir išvaizda pastatas nusileido tik Lentvario stočiai. Antrajame aukšte buvusi kelių valdžių policijos būstinė.

1939 m. rugsėjo 1 d. hitlerinei Vokietijai užpuolus Lenkiją, vokiečių lėktuvai po kelias bombas į Varėnos ir Marcinkonių geležinkelio stotis numetė rugsėjo 4 d.

Lietuvos vyriausiojo geležinkelių direktoriaus J. Augustaičio 1942 m. gruodžio 17 d. įsakymu Varėnos stočiai nuo gruodžio 1 d. nustatyta II klasė.

1944 m. vasarą bėgdami hitlerininkai susprogdino lenkų statytą stotį ir šalia buvusį vandentiekio bokštą. Sukabinti du garvežiai nuo Valkininkų iki Marcinkonių stoties tempė geležinį noragą, kuris laužė vienos vėžės pabėgius ir raitė bėgius; iš paskos ėjo sprogdintiojai. Raudonajai armijai aplenkus vokiečius ir aukščiau Druskininkų priėjus Nemuną, vokiečiai savo noragą paliko Marcinkonyse. Vokiečių išardytas antrasis kelias taip ir nebuvo atstatytas, nors XX a. 6-9 dešimtmečiais šis geležinkelio ruožas buvo gana apkrautas: be keleivinių traukinių, juo pro Varėną link Lenkijos ir

Rytų Vokietijos per parą nudundėdavo po kelis sunkiasvorius sąstatus su Rusijos miškų rąstais ir lentomis. Apie dešimtmetį stotis glaudėsi kitapus geležinkelio esančiame vienaaukščiame geltonų plytų pastate.

1954 m. pabaigoje Varėna gavo „darbo liaudies dovaną“ – tarybinės konstitucijos dienai (gruodžio 5 d.) atidarytą ligšiol stovintį geležinkelio stoties pastatą. Jo architektūra nėra originali: projektas tipinis, pagal kurį statytas ne vienas toks statinys Rusijoje ir kitose respublikose. Po metų kitų atstatytas, tačiau pagal paskirtį niekada nenaudotas vandentiekio bokštas. Šlavėjai ir kiti geležinkelio darbininkai savo inventorių laikė mūrinėse būdelėse abipus stoties pastato su užrašais „Bagažas“ ir „Karštas vanduo“. Tuo laiku Varėnoje nakvodavo iš Vilniaus vakare atvažiuavęs priemiestinis keleivinis traukinys (žmonių pramintas „bulkiniu“). Lenkijos link kasdien važinėdavo „Gomulka“ – keleivinis traukinys Vilnius-Kuznica. Traukinys Vilnius-Druskininkai į kurortą tempdavo prikabintus Maskvos ir Leningrado vagonus. Vėliau apie porą dešimtmečių važinėjo tarptautinis traukinys Leningradas-Varšuva-Berlynas.

Po 1975 m. rudenį minėtų M. K. Čiurlionio gimimo 100-ųjų metinių geležinkelio stoties pastato vidus išdekoruotas didžiojo dailininko kūrinių motyvais. Tačiau ši puošyba sukėlė kai kurių dailininkų ir kitų menininkų protestą: atseit, žemo meninio lygio freskos profanuoja genijaus kūrybą. Susipažinti su stoties sienų tapyba buvo atvažiuavęs net tuometinis Lietuvos kultūros ministras J. Bielinis. Po kai kurių perdažymų tapyba palikta.

Miesteliu virtusi gyvenvietė

Dabartinio miesto vietoje daugiau kaip 50 metų oficialiai buvo tik Varėnos geležinkelio stotis. Iki pat 1915 m. rudens šalia geležinkelio stoties besikūrusi gyvenvietė valdžios vadinta Privetka (rus. *Приветка*). Senuosiuose rusiškuose dokumentuose ji apibūdinama įvairiai: *лесная дача, урочище, застенкок, селение, посёлок, посад*.

Iš girežeriškių ir varėnių atimtų žemių dalį, kurios nereikėjo geležineliui, rusų valdžia buvo perdavusi 3-čiai Trakų girininkijai. XX a. pradžioje tas žemes perėmė įsteigta Varėnos girininkija.

Varėna kūrėsi suvalstybintoje miškų, o vėliau privačioje Girežerio ir varėnių žemėje. Riba tarp girežeriškių ir varėnių žemiųėjo maždaug buvusia Miškų (dabar V. Krėvės) gatve.

Varėna ėmė sparčiau augti, kai 1881 m. prie Varėnos I buvo įkurta rusų kariuomenės vasaros stovykla (Lageriai) ir Vilniaus karo apygardos poligonas kariuomenės pratyboms. Artilerijos poligonas buvo didžiausias Rusijos imperijoje. Į Varėnos geležinkelio stotį atvažiuodavo traukiniai su kareiviais, arkliais, technika, maistu kareiviams bei pašaru arkliams ir t. t. Krovinių vežiojimas savo arkliais nuo geležinkelio iki Lagerių buvo papildomų pajamų šaltinis vietos gyventojams. Šiuo požiūriu padėtis mažai pasikeitė ir nutiesus geležinkelį iš Varėnos į Alytų, nes į Artilerijos stotį didesni prekiniai traukiniai nevažiavo.

Tiesa, vietos žmonės besikuriančio miestelio Privetka niekada nevadino. Jų kalboje vartotas kitoks pavadinimas – Stacija. Artimiausių kaimų žmonės sakydavo: „Buvau ant Stacijos“, „Parvažiavo nug (nuo) Stacijos“. Varėnos gyventojai – stancijonai. Lenkišką vardą vėliau pakeitė lietuviška Stotis, gyventojai – stotiškiai. Toks pavadinimas šalia Antros Varėnos (Varėnos II) žmonių vartotas

iki XX a. vidurio. Tik tolimesnių vietų gyventojai dažniau pasakydavo: „Buvau Varėnos stotyj“ ir pan. Kurį laiką apie 1920 metus dokumentuose galima užtikti Varėnos kolonijos arba užusienio (lenk. *zaścianek*) pavadinimą.

Rusų caro valdžia rengė varžytines sklypų nuomai be termino girininkijoms priklausiusioje žemėje. Tuose sklypuose buvo galima statyti gyvenamuosius būstus, prekybos ir pramonės įmones. Pavyzdžiui, 1890 m. balandžio 16 d. rengtos 3-čiai Trakų girininkijai priklausiusių 10-ties sklypų varžytinės abipus kelio į Varėną I dabartiniame miesto centre, Vytauto gatvės pradžioje maždaug iki J. Basanavičiaus gatvės. Sklypų plotas – nuo 470 iki 880 kvadratinų sieksnių. Nenuomotas tik trikampis sklypas, kur dabar stovi bažnyčia (matyt, sklypas buvo numatytas rusų cerkvei).

Pagal caro 1882 05 03 ir 1885 08 27 įsakus varžytinėse negalėjo dalyvauti lenkų kilmės (nors lenkais vadinti ir lietuviai) asmenys ir žydai. Todėl prie varžytinių nebuvo prileisti anksčiau išnuomotus sklypus valdę bent trys žydai; iki birželio 1 d. savo statinius jie privalėjo nusikelti, o jei ne, tai tie pereis valstybės išdui. Užtat varžytinėse galėjo dalyvauti vietos valstiečiai katalikai, numatę statyti namus butų nuomai. Apie varžytines Varėnos valsčiaus staršina (seniūnas, viršaitis) paskelbė 10-čiai kaimų bendruomenių seniūnų: Varėnos, Druckūnų, Mergežerio, Bartelių, Babriškių, Marcinconių, Žiūrų, Perlojos, Jakėnų ir Giraitės.

Visų sklypų plotas buvo 3 dešimtinės 129 kv. sieksniai. 800 kv. sieksnių sklypą už 23 rb įsigijo Juozas Baublys iš Salovartės (sklype jo pastatytas namas tebestovi ligi šiol – tai Vytauto g. 2). Kitas 800 kv. sieksnių sklypas už 36 rb 50 kap atiteko Mykolui Sasnauskui; tai sklypas, kur dabar yra registrų centro pastatas. Šalia esantį kampinį 470 kv. sieksnių sklypą už 18 rb įsigijo Aleksandras Leikauskas iš Mergežerio. Sklypai toliau nuo geležinkelio buvo gerokai pigesni, bet ir mažiau paklausūs. 704 kv. sieksnių sklypą ties viduriu tik už 10 rb išsinuomojo Aleksandras Sčesnulevičius iš Žiūrų, galinius sklypus – 800 ir 825 kv. sieksnių ploto – įsigijo J. Baublys (už 7 rb) ir Simonas Tamulevičius iš Dainavos (už 5 rb). Kas 10

metų sklypų nuomos mokestį numatyta didinti 10 %. Tačiau ne visi išsinuomoję sklypus skubėjo juose ką nors statyti. Kai kurie sklypų nuomotojai vėliau juos perleido kitiems asmenims.

Vėliau, 1905 metais, jau Varėnos girininkijos teritorijoje, sudaryti nauji sklypai gyvenamiesiems namams statyti vadinamojoje Šeliugovo plantacijoje – plote nuo Vytauto gatvės pradžios į senųjų kapinių pusę. Pasak 1905 m. oficialių statistinių žinių, geležinkelio stotyje tuo metu buvo 90 gyventojų (60 vyrų ir 30 moterų), o Privetkoje 37 gyventojai (16 vyrų ir 21 moteris). Taigi iš viso Varėnoje gyvenę 127 žmonės.

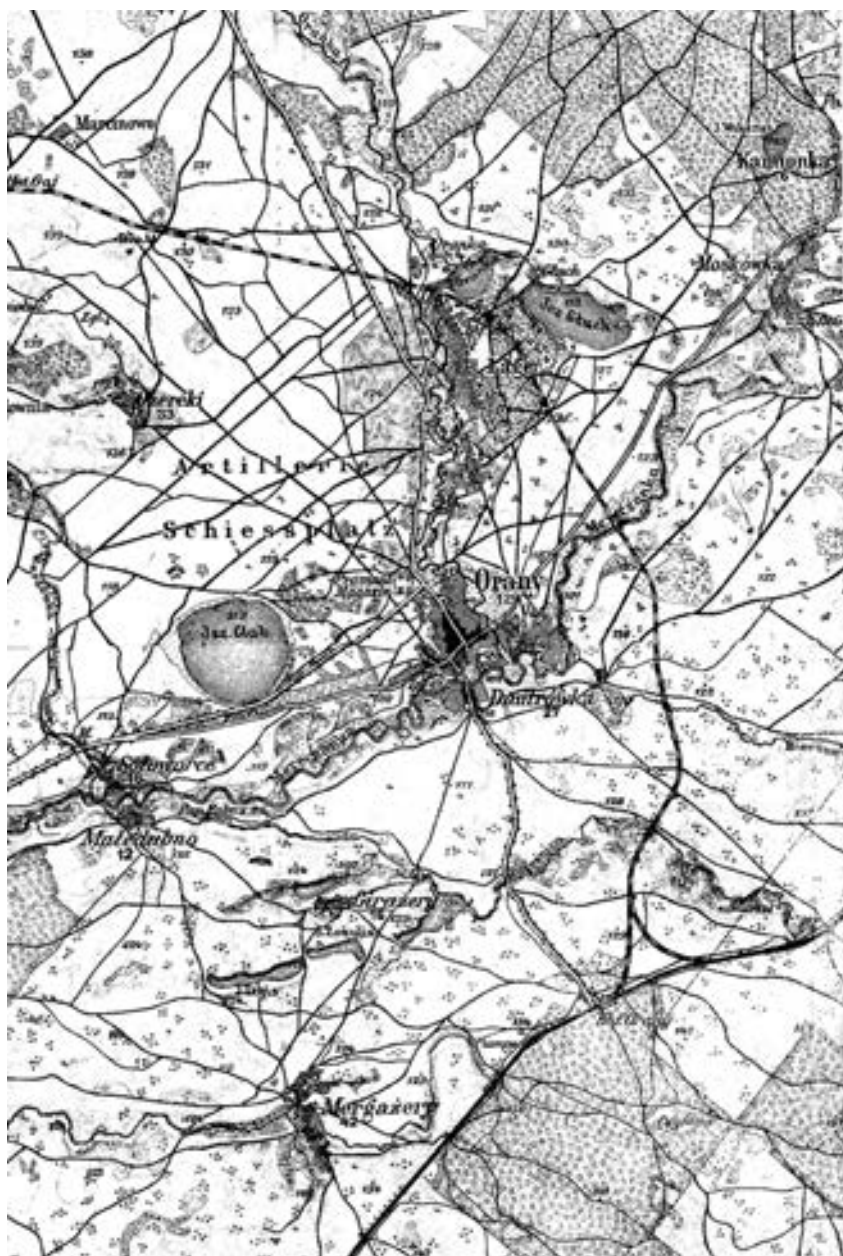
Caro 1903 m. gruodžio 9 d. patvirtintu nutarimu, iš dalies pakeitus 1882 m. gegužės 3 d. įstatymą, Privetkoje ir dar 5-kiose Trakų apskr. gyvenvietėse palei geležinkelius (Lentvaryje, Rūdiškėse, Marcinkonyse, Kaišiadoryse ir prie Žaslių gelež. stoties) leista kurti žydams. Tiesa, ligtol galiojusio draudimo žydai nelabai paisė, o ir vietos valdžia, atrodo, anų įstatymų ne itin laikiusis, nes, kaip matėme, jau 1890 m. žydai Varėnoje nuomojo tris sklypus. Dar daugiau, Trakų apskrities žandarų valdybos viršininko nurodymu patikrinęs naujus statinius palei geležinkelį, žandarų puskarininkis jau 1880 m. sausio 13 d. išaiškinęs, kad maždaug prieš 12 metų, t. y. apie 1868 m., valdiškoje žemėje prie Varėnos stoties žydai buvo pasistatę 6 namus, tačiau kokie tie namai, dokumente nerašoma.

Prie geležinkelio stoties 1904 m. atidarytas Antonovičiaus viešbutis.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ties kelio į Rudnią pradžią žydas Ilja Mileris pastatė pirmąją gyvenvietės pramonės įmonę – lentpjūvę (vėliau ją valdė Geršonas Mileris). Čia per geležinkelį beveik iki 1950 m. buvo Milerio pervažis.

1914 m. Privetkoje buvę 24 kiemai. Vasarą kilus I pasaul. karui, į frontą pro Varėnos stotį vyko rusų kariuomenės ešelonai. Štai citata iš dimisijos pulkininko Aleksandro A. Uspenskio knygos „Didžiąjame kare Lietuva – Rytų Prūsija 1914-1915 m.“:

„Pravažiuojame Varėnos stotį. Čia visuomet užkandžiui galėdavai gauti labai skanių pyragėlių, bet dabar šioje stotyje, laukda-

Varėna ir jos apylinkės pagal Vokietijos generalinio štabo 1915 m. žemėlapi

mi savo eilės išvažiuoti, stovėjo 3 kariški traukiniai, ir prie bufeto buvo sunku prisigrūsti.

Iš Varėnos pasukome į Artilerijos stotį ir toliau į Simną...”

Iki I pasaul. karo vienas kitas namelis išdygo privačios žemės rėžiuose. Tada ir iki 1940 m. juose namus pasistatę varėniškiai žemės savininkams mokėjo nuomos mokestį.

Iš Varėnos stoties 1915 m. vasarą traukiniais į Rusiją nuo artėjančios kaizero vokiečių kariuomenės bandė trauktis kai kurie mūsų krašto žmonės. Į vagonus buvo pakraunami ir į Rusiją vežami besitraukiančių žmonių gyvuliai: už juos pagal išduotus kvitus turėjo būti atlyginta, kai vokiečius išviję rusai sugriš...

Vokiečiai 1915 m. į Varėną veržėsi dviem kryptimis: nuo Kauno per Alytų ir nuo Gardino palei geležinkelį. Rusų ir vokiečių kariuomenių mūšiai prie Merkio ties Varėna I truko apie dvi savaites. Krašto gyventojai pirmą kartą pamatė lėktuvus: iš jų vokiečiai apšaudė Trikampyje buvusius rusus. Į Varėną vokiečiai atėjo apie rugsėjo pradžią, kaip žmonės sakydavo – raunant grikius. Mūsų krašto didžiausiam gamtos turtui – miškui – iš anos geležinkelio pusės išvežti naujieji okupantai iki Milerio lentpjūvės nutiesė siaurąjį geležinkeliuką.

Apvalių medžių grindiniu vokiečiai išgrindė kelią per buvusią Utėlinio lomą (taip vadinamas šaltinis kairėje plento pusėje už miškų ūkio) ir smėlingą pakilimą į kalną už Derėžnyčios. Nuo kalno, kur dabar yra veterinarijos ligoninė, artileristai iš patrankų šaudė į taikinius, išstatytus už kelių kilometrų į pietvakarius – už Girežerio, už balotos Nendruraisto pievos. Sviediniai lėkdavo virš Girežerio sodžiaus.

Prie geležinkelio stoties augusi gyvenvietė kai kuriuose šaltiniuose ilgokai apskritai nebuvo minima ar pažymima. Antai Vokietijos generalinio štabo 1915 m. išleistame žemėlapyje parodyta tik Varėnos geležinkelio stotis, nors aplinkinių kaimų užimti plotai pažymėti. Vokiečių kariškiai 1921 m. leido seriją „Vakarų Rusijos žemėlapiai“ (*Karte der westlichen Russlands*). Pasak lapo Nr. 24 „Varėna“ (*Orany*) prie Varėnos I dar tebebuvo magazinai, o lape

Nr. 25 („Perloja“) prie Moliadugnio pažymėtas popieriaus fabrikas, prie Girežerio – malūnas, nors kartono masės fabrikėlis prie Moliadugnio, sugriuvus Derėžnyčios užtvankai, nuvirto 1915 m. vasarą, o Girežerio malūnas sudegė 1916 m. Gyvenvietės prie Varenos geležinkelio stoties tarsi nebuvo, tačiau vandens siurblinė prie Derežnos pažymėta.

Nepriklausomybės kovų metai

1918 m. pabaigoje pradėjo kurtis Lietuvos kariuomenė. Alytuje formavosi 1 pėstininkų pulkas, vėliau vadinęsis 1 pėst. DLK (Didžiojo Lietuvos kunigaikščio) Gedimino pulku. Dešimtys mūsų krašto jaunų vyrų stojo savanoriais. Vienas jų, 28 metų Antanas Jakelevičius iš Varėnos, stodamas į pulką pateikė Lietuvos Tarybos įgaliojimo 1919 m. rugpjūčio 29 d. išrašytą laikinąjį asmens liudijimą. Nuo 1920 m. balandžio 29 d. šiame pulke tarnavo varėniškis žydas Hiršas Vidlanskis.

1919 m. sausio pabaigoje pasitraukus vokiečiams, Varėnos stotį kuriam laikui užėmė rusų bolševikų 5 pėstininkų pulkas. Kovojant su bolševikais Lietuvos Krašto apsaugos ministerijos štabo vadovybė nurodė 1 pėst. pulko vadui Varėnos ir Valkininkų geležinkelio stotyse turėti slaptus žvalgus. Tačiau paskui tais metais mūsų krašte ilgokai šeimininkavo lenkų kariuomenė.

Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių susidūrimai prasidėjo 1919 m. balandžio mėnesį. Būtent ties Varėna balandžio pabaigoje Lietuvos kariuomenė pirmą kartą susitiko su lenkais, kai tie vijo bolševikus nuo Gardino-Vilniaus geležinkelio.

Iš Magdeburgo kalėjimo 1918 m. pabaigoje išėjęs lenkų politinis veikėjas Juzefas Pilsudskis ėmė burti ginkluotą savo šalininkų legionus ir plėsti Lenkų karinę organizaciją (POW – *Polska Organizacja Wojskowa*). Savo veiklą 1919 m. pradžioje POW plėtojo ne tik vokiečių užimtoje Šiaurės Lenkijoje, bet pasiekė ir Lietuvą. Varėnos vardas pirmą kartą minimas POW 1919 m. sausio 28 d. komunikate: „Bolševikų kariuomenė užėmė Kaišiadoris, Varėną ir t. t.“ (cituota pagal Stasio Zaskevičiaus rašinį *Pro patria!* žurnale „Mūsų žinynas“, t. 15, 1928, Nr. 45).

678 № 728

Lietuwos Taryba.

myšimui bysiof n-ka

Vorläufiger Personalausweis.

nd Zuname Jakelovičiaus

28 Ja

Orany

Ort Orany

haltort Gemeinde

enangehörige: (Zahl) 2

(Namen Anna

Anton Zinov.

Der bevollmächtigte der
Litauischen Taryb (Landesrates).

Kašp. M. Reiz

LIETUVOS TARYBOS

A. Jakelevičiaus asmens liudijimas

Žurnalo „Karys“ 1929 m. Nr. 31 rašoma, kad 1919 m. rugpjūčio 11 d. į Varėną buvo atvykęs lenkų maršalas J. Pilsudskis (tikslumo dėlei, tuomet dar tik „valstybės viršininkas“; maršalas nuo 1920 03 19). Prakalboje čia buvusiems lenkų kareiviams jis pareiškęs, kad iš užimtų vietų nesitrauksias... Tuo metu lenkai buvo užgrobę geroką Lietuvos plotą į šiaurės vakarus nuo Varėnos – jų rankose buvo net Butrimonys už Alytaus ir Stakliškės. Tačiau nė viename to meto Vilniaus ir Kauno lietuviškame ar lenkiškame laikraštyje nėra užuominos apie Pilsudskio buvimą Varėnoje. Nekalbama apie tai 1933-1938 m. leistuose Pilsudskio raštų tomuose. Netgi tritomėje J. Pilsudskio kalendorinėje biografijoje (*Wacław Jędrzejewicz, Janusz Cisek. Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego, t. I-III. Warszawa, 1998*) rugpjūčio 11-oji nutyliama. Varėnoje Pilsudskis galėjo trumpam stabtelėti, traukiniu važiuodamas iš Vilniaus į Varšuvą, į rugpjūčio 12 d. įvykusį susitikimą su Lenkijos premjeru Ignacu Paderevskiu. Galbūt „Karys“ rėmėsi lietuvių karinės žvalgybos informacija?

Tačiau Varėna minima ankstesniame Pilsudskio dokumente – 1919 m. gegužės 4 d. laiške I. Paderevskiui (*Józef Piłsudski. Pisma zbiorowe, t. V. W-wa, 1937*). Ministras pirmininkas tuomet buvo taikos konferencijoje Paryžiuje. Pilsudskis rašė apie politinę padėtį Lenkijoje po to, kai balandžio mėn. lenkai užgrobė Vilnių, išdėstė poziciją dėl didelės Lietuvos teritorijos dalies: į savo „globą“ jis norėtų paimti Alytų, Stakliškes, Žiežmarius, Širvintas... Užgrobtose vietovėse lenkai laikė įgulas. Jos buvo ne tik Varėnoje, bet ir Merkinėje, Dauguose, Butrimonyse, Stakliškėse, nors pagal vadinamąją Fošo (*Foch*) demarkacijos liniją šios vietovės (be Varėnos stoties) turėjo atitekti Lietuvai. Tuo tarpu lietuviai, pasak Pilsudskio, geležinkelį nuo Varėnos iki Vilniaus norėjo turėti savo rankose.

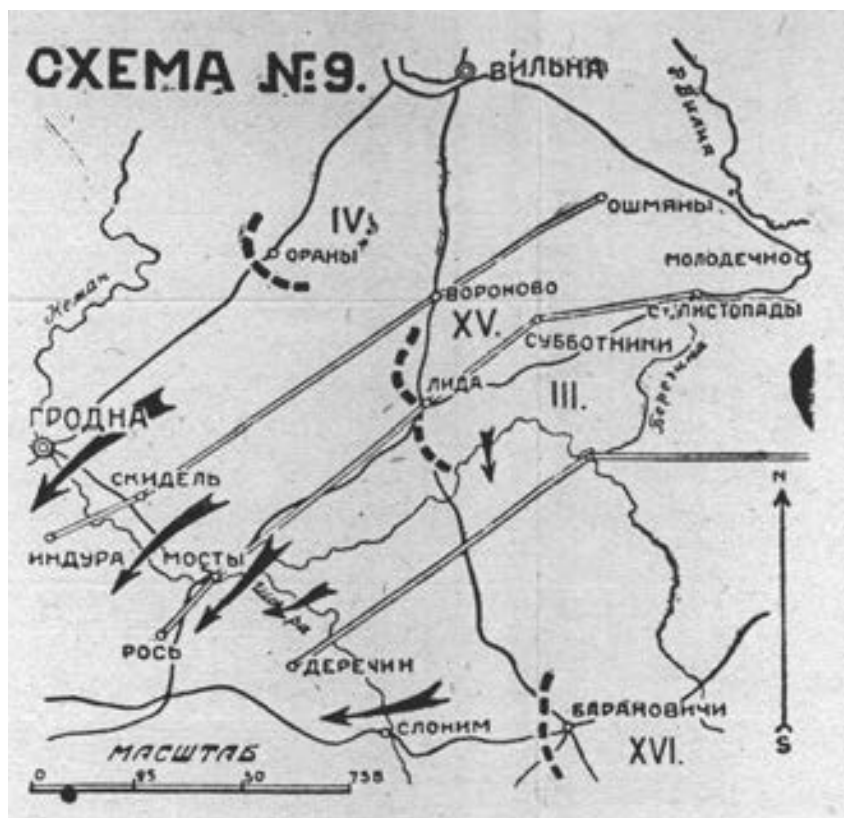
Plačiose Dzūkijos apylinkėse šeiminingavus lenkų kariuomenei, atėjūnai 1919 m. rudenį planavo surengti referendumą – balsavimą, kuriuo įrodytų pasauliui, kad vietos žmonės nori dėtis prie Lenkijos. Sudarinėti rinkėjų sąrašai. Rinkėjais užrašyti 307 Varėnos stoties gyventojai, tarp kurių 56 žydai. Tuo tarpu iš Varėnos I mies-

telyje užrašytų 175 rinkėjų buvo tik žydai. Tarp varėniškių rinkėjų buvo keli pašto ir telegrafo tarnautojai, nemažai geležinkeliečių, daug įvairių amatininkų ir prekybininkų. Paminėsime kai kuriuos: eiguliai Antanas Gudaitis ir Aleksandras Smarčinskis, girininkas Janas Pierožinskis, kažkoks fabrikantas Šimelis Magovskis, viešbučių savininkai Leiba Kacas ir Leiba Merikanskis, valsčiaus sekretorius Augustinas Stanelis, lenkės mokytojos Paulina Mickevič ir Helena Nudzinska, milicininkas Antanas Miliauskas, sanitarė rusė Anastazja Koban, seniūnas su teisėjo teisėmis ukrainietis Janas Kovalčiukas, kepėjai Bencjonas Levinas ir Emus Vidlanskis, kalvis Antanas Spiridavičius, siuvėjas Kazys Šimauskas... Okupantų sumanytas „referendumas“ neįvyko.

1920 m. vasarą lenkams nesisekant kovoti su bolševikais, lietuviams pavyko atgauti lenkų užimtas teritorijas. 1 pėstininkų DLK Gedimino pulko 1 batalionas liepos 16 d. iš Babriškių kaimo užėmė Varėną I. Tačiau atiduoti Varėnos geležinkelio stoties lenkai nenorėjo. Joje buvo jų pėstininkų pulkas, du raitelių eskadronai ir dvi artilerijos baterijos. Bolševikai jau buvo užėmę Lentvarį, todėl liepos 16-osios vakarą lenkai Varėnos stotį paliko. Čia atvyko Gedimino pulko 1 batalionas. Bolševikų ir Gedimino pulko štabai buvo Varėnoje I, mūsų kariai maišėsi su raudonarmiečiais. Gedimino pulkas liepos 17 d. užėmė geležinkelio liniją Marcinkonys-Varėna-Valkininkai.

1920 m. liepos 17 d. Varėnoje I pasirodė raudonarmiečių raiteliai. Bolševikų artilerija ir gurguolės liepos 18 d. per Babriškes plūdo į Varėną, o 4 bolševikų armijos Gajos Gajaus 3 raitelių korpusas veržėsi Merkinės-Ratnyčios-Gardino ir Merkinės-Leipalingio-Kapčiamiesčio link. Dalis raitelių į Varšuvą traukė palei geležinkelį. Gajaus kavaleristai priklausė bolševikų karvedžio Michailo Tuchačevskio vadovaujamam Vakarų frontui. Varėnoje liko bolševikų įgula.

Bolševikų artilerija bei gurguolės Lenkijos link pro Varėną traukė ir 1920 m. liepos pabaigoje. Komisarai platino savo brošiūras. Liepos 31 d. čia atvyko Vakarų fronto įgaliotinis kurti Lietu-

Schema iš M. Tuchačevskio knygos

voje sovietų valdžios. Pradėtas surašinėti gyventojų turtas: javai, gyvuliai. Varėnos (I) viršaitis areštuotas, kad neišdavė, pas ką buvo paslėptų arklių. Paskelbta, kad už bolševikų įsakymų nevykdymą žmonės bus šaudomi.

Varėna minima M. Tuchačevskio veikale „Žygis link Vyslos“. Bolševikams liepos 14 d. rytą užėmus Vilnių, pasunkėjo lenkų padėtis: „Veržlus apsupamasis raitelių korpuso žygis ir Lietuvos kariuomenės pagalba atkirto kelią šiaurinei lenkų armijai atsitraukti į Varėną ir Gardiną. Jos dalis ėmė skubiai trauktis Lydos miesto

kryptimi“. Toliau būsimasis maršalas rašė: „Liepos 12-osios įsaky-
mu 4-oji armija gauna užduotį iki liepos 17-tos dienos išeiti į Va-
rėnos rajoną (schema Nr. 9); 15-ajai ir 3-ajai armijoms įsakyta tuo
pat metu užimti liniją Žirmūnai-Lyda; 16-ajai armijai tuo pat metu
užimti Baranovičių rajoną...“

Taigi Vilniuje buvo įsitvirtinę bolševikai. Jie link Varėnos net
platino geležinkelį, kurį kaizerio vokiečiai buvo pritaikę savo trau-
kiniams. Bolševikai varė žmones dirbti prie geležinkelio, už dienos
darbą mokėdami po 500 sovietų arba 50 Romanovų rublių. Tačiau
po M. Tuchačevskio nesėkmės prie Vyslos bolševikai per Varėnos
stotį evakavosi. Po bolševikų traukinio katastrofos 1920 m. rugpjū-
čio 25 d. netoli Valkininkų (apie 2 varstus į Varėnos pusę) garvežys
su 25 sveikais vagonais atvyko į Varėną. Tos pačios dienos 22 val. į
stotį atvažiavo sužeistų raudonarmiečių ešelonas ir laukė išvykimo
į Gardiną. Lietuviai, rugpjūčio 25 d. vėl užėmę Marcinkonių-Varė-
nos-Valkininkų geležinkelio liniją ir po dviejų dienų sutaisę gele-
žinkelį tarp Varėnos ir Valkininkų, priartėjo prie Vilniaus. Varėnos
stoty buvo likusi 1 pėst. Gedimino pulko lauko ligoninė. Lietuvos
karinei vadovybei reikalaujant, bolševikai rugpjūčio 26 d. iš Varė-
nos išsikraustė.

Rugsėjo 6 d. Lietuvos kariuomenė nuo Vievio įžengė į Vilnių.
Per Varėnos stotį vyko lietuviai, kai planuota užimti Gardiną (rug-
sėjo 22 d.).

Deja, kaip tik 1920 m. rugsėjo mėnesį Lietuvos kariuomenė
patyrė katastrofą Seinų-Druskininkų ruože. Varėnoje tuo metu be
1 pėst. pulko 1 bataliono dar buvo dislokuotas 7 pėst. pulko 2 bata-
lionas. Varėnos stotyje rugsėjo 24 d. įsikūrė 1 pulko štabas, greitai
iš jos išsikėlęs, o rugsėjo 27 d. vėl grįžęs. Spalio pradžioje į pagalbą
atėjo iš Suvalkų fronto pasiųstas 3 pėst. DLK Vytauto pulkas.

Rugsėjo 26 d. Raudonoji armija pasitraukė iš Gardino ir kitą
dieną jį užėmė lenkai. „Lenkų karinės vadovybės planuose žygia-
vimo išilgai ašies Gardinas-Vilnius pagrindinis tikslas buvo užimti
Varėnos geležinkelio stotį, norint sukliudyti lietuviams permesti
kariuomenės dalis iš Suvalkų krašto prie Vilniaus“ (Vytautas Les-

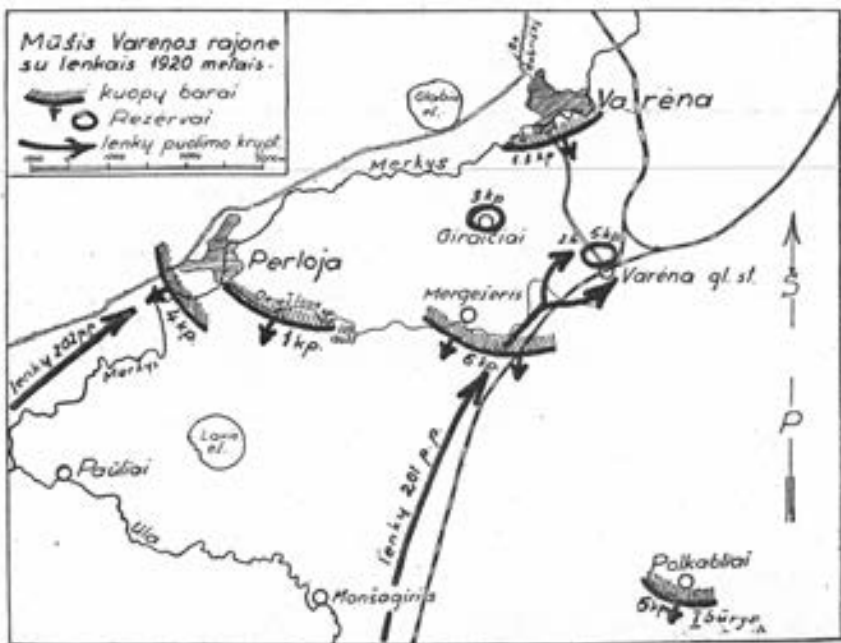
čius. Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918-1920. Vilnius, 2004).

1920 m. rugsėjo 28 d. užėmę Lydą, lenkai jau kitą dieną pradėjo puolimą iš Marcinkonių Varėnos link, užėmė Zervynų ir Mančiagirės kaimus. Lenkų raiteliai rugsėjo 30 d. išvaikė Zervynų užtvartą. Paskui puolė Žiūrų kaimą ir nutraukė 1 pėst. pulko ryšį su 7 pėst. pulko 2 batalionu. Lenkų kavalerijai žygiuojant Rodūnios kryptimi, 1 pėst. pulkas rugsėjo 30 d. ir spalio 1 d. pirmuosius lenkų puolimus atlaikė, atsiėmė Zervynas ir Žiūrus. Lietuviai turėjo nuostolių. Prie Zervynų rugsėjo 30 d. sunkiai sužeistas į krūtinę 1 pėst. pulko eilinis Kazys Čebelis iš Veiverių valsč. Skriaudžių kaimo pateko į nelaisvę ir tą pačią dieną Marcinkonyse mirė. Šio pulko 2 kulkosvaidžių kuopos karys Antanas Maslionis iš Viešintų valsč. Puičių kaimo spalio 1 d. nukautas Varėnoje. Lenkams sutelkus daugiau jėgų, 1 pėst. pulkas buvo priverstas pasitraukti iki Mergežerio-Derežnos upelio-Perlojos ribos.

Varėnos geležinkelio stočiai grėsė pavojus, juolab, kad lenkai gerai įsitvirtino Marcinkonyse. Pulti Varėnos stotį ruošėsi keturi lenkų pulkai su artilerija ir kavalerijos brigada. Prieš tokias priešų pajėgas praktiškai tebuvo vienintelis 1 pėst. pulkas.

1920 m. rugpjūčio 25 d. pradėtas formuoti Lietuvos kariuomenės šarvuotas traukinys „Gediminas“. Nuo rugsėjo 25 d. jis ėmė talkinti 1 pėst. pulkui. Tą dieną šarvuotis vykdė žvalgybą kelio ruože link Gardino. Tiltas per Ūlą Zervynose buvo susprogdintas. Jį sutaisius traukinys pajudėjo į Marcinkonis. Neprivažiavus iki stoties 2 km, buvo išblaškyta lenkų gurguolė, tačiau be apsaugos giliai į priešų pusę įsibrovęs traukinys turėjo grįžti į Varėną.

Spalio 1 d. tik prašvitus šarvuotis prisiartinio prie Zervynų ir sustojo 2 km atstumu. Lenkai iš kaimo pasitraukė. Keli jų kareiviai paimti į nelaisvę; buvo užmuštų. Besitraukiančių lenkų lietuviai nepersekiojo, nes trūko karių. Kitą dieną Zervynas lenkai vėl užėmė, bet pamatę „Gediminą“ pasitraukė. Traukinys grįžo į Varėną. 1 pėst. pulko 6 kuopa saugojo geležinkelį ties Mergežeriu. Gireže-

Lietuvių ir lenkų kariuomenių pozicijos 1920 m. spalio 3 d. Schema iš žurnalo „Karys“ 1938 m. Nr. 34

ryje buvo 3 kuopa. Į Varėnos stotį iš Valkininkų vėl atsikėlė pulko štabas.

Perlojos ir Varėnos kryptimi ir išilgai geležinkelio lenkai puolė spalio 3-iosios rytą. Nutrauktas ryšys su Mergėžeryje buvusiais pėstininkais. Į šarvuotą traukinį ir Varėnos stotį imta šaudyti smarkia kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi. Priešas apsupo stotį, užėmė ir Varėną I. Trikampyje buvęs „Gediminas“, išvažiuodamas į pagrindinį kelią ir atsišaudydamas, norėjo trauktis į Valkininkų stotį, bet negalėjo manevruoti: mat tėvas ir sūnus Molotokai, pirmasis iešmininkas, o antrasis traukinių formuotojas, ant kelio buvo apvertę vagoną su malkomis. Kiek įmanoma sugadinusi kulkosvaidžius ir patrankas, įgula paliko traukinį. Žuvo 2 kulkosvaidininkai ir 3 kiti kareiviai; vienas karys sužeistas. Tačiau nė vienas šarvuočio įgulos

narys nepateko lenkams gyvas, liko sveiki visi karininkai (vadas buvo Juozas Kraucevičius). Prijungtos prie bazės 2 platformos su prancūziškomis patrankomis ir haubicomis pasitraukė į Valkininkus, o spalio 8 d. atvyko į Vilnių. Atsitraukdami lietuviai sugadino ir maskavo geležinkelį Varėnos-Valkininkų tarpustotėje.

Lietuviai patyrė didelių nuostolių. Lenkams liko pusiau šarvuotas sugadintas garvežys, 2 pusiau šarvuoti kulkosvaidžių vagonai, viena šarvuota artilerijos platforma su 2 patrankomis, 16 vokiškų *Maxim* kulkosvaidžių, 158 dėžės su 10000 šovininių kulkosvaidžiams, apie 60 sviedinių, 7 šautuvai, 4 telefono aparatai, 5 km telefono kabelio ir viena paprasta platforma su geležinkelio įrankiais. Paskui lenkų į Valkininkų stotį vairuojamas „Gediminas“ nugriuvo, ir garvežiui su vagonais vėl užkelti ant bėgių prireikė 12-kos valandų.

Lietuvos kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymu 3 divizijai iškeltas uždavinys ne tik išvyti lenkus iš Varėnos stoties ir Varėnos I miestelio, bet ir nustumti priešą į pietus nuo Ūlos. Puolimas prasidėjo 1920 m. spalio 4 d. 5 val. ryto. Atkakliame mūšyje apie 9 val. buvo užimta Varėna I, tačiau savo šarvuoto traukinio remiamos stiprios lenkų pajėgos apie 13 val. privertė lietuvių kariuomenę nuo stoties atsitraukti. Į Varėnos stotį tądien buvo pasiųsti 5 lietuvių lėktuvai sunaikinti prarasto „Gedimino“. Tačiau lenkai jau buvo spėję jį paslėpti Panerių tunelyje. Neradę traukinio, lėktuvai bombardavo stoties rajoną.

Pulti lenkus ir atsiimti abi Varėnas lietuviai planavo spalio 5 d. rytą. Į pagalbą iš Alytaus atskubėjo 3 ir 6 pėstininkų pulkai. Deja, pereiti Merkio nepavyko.

Mūšiuose su lenkais ties Varėna 1920 m. spalio 4 d. Lietuvos kariuomenė patyrė nemažų nuostolių. Tik gaila, kad šaltiniuose ne visur tiksliau nurodoma, prie kurios Varėnos vykęs mūšis. Vien 3 pėst. DLK Vytauto pulko žuvo 9 kariai. Daugiausiai aukų – 7 – buvo 4 kuopoje: savanoriai – Jonas Mockus iš Telšių apskr. Alsėdžių valsč. Juodėnų kaimo, Klemensas Baldauskas iš Kuršėnų valsč. Sodybų k., šauktiniai – Feliksas Daubaras iš Radviliškio

valsč. Šniūraičių k., Petras Libauskas iš Šiaulių valsč. Šiubaičių k., Vincas Straukus iš Telšių apskr. Šiaulėnų valsč. Tauravos k., Leonas Venskus iš Šiaulių apskr. Vaiguvos valsč. Kilonių k., Jonas Valavičius iš Telšių valsč. Gaudikaičių kaimo. Žuvo du 2 kulkosvaidžių kuopos kariai: vyresn. puskarininkis Kostas Gagelas iš Kretingos apskr. Kartenos miestelio ir eilinis Stasys Ramašauskas iš Akmenės valsč. Lebelių k. Dingo be žinios du 2 kuopos kariai: Mikas Starkynas iš Švenčionių apskr. Daugėlišio miestelio ir Stasys Viknius iš Rietavo valsč. Alkų k. Sunkiai sužeisti 2 ir 4 kuopų šeši kariai.

Nemažų nuostolių mūšiuose Varėnos apylinkėse turėjo ir 1 pėst. DLK Gedimino pulkas. Nukauti 7 kariai, neskaitant sužeistų, dingusių be žinios ir patekusių nelaisvėn.

Žinios, be abejo, nėra tikslios. Žinoma, kad spalio 3 d. prie Varėnos nukautas Gedimino pulko 1 kulkosvaidžių kuopos 1-as kulkosvaidžio numeris, o 2-as numeris sužeistas; po jų jaun. puskarininkis Petras Adomas Balkūnas šaudė iš kulkosvaidžio iki paskutinio šovinio ir atitraukė jį į 2-rą poziciją. Žuvo tos pačios kuopos karys Leonas Valadka iš Jiezno valsč. Kūkiškių kaimo. Tą pačią dieną žuvo du 3 kuopos kariai: savanoris Stasys Maziliauskas, kilęs iš Liepojos, ir šauktinis Aleksandras Valadka iš Jiezno valsč. Medikonių kaimo. Abiejų kūnai liko lenkų pusėje.

Apdovanoti Vyčio kryžiumi buvo pristatytas Gedimino pulko 6 kuopos vyresn. puskarininkis Mikas Adomavičius. Mūšyje prie Varėnos jis pasiūstas sugadinti geležinkelio, kad negalėtų atvažiuoti prieš šarvuotas traukiny. Užduotį karys įvykdė, bet grįždamas pateko pas lenkus: jie buvo užėmę tą vietą, kur anksčiau buvo 6 kuopa. Nuvarytas į štabą stotyje, paskui komendantūron. Joje prabuvęs dvi paras, naktį iššoko iš antro aukšto.

Varėnoje Lietuvos aviacija patyrė pirmąją auką: spalio 4 d. lenkų kulkos sužeistas į galvą 1 oro eskadrilės aviacijos leitenantas Juozas Kumpis su žvalgu vyresn. leitenantu J. Pranckevičiumi turėjo nusiileisti ir abu pateko nelaisvėn. J. Kumpis spalio 10 d. Marcinkonyse mirė. Kūną lietuviams lenkai perdavė Babriškėse. Palaidotas leite-

nantas gimtuosiuose Šiauliuose. Po mirties J. Kumpis apdovanotas aukščiausiu kariniu apdovanojimu – Vyčio kryžiaus ordinu.

Už mūšius su lenkais ties Varėna Vyčio kryžiumi apdovanota ir daugiau Lietuvos karių. Tai minėtas leitenantas J. Prancevičius, po mirties – 1920 10 04 žuvęs DLK Vytauto pulko leitenantas Teodoras Šostakas. DLK Gedimino pulko 1 kulkosvaidininkų kuopos kariai – viršila Vladas Vaickelionis ir eilinis Kazys Gelevičius – pasižymėjo spalio 3 d. V. Vaickelionis atkakliai gindamasis atmušinėjo prieš puolimus dviem kulkosvaidžiais. Poziciją apleido tik gavęs įsakymą. Traukdamasis pasiėmė ir sužeistus kareivius. Sužeistas K. Gelevičius liko grandinėje, draugams rodydamas narsumo ir pasišventimo pavyzdį.

Tačiau būta ir kitokių pavyzdžių. Žinoma, kad per mūšį prie Varėnos stoties spalio 4 d. pabėgo eilinis Rokas Bunevičius, kilęs iš Nemajūnų valsčiaus Mišiškių kaimo. Ne vienas karys laikytas dingusiu be žinios, nors kai kurie vėliau atsirado.

Spalio 4 d. vakarą į Suvalkus atvyko Tautų Sąjungos kontrolės komisija. Ji pirmiausiai pareikalavo nutraukti kovas Varėnos rajone. Mūšiai Perlojos-Varėnos ruože spalio 5 d. atslūgo. Nutarta nuo spalio 6 d. 10 val. ryto paskelbti paliaubas. Taip nutrūko kovos dėl Varėnos geležinkelio mazgo, pasibaigusios dar viena didele lietuvių nesėkme.

Be minėtos V. Lesčiaus knygos, mūšiai ties Varėna gan išsamiai aprašyti kituose šaltiniuose. Paminėsime tik kai kuriuos: Kazys Ališauskas. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918-1920, t. I. Čikaga, 1972; Antanas Rukša. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Cleveland, t. II, 1981, t. III, 1982; Gintautas Surgailis. Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas. Vilnius, 2011; Juozas Kraucevičius. Iš atsiminimų apie šarvuoto traukinio veiksmus 1920 m. – knyga „Karo technikos dalių dvidešimtmetis 1919-1939“. Kaunas, 1939; Vincas Tiknys. Varėnos kautynės atsiminus – „Karo archyvas“, t. IX. Kaunas, 1938; Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelio mazgo – „Karys“, 1938, Nr. 34.

Apie šarvuočio „Gediminas“ veiksmus dar rašė kapitonas Baubliauskas ir Bundzilas žurnalo „Mūsų žinynas“ 1928 m. t. 15 Nr. 45.

1920 m. rugsėjo 30 d. Suvalkuose prasidėjusiose derybose tarp Lietuvos ir Lenkijos pastaroji atkakliai reikalavo Varėnos stoties. Spalio 7 d. pasirašyta Lietuvos ir Lenkijos taikos sutartis, turėjusi įsigalioti spalio 10 d. Pagal sutartį Vilnius turėjęs atitekti Lietuvai, o Varėnos geležinkelio stotis Lenkijai. Sutarties str. 1 „Dėl demarkacijos linijos“ rašoma, kad demarkacinė linija į rytus eina Merkio upe iki Derežnicos [Derėžnyčios] upelio įtakos, Salavarčių [Salovartės] kaimą paliekant lietuvių pusėj, o Maledubno [Molia-dugno] – lenkų pusėj. Toliau Derėžnyčia, perkertant Vilniaus-Varėnos geležinkelį maždaug du kilometrai į šiaurės rytus nuo Varėnos stoties, ir toliau keliu per Bartelius [Barčius]... Eišiškes ligi Bastūnų stoties.

Apie Varėnos stotį sutartyje (str. 3 – „Dėl Varėnos stoties“) sakoma:

„a) Lenkų Vyriausybė apsiima be kliūčių leisti per Varėnos stotį iš Vilniaus Alytaus linkui ir atgal visus lietuvių traukinius, išskyrus traukinius su kariuomene ir karo medžiaga, ir garantuoja, jog lietuvių traukiniai ras Varėnos stotyje visas technikos apystovas ir pagalbos, kuri reikalinga tinkamam ir liuosam traukinių judėjimui vienon ir kiton pusėn.

b) Kaip išimtį, Lenkų Vyriausybė sutinka be kliūčių praleisti per Varėnos stotį iš Alytaus Vilniaus linkui ne daugiau, kai [p] septynis traukinius su kariuomene ir karo krovinių sąlyga, kad į dieną eis ne daugiau kai [p] du tokiu traukiniu ir jie eis per Varėnos stotį tarp septintos ir septynioliktos valandos lenkų laiku.

c) Priežiūra, ar griežtai pildoma Antrojo Straipsnio a) ir b) punktų nutarimai pavedama Tautų Sąjungos kontrolės komisijai“ (cituojama pagal leidinį „Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis“, t. 1, 1919-1929. Kaunas, 1930).

Lenkai Suvalkų sutartį iš karto sulaužė. J. Pilsudskio slaptu įsakymu jau spalio 8 d. 6 val. ryto puolimą pradėjo gen. L. Želigovskio kariuomenė. 1920 m. spalio 9 d. lenkai užėmė Vilnių. Baltojo erelio naguose beveik 19-kai metų liko ir Varėna.

Prie Varėnos 1920 metais žuvusių 18 lenkų buvo palaidoti bažnyčios šventoriuje. Jiems pastatytas paminklas – kolona su vietos lietuvių įžeidžiančiu užrašu: *Bohaterom Ziemi Wileńskiej, poległym w obronie Ojczyzny – wdzięczne obywatele Oran* (Vilniaus krašto didvyriams, žuvusiems ginant Tėvynę – dėkingi Varėnos gyventojai). Šalia palaidotas, pasak užrašo, ir nežinomas Lietuvos karys. Anot kai kurių liudininkų tai Juozas Laukaitis. Nuo Vilkaviškio kilęs karys tokia pavarde kariuomenės šaltiniuose minimas kaip dingęs be žinios. Tačiau tikslesnių žinių apie J. Laukaičio likimą nepavyko rasti. Po Atgimimo karių palaikai perkelti į senąsias Varėnos kapines. Ilgainiui nugriauta ir paminklinė kolona šventoriuje.

Lenkų laikai

I pasaulinio karo laimėtojai abipus Lietuvos ir Lenkijos demarkacinės linijos buvo nužymėję laikiną neutralią juostą (zoną). Ji nustatyta pagal prancūzų karinės misijos Lietuvoje viršininko pulkininko Rebulio (*Reboul*) 1919 m. birželio 18 d. raportą Pabaltijo komisijai Paryžiaus taikos konferencijoje. Demarkacinė linija ties Varėna ėjo Merkiu, tad Varėnos stotis atsidūrė lenkų pusėje. Neutralioje juostoje nei Lietuva, nei Lenkija neturėjo teisės laikyti kariuomenių. Tačiau lenkai šio reikalavimo nepaisė ir terorizavo Varėnos apylinkių kaimus.

Apgaulės, grasinimų ir kitokio teroro sąlygomis lenkai 1922 m. rengė Želigovskio sukurtos vadinamosios Vidurinės Lietuvos – Vilniaus seimo rinkimus. Varėnos geležinkelio stoties gyvenvietėje buvo rinkimų apygardos Nr. 5 20-tos Mergežerio rinkiminės apylinkės būstinė. Be Varėnos, apylinkei priklausė Mergežeris, Girežeris, Derėžnyčia ir Beržupis. „Rinkimų“ sąrašai labai netvarkingi. Po braukymų ir kitokios painiavos užrašyta apie 440 20-tos apylinkės rinkėjų: lietuvių, lenkų, žydų. Tik pastarųjų perpus mažiau, negu 1919 metais. Varėnai skirti du sąrašai: gyvenvietei (kolonijai) ir stočiai. Gyvenvietėje buvę 204 rinkėjai, gelež. stotyje – 71. Tariamieji rinkimai 1922 m. sausio 8 d. įvyko, o vasario 20 d. Vidurinė Lietuva prijungta prie Lenkijos.

Įnirtingos lietuvių kovos su lenkais Gardino-Vilniaus geležinkelio ruože, ypač tarp Varėnos ir Rūdiškių, vyko 1923 m. žiemą ir pavasarį. Dabartinio Varėnos rajono rytinėje dalyje veikė Lietuvos šaulių sąjungai pavaldūs Juozo Mikuckio vadovaujami Lietuvos Rytų partizanai, šauliai ir neutralios juostos milicija.

Aktyviausi lenkų kariniai veiksmai apie Varėną buvo 1923 m. vasario mėnesį. Reguliariems kariniams daliniams talkino partiza-

nai, tarp kurių nemažai buvo ir sulenkėjusių lietuvių. Vasario 15 d. lenkai pradėjo pulti lietuvių sargybas nuo Bartelių kaimo sausuma ėjusios demarkacijos linijos ruože. Lenkai planavo užimti neutralią juostą. Varėnos stotyje jau buvo jų šarvuotas traukinys, sienų apsaugos 7 batalionas (jo 1 kuopa buvusi Mergežeryje), o vasario 14 d. čia atvyko pasienio šiaurės baro 1 batalionas; naktį iš vasario 14-osios į 15-ąją atvažiavo ešelonas su 400 tariamų policininkų ir artilerija. Valkininkų miestelyje buvo įsikūręs lenkų 15 batalionas.

Jau vasario 15 d. 9 val. lenkai užėmė liniją palei Merkį nuo Moliadugnio iki Pamerkių. Vasario 16-ąją puolė dar smarkiau. Sustiprintomis pajėgomis 15 batalionas 16 val. užėmė Valkininkų gelež. stotį. Vasario 16-osios vakarą 1 bataliono vadas davė nurodymą 3 kuopos vadui Moliuose, kad, siekiant apsaugoti telegrafo ir geležinkelio ryšį nuo Biekšių (Pamerkių) tilto iki vandens siurblynės už Varėnos, 3 kuopa privalo kas tris valandas išsiųsti pėstininkų patrulį. Kiekvienas patrulis privalėjo pasirodyti bataliono inspekciniam karininkui Varėnoje. Be pėsčiųjų patrulių kas 6 valandos siųsti raitieji patruliai po 2 raitelius, kurie taip pat turėjo prisistatyti karininkui Varėnoje.

Įsitvirtinę Varėnos stotyje, lenkai 1923 m. kovo 8 d. baigė taisyti lietuvių sugadintą geležinkelio tiltą Pamerkiuose ir traukiniai nuo Gardino ėmė važinėti į Vilnių. Linija Varšuva-Gardinas-Vilnius-Turmantas buvo viena iš pirmaeilių Lenkijos geležinkelio linijų.

Ambasadorių konferencija Paryžiuje 1923 m. kovo 15 d. pripažino Lenkijos rytų sienas ir demarkacijos linija tarp Lietuvos ir Lenkijos galutinai nusistovėjo. Varėnos viltys priklausyti Nepriklausomai Lietuvai visiškai sužlugo.

Varėna iš pradžių įėjo į 1922 m. balandžio 6 d. sukurtą Vilniaus administracinę apygardą ir priklausė Lydos apskrities Kaniavos valsčiui. 1925 m. gruodžio 22 d. įstatymu įsteigta Vilniaus vaivadija ir Vilniaus-Trakų apskritis. Naujai įsteigtas Varėnos valsčius dar kelis mėnesius priklausė Naugarduko vaivadijos Lydos apskrčiai. Lenkijos Ministrų Tarybos 1926 m. gegužės 4 d. potvarkiu

Kaniavos ir Varėnos valsčiai perduoti Vilniaus-Trakų apskrčiai. Kaniavos valsčius 1929 m. panaikintas. Varėnos valsčiaus vaitais (viršaičiais) bene ilgiausiai išbuvo Liucijonas Dringelis ir Antanas Žižnevskis. Tai L. Dringelis pasistengė, kad miestelyje būtų Vytauto gatvė (*ul. Witoldowa*).

Valdiški miškai ties Varėna, daugiausiai anapus geležinkelio, lenkų laikais iš pradžių priklausė Kaniavos girininkijos Varėnos eiguvai. Tačiau bene 1924 m. įsteigta Varėnos girininkija. Girininkas – Janas Dudzinskis, kurį vėliau pakeitė inž. Vaclovas Bilčinskis. Valdiškas miškas kai kur buvo įsiterpęs tarp kaimiečių privačių miškų. Žinomi 1924-1926 metų tokie Varėnos girininkijos eiguliai: Juozas Vengraitis, Petras Tamulevičius, Juozas Karaciejus, Baltrus Makselė, Petras ir Antanas Kašėtos, Motiejus Valentukevičius.

Miške už geležinkelio netoli miestelio lenkai buvo pasistatę 40 metrų aukščio trianguliacijos bokštą. Tokie patys bokštai stovėjo Vydenių kaime ir miške prie Lavysio. Lenkai į Barčius ir toliau į Eišiškes nutiesė akmens skaldos ir žvyro plentą, supylė plento pylimą per Utėlinio lomą ir padarė lauko akmenų grindinį į kalną už Derėžnyčios.

Varėnoje įsikūrė lenkų pasieniečių dalinys – pasienio apsaugos korpuso (KOP – *Korpus Ochrony Pogranicza*) 23 batalionas. Korpuso vadovybės būstinė buvo Gardine. Varėnoje taip pat buvo priešlėktuvinės gynybos dalinys.

Šalia valsčiaus valdybos minėtinos tokios įstaigos: policijos nuovada (postas), vadinamasis miesto teismas, Zigmunto Šukevičiaus biuras rašyti prašymams administracinei ir teisminei valdžiai. Pastaroji įstaiga surašydavo įvairių sutarčių tekstus, pareiškimus teismams, visokius žmonių prašymus apskrities valdžiai ir pan. Rašyti panašių dokumentų šiaip piliečiai neturėjo teisės. Varėnos miesto teismas 1939 m. kovo 14 d. Jurgiui Moliui iš Kaniavos priteisė 6 mėn. arešto ir 200 zl pabaudos už tai, kad padėdamas kaimynams jis parašė jų vardu kelis prašymus. Už parašymą ėmė po kelis zlotus. Bausmę Molis atliko Lukiškėse.

Pažymėjimas, jog KOP bataliono kareivis Juzefas Trypuckis baigė kareivių pradinės mokyklos 3-ią skyrių. 1939 m. Iš Eugenijaus Peikštenio kolekcijos

Miestelis lietuviškos mokyklos neturėjo. Po 1920 metų kurį laiką veikė dviklasė lenkiška mokykla, įsikūrusi geltonų plytų pastate kitapus geležinkelio. Toje pačioje klasėje mokydavosi septynmečiai vaikai ir penkiolikmečiai paaugliai. Vėliau pastatytoje valstybinėje pradinėje mokykloje kai kurie dalykai iš pradžių dėstyti ir lietuviškai, tačiau nuo 1935 m. rudens visko mokyta tik lenkiškai. Kelerius metus mokyklai vadovavo Stanislovas Nizio. Lenkiška mokykla buvo išaugusi net iki 7 klasių. Medicinos punktas atsirado tik po kelerių metų lenkams įsigalėjus.

Traukiniu iš Varėnos stoties laidotuvėms į Vilnių nuvežtas karstas su 1926 m. rugpjūčio 12 d. Palangoje mirusio žymaus lietuvių visuomenės veikėjo, inžinieriaus Petro Vileišio palaikais. Karstas atlydėtas per Kauną, Alytų ir Varėną I.

Po nepavykusių provokacijų prieš Lietuvą 1927 m. kovo 9 d. Ukmergės apskrities teritorijoje, lenkai kovo viduryje Varėnos rajone buvo sutraukę tris pulkus kariuomenės ir grupavo ją išilgai demarkacijos linijos.

Gyventojų lietuvių priešinimasis okupantams reiškėsi visokiais būdais. Policija Varėnoje rasdavo įvairių antilenkiškų plakatų ir atsišaukimų. Antai 1932 m. vasarą ant senojo geležinkelio į Alytų prie stulpo aptiktas plakatas su lenkų ereliu ir užrašu: „Atmink, plėšrusai ereli, kad šis apžėlęs gelžkelis greitai bus atstatytas ir jungs dzūkų lietuvių sostinę su visos Lietuvos širdimi, sostine Vilnium“. Mašinėle spausdintas popierius prilipintas prie paminklinės kolonos šventoriuje palaidotiems lenkų kareiviams: „Šis paminklas pastatytas ne žuvusiems už laisvę, o plėšikams, kurie 1920 met. žuvo eidami plėšti lietuvių. Jie žuvo nuo teisingos lietuvių rankos, žus ir šitas paminklas“. Kortelė su grasinimu KOP bataliono karinės žvalgybos poručnikui (leitenantui) St. Javorskiui rasta prie jo durų geležinkelio stoties pastato II aukšte.

Lietuviai patriotai pažymėdavo Vasario 16-ąją ir Spalio 9-ąją (Vilniaus užgrobimo dieną). Lietuviška trispalvė 1937 m. Vasario 16-osios ankstų rytą plevėsavo aukštoje pušyje Varėnoje netoli lenkų kareivinių.

Lenkų karo teismas Vilniuje 1932 m. spalio 13 d. nuteisė mirti 3 sunkiosios artilerijos pulko kareivį Juozą Bakanauską ir spalio 14 d. sušaudė. J. Bakanauskas gimęs 1910 m. balandžio 19 d. Molių kaime. Buvo sukurpta byla: atseit, jaunuolis šnipinėjęs Lietuvai, gaudavęs iš jos pinigų ir supirkinėjęs ginklus... Teisme prieš kaltinamąjį liudijo kaimynė E. Lužytė ir du vietiniai lenkų agentai – A. Jakimavičius ir Al. Bižokas. Kadangi karo lauko statusas eiliniams kareiviams mirties bausmės ne karo metu netaikė, Bakanauskui suteiktas jaunesniojo puskarininkio laipsnis. Spalio 14 d. 6 val. ryto surakintom rankom ir kojom pasmerktąjį išvedė iš kalėjimo į aikštę priešais išrikiuotą visą pulką. Lietuviškai kalbėti neleido. Pastatytas prie stulpo, Bakanauskas paprašė užrišti jam akis. Sutrątėjo aštuonių šautuvų salvė, ir dvi kulkos pataikė į veidą, o dvi į krūtinę. J. Bakanauską palaidojo Rasose greta kitų žuvusių lietuvių karių. Mirties kaltininkei E. Lužytei valdžia atsilygino: ji buvo paskirta lenkų liaudies namų – skaityklos (svetlicos) Dubičiuose vedėja. J. Bakanausko vardu 1940 m. Varėnoje pavadinta gatvė, apie 1960 m. tapusi M. Melnikaitės gatve, o po Atgimimo pervardinta į Gedimino gatvę. Tuo tarpu Kaune Bakanausko gatvė yra jau apie 80 metų.

1933 m. gruodžio 5 d. Varėnoje vyko didelės išskilmės: Vilniaus arkivyskupas Romualdas Jalbžikovskis šventino perstatytą bažnyčią. Dalyvavo Vilniaus-Trakų apskrities storasta (viršinikas) Čarneckis. Nesnaudė ir lenkų karinė žvalgyba su savo šnipais. Moliadugniškio Jono Miškinio vežiman įkišta neva iš Kauno atgabentų atsišaukimų. J. Miškinis suimtas ir nuvežtas net į Vilnių.

Okupuotame Vilniaus krašte, visoje Lietuvoje ir už jų ribų nuskambėdavo kai kurie Varėnai gretimų kaimų įvykiai. Tokia buvusi egzekucija Mitraukoje prieš kaimo jaunimą 1930 m. naktį iš gegužės 18-osios į 19-ąją. Puskarininkio atsivesti kareiviai ėmė mušti šokių vakarėlio dalyvius, neskirdami, kur vyriškis, kur mergina. Subadytas Jokūbas Korkutis po dienos vežamas į Varėną mirė. Kaune gegužės 23 d. įvyko protesto mitingas. Lietuvos užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius dėl Mitraukos įvykių įteikė protesto notą

Geležinkelio stotis apie 1916 m.

Vokiečių komendantūra 1915 m. Varėnos paminklosaugos skyriaus fondas

Aviacijos leitenantas Juozas Kumpis

*Lenkų sušaudytas
Juozas Bakanauskas*

Iš cerkvės perdaryta bažnytelė su paminkline kolona 1920 m. palaidotiems lenkų kareiviams. Iš 1934 m. išleisto Vilniaus krašto vaizdų albumo

Lenkų valsčiaus pastatas 1931 m. Iš A. Žilinskienės archyvo

Senasis tiltas per Derėžnyčią. Iš A. Žilinskienės archyvo

Iš lenkų Šv. Kryžiaus kalėjimo grįžę kaliniai lietuviai 1939 m. Antras iš kairės – Vincas Sukackas-Sausaitis; antras iš dešinės – Daminas Sukackas-Sausaitis, trečias – jo tėvas Morkus

Lietuvos kariai, tačiau jau Raudonosios armijos kareiviai, prie geležinkelio stoties 1940 m. Iš E. Peikštenio kolekcijos

Grupė lenkiškos pradinės m-los mokinių 1938 m. Iš J. Sukackienės albumo

Partizanas Jonas Budėnas-Klebonas (kairėje) su kovos draugu. Iš A. Kašėtos rinkinio

„Ąžuolo“ mokykla. Iš mokyklos archyvo

Varėnos II viršaitis Jonas Taraila su žmona Ona

*Aštuonių butų gyvenamasis namas Vytauto g. 1952 m. L. Morozovo nuotr.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA)*

Kino teatras. 1953 m. lapkritis. L. Morozovo nuotr. LCVA

Buvusioji geležinkeliečių salė. Iš G. Samulevičiaus archyvo

*Naujas geležinkelio stoties pastatas. 1954 m. gruodis. L. Morozovo nuotr.
LCVA*

*Vaikų darželio auklėtiniai per fizinio lavinimo užsiėmimą. 1958 m.
M. Baranausko nuotr. LCVA*

Geležinkelio stotis nuo miesto pusės 1960 m. Iš A. Žilinskienės archyvo

Miesto panorama 1962 m. Iš A. Ciūnio rinkinio

*Žemės ūkio valdybos viršininkas Jonas Siudikas ir
rajoninio Vykdomojo komiteto pirmininkas Zenonas
Voroneckas. 1981 m.*

Jonas Baravykas

*Geležinkelietis Adolfas Sukackas.
Iš J. Sukackienės albumo*

Laikraštininkas Domas Staselis

Konservų fabriko cecho meistrė J. Jurskytė. 1966 m. Ch. Ingelio nuotr. LCVA

Senoji miesto gatvė 1969 m. LCVA

XX a. pradžioje statyta Onos ir Juozo Sukackų pirkaitė Vytauto ir Sporto gatvių kampe 1982 m. Autoriaus nuotr.

Nauji gyvenamieji namai. 1969 m. A. Dilio nuotr. LCVA

Nauji kultūros namai. 1973 m. I. Dzūko nuotr. LCVA

*Miško įmonių susivienijimo
direktorius Vytautas Vaznevicius.
1977 m. L. Daugėlos nuotr. LCVA*

*Mokytoja Ona Pigagienė. 1953 m.
L. Morozovo nuotr. LCVA*

*Pūkų ir plunksnų gaminių fabriko cecho viršininkas A. Gudonis ir baro
meistrė J. Grinevičienė. 1977 m. K. Aukštaičio ir V. Sukacko nuotr. LCVA*

Tautų Sąjungai. Lenkai atmetė Lietuvos vyriausybės intervenciją: esą, Mitraukos įvykiai yra Lenkijos vidaus reikalas, nes kilo Lenkijos teritorijoje ir tarp Lenkijos piliečių. Po Mitraukos skerdynių susirinkti daugiau kaip 10-čiai žmonių nebuvo leidžiama.

Plataus atgarsio Nepriklausomos Lietuvos ir Vilniaus lietuvių spaudoje susilaukė įvykis 1933 m. sausio 1 d. Girežeryje, kur jaunimas susirinko pasilinksminti į Petro Sčesnulevičiaus namus. Temstant iš Mitraukos ir Moliadugnio atsibastė 6 girti lenkų kareiviai su kapralu. Įėję vidun ieškojo priekabių, reikalaudami atiduoti ginklus. Kišenėse ieškojo ne tiek ginklų, kiek pinigų. Į darbą paleistos ne tik šautuvų buožės, bet ir durtuvai. Sunkiau sužeisti Petras Dvareckas, Liudviko (į pilvą), Vladas Lapiniauskas (į petį) ir Valentas Sčesnulevičius (peršauta koja) kitą dieną nuvežti Varėnon pas gydytojus. Apdaužę dar kelis jaunuolius ir pašaudę, kareiviai pasišalino. Tiek Mitraukos, tiek Girežerio atvejais įvairių Lietuvos vietovių gyventojai ir organizacijos per spaudą ir Kauno radiją paskelbė dešimtis protesto rezoliucijų ir užuojautų nukentėjusiems.

1934 m. vasario 20 d., per turgadienį, kapitono Ščeleckio vadovaujami tarnautojai lenkai Varėnoje suruošė mitingą-demonstraciją prieš Nepriklausomą Lietuvą dėl tariamo lenkų mažumos persekiojimo (Ščeleckis 1933 m. pabaigoje pakeitė į Vilnių iškeltą poručniką Javorskį). Raginta uždaryti lietuvišką Varėnos skaityklą. Keli žmonės iš įvairių kaimų suimti. Lenkų šėlcai (šauliai) vasario 21 d. Vydeniuose sudaužė lietuvių pastatytą paminklą Vytautui Didžiajam, išdaužė lietuviškos skaityklos langus, o jos vedėjas mokytojas Vytautas Borisevičius išvežtas į Lukiškes.

1937 m. rugsėjo 29 d. (buvo trečiadienis, tačiau Varėnos II parapijos šventė – šv. Mykolo atlaidų diena) linksminosi Mergežerio jaunimas. Atsibastė nekviešti svečiai iš Moliadugnio – KOP seržantas Jegenekas su šešiais ginkluotais kareiviais. Jaunimą išvaikė, dešimt vyrų areštavo ir surakinę nuvarė į Varėną bataliono štaban. Vyrus su šventadieniais drabužiais nakčiai suguldė ant šviežiai dažytų grindų ir paleido tik kitos dienos vakare.

Didelė politinė byla, vadinta 8-nių byla, vyko 1936 metais. Sausio 8 d. suimtas lenkų kariuomenėje Lomžoje tarnavęs Petras Česnulis iš Lavyso. Būdamas kapitono pasiuntiniu, kareivis gyveno karininko bute. Žandarų prižiūrimas suimtasis traukiniu iš Varšuvos pervežtas į Vilnių. Ankstyvą rytą važiavo pro Varėną. Knygoje „Nužmogintieji“ P. Česnulis rašo: „Traukinys įlėkė į Varėnos stotį. Iš vienos pusės miestelis, iš kitos miškas. Taip norėjosi bėgti, bet niekaip negalėjau – jie du, o aš vienas. Traukinys čia stovėjo ilgiau, bet kaip tyčia nė vienas pažįstamas į mūsų vagoną neįlipo. Mane vežė paprastame keleiviniame vagone – žandarai gal būtų leidę kalbėtis“.

Varėnoje tomis dienomis tardyti perlojiškis Mikas Stoškus su žmona Antanina ir 12-kos metų dukrele bei Petro Česnulio pusbrolis Vincas Česnulis iš Paūlių kaimo su žmona Antanina. Krokuvoje suimtas kariuomenėje tarnavęs Miko Stoškaus sūnus Jonas. Lapkričio pradžioje Vilniuje vykęs teismas P. Česnulį nuteisė 8 metams, V. Česnulį – 4, J. Stošką – 6, M. Stošką – 10 metų kalėjimo. Pagrindinis liudytojas prieš juos buvo lenkų agentas Adomas Mortūnas iš Kašėtų prie Ūlos, vėliau prie bolševikų vaizdavęs komunistą. Abi Antaninos ir Stoškų dukrelė išteisintos. Nuteistiesiems iki gyvos galvos atimtos piliečių ir garbės teisės. Kiti 8-nių bylos dalyviai buvo Giraitės ir Matuizų gyventojai: Morkus Sukackas su sūnumi Domu (Daminu) bei dukra Ona Tarailienė ir Onos šešuras Juozas Taraila.

Po teismo apie 10 mėnesių praleidęs Gardino kalėjime, Petras Česnulis 1937 metais atsidūrė Šv. Kryžiaus kalėjime Pietų Lenkijoje, Kelcų vaivadijoje. Sename vienuolyne ant Plikojo kalno (*Łysa Góra*) austrų dar 1825 m. įsteigtas kalėjimas buvo pats baisiausias to meto Lenkijoje: retas kalinys iš jo išeidavo gyvas. Čia jau kalėjo 1932 m. iki gyvos galvos nuteistas kitas P. Česnulio pusbrolis Petras Čepulis iš Paūlių, paskui gyvenęs Varėnoje, ir Julius Kalanta iš Milioniškės. Į Šv. Kryžių 1938 m. pabaigoje iš Lukiškių atvežė matuiziškius D. Sukacką su tėvu Morkum ir Juozą Tarailą. Tuo metu bausmę čia jau atlikinėjo „amžininkas“, t. y. nuteistas iki gy-

vos galvos, Morkaus Sukacko brolėnas, Varėnoje gyvenusio Juozo Sukacko sūnus Vincas.

Pakartotiniam kariniam apmokymui pašauktas 1937 m., Vincas Sukackas-Sausaitis areštuotas ir karo lauko teismo apkaltintas šnipinėjimu Lietuvos naudai. Teisiant Vincą 1938 m., pasikartojo ta pati komedija, kaip ir teisiant 1932 m. sušaudytą J. Bakanauską: teisiamajam prieš nuosprendį suteiktas jaunesniojo puskarininkio – kapralo laipsnis. Vincas nuteistas mirties bausme. Po kurio laiko Grudziondzo (Šiaurės Lenkija, Bydgoščo vaivadija) kalėjimo vienutėje uždarytam kaliniui paskelbta „malonė“: mirties bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos! V. Sausaitis 1949 m. kovo 25 d. su šeima buvo ištremtas į Irkutsko sritį. Į Lietuvą grįžo 1974 m. ir gyveno Šakiuose.

Šv. Kryžiaus kalinius išvadavo prasidėjęs Vokietijos-Lenkijos karas. Vėl pacituosime P. Česnulį: „1939 metais rugsėjo pirmą dieną apie 9-10 valandą ryto, mums kieme besikaldant akmenis, vokiečių lėktuvai uždengė saulę. Motorų ūžimas drebino kalnus, o į aplinkinius miestelius krentančios bombos virpino orą stipriais sprogstamais dūžiais. Nereikėjo radijo, nereikėjo pranešimo – visiems buvo aišku, kad įtempimas sprogo, karas pradėtas. Buvo džiugu krūtinėje, kad neberekės metų metais tą kryžiaus kančią nešti. Mirsime ar gyvensime, bet to lėto žudymo nebus“.

Rugsėjo 3 d. surakintus po du kalinius išvarė į Rytus. Pirmą kartą po gabaliuką duonos kaliniai gavo po devynių dienų Krasnystavo kalėjime (Liublino vaivadija). Pagaliau rugsėjo 15-osios vakarą po 13-kos dienų varginančios 400 kilometrų kelionės pasmerktieji pasiekė Kovelio kalėjimą Vakarų Ukrainoje. Iš kokių 1200 vyrų gyvų buvo likę apie 500: kitus prižiūrėtojai pakeliui išskerdė durtuvais arba dėl smagumo pykšteldami į pakaušį (vokiečių tautybės kaliniai sušaudyti dar Šv. Kryžiuje). Rugsėjo 16 d. rytą kaliniai gavo truputėlį sriubos. Daliai kalinių tądien atėjo ir laisvė: nuteistiems iki 15 metų pavarų buvo įteikti pažymėjimai, kad dėl kalėjimo evakavimo jie laikinai paleidžiami. Kitą dieną, rugsėjo 17-ąją, į karą prieš Lenkiją įstojus Tarybų Sąjungai, lenkų

valdžia visai pakriko, išbėgiojo ir Kovelio kalėjimo administracija. Rusai atidarė kalėjimo vartus ir liepė kalinams eiti kur nori. Surakinti po du „amžininkai“ išsilaisvino patys, išsislapstė po apylinkę ir ukrainiečių kalviai juos visai atkaustė. Paskui įvairiais keliais, kas per Baranovičius ir Lydą, kas per Gardiną, pėsti ar rusų kareivių pavėžėti, į pasitaikiusius traukinius įsėdę, gimtinėn pargrįžo...

Lenkų valdžia taipogi praktikavo politiškai nepatikimų žmonių tremtį su šeimomis. Antai 1935 metais traukiniu į Varėną buvo atvežtos 4 šeimos – Šarkos, Dindos ir kitų – nuo Dūkšto, su ryšuliais ir vaikais iškrautos perone – ir dėkitės kur norite!

Bene vienintelė lietuviška organizacija Varėnoje lenkų laikais buvo kelerius metus veikęs Šv. Kazimiero draugijos skyrius. Dėl jo įsteigimo 14 varėniškių į draugijos Centro Valdybą Vilniuje kreipėsi 1931 m. kovo 25 d. Skyriaus steigiamasis susirinkimas įvyko balandžio 19 d. Skyrius susikūrė vėliau, negu draugijos skyriai parapijos kaimuose (pvz., Mergežeryje – 1928 m. rugpjūčio 19 d., Girežeryje – 1929 m. vasario 24 d.). Vienintelis žinių šaltinis apie skyriaus veiklą yra Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugoma byla „Šv. Kazimiero draugijos skyrius Varėnos stotyje“.

Steigiamasis susirinkimas vyko A. Motiejūno bute (apie numatomą susirinkimą draugijos valdyba apskrities storastai pranešė balandžio 9 d.). Draugijos įstatus su paaiškinimais perskaitė Mykolas Vidzbelis ir Antanas Motiejūnas. Į draugiją įstojo: 29 varėniškiai – Vincas Navickas, Antanas Motiejūnas, Bronius Skamarakas, Aleksandra Motiejūnienė, Stasė Motiejūnaitė, Vincas Miliauskas, Vincas Sukackas, Petras Dvareckas, Pranas Paulauskas, Juozas Sukackas, Adomas Budėnas, Viktė Didikaitė (14 m.), Ieva Varanavičienė, Elena Dvareckienė, Petras Naujalis (43 m.), Ieva Sankauskienė, Vincas Žarkauskas, Juozas Šimelionis, Vytautas Leonavičius (17 m.), Kazys Guiga, Aleksandras Sukackas, Vincas Versockas, Kazys Šimauskas, Daminusia Makselytė, Jadvyga Alekšiūnienė, Ona Kuodienė, Vladas Skliutas, Rožė Versockienė, Marcelė Budėnienė; 7 Mitraukos gyventojai – Adolfas Navickas, Marytė Korkutytė, Jonas Kuodys, Jadvyga Lapiniauskaitė, Katriutė

Práymas

mes Ķīmaim pagrāde, barenos giāntu
prāizdāni Centrā Baldiņo, laistī mūs
būvstotī, Ēdāriti, Lietuviņi, J. Karņonejs - stān
Ēsmeni pagrāde,

1. Ķīners Vāciškas
2. Līnāns Oļatjevas
3. Šķemurāns, Brānins
4. A. Matjevas
5. Stasiats Matejums
6. Vīnons milenskas
7. Ķīmas Suohackas
8. Pīstas Dmarackas
9. Pranas Paulauskas
10. Jons Suohackas.
11. Adomas Pīclaus
12. rikterjs Didikiņs
13. Jevs Varnavīčs.
14. Aļens Bvarackis

Verreauxia apicatus n. sp.
 from Nam. 932-17-4.
A. nobiliss

Nov. 25, III, 81.

Varėniškių prašymas įsteigti Šv. Kazimiero draugijos skyrių

Palevičiūtė, Petras Palevičius, Nastė Kuodytė; Mykolas Vidzbelis buvo iš Lynežerio. Iš viso 37 nariai. Nors pagal įstatus Šv. Kazimiero draugijos tikslas buvo jaunimo auklėjimas, tačiau dažnai jai priklausė ir vyresni žmonės. Ne išimtis buvo ir Varėna. Draugijos skyriuje buvo ne tik vyresnių kaip 40 metų, bet ir 60-mečių (pvz.,

Juozas Sukackas). Be to, susirinkimo protokole rašoma, kad visi skyriaus nariai pilnamečiai, nors iš tikrųjų buvo ne taip.

Į skyriaus valdybą išrinkti: A. Motiejūnas – pirmininkas, B. Skamarakas – išdininkas, V. Navickas – sekretorius, P. Naujalis ir V. Miliauskas – valdybos nariai (pirmasis – narys be ypatingų pareigų, antrasis – narys pavaduotojas); revizijos komisija: S. Motiejūnaitė, N. Kuodytė ir M. Korkutytė. Draugijos valdyba balandžio 27 d. paprašė apskrities storastijos draugijos skyrių įregistruoti. Skyriaus knygynėlyje (bibliotekėlėje) buvo 177 knygos. A. Motiejūnas 1932 m. balandžio 4 d. dr-jos valdyboje gavo apvalų dvikalbį skyriaus antspaudą.

1932 m. lapkričio 30 d. skyriaus sekretorius V. Navickas kreipėsi į draugijos valdybą: vienas skyriaus narys, B. Skamarakas, perėjo į evangelikų tikėjimą, „neina bažnyčion ir prieš mūs tikėjimą yra priešingas“. Ar galima jį laikyti skyriaus nariu? Draugijos sekretoriaus R. Bagdono 1933 01 16 rezoliucija V. Navicko rašte: „Pranešti, kad sulig D-jos įstatų negali būti D-jos nariu“.

Sekretorius V. Navickas 1933 m. gegužės 21 d. paprašė dr-jos valdybos Petro Dvarecko namuose (anuomet Vytauto g. 33) atidaryti skyriaus skaityklą. Ji atidaryta birželio 13 d.; skaityklos vedėjas buvo Vytauto gatvėje gyvenęs pats Navickas.

Apie skyriaus veiklą 1933 metais dr-jos Centro Valdybai pranešta 1934 m. sausio 27 d. Pasak pranešimo, skyriaus valdybą sudarė: pirmininkas – Vincas Navickas, vicepirmininkas – Vincas Žarkauskas, išdininkas – Vincas Sukackas, sekretorius – Petras Korkutis, valdybos narys be ypatingų pareigų – Petras Dvareckas; revizijos komisija: Ona Pečiulevičiūtė, Adolfas Navickas, Salva Kuodys. 1933 metais įvykę 7 valdybos posėdžiai, vestos protokolų, kasos, narių ir bibliotekos knygos, buvo skolinamų knygų sąrašas. Skyriuje likę tik 20 narių. Per 1933-uosius metus 16 narių išstojo arba buvo pašalinti, 1 mirė, o priimti 2 nariai (viena – Anelė Palevičiūtė iš Mitraukos). Biblioteka turėjo 279 knygas. Skaitykla gaudavo 4 egz. „Vilniaus rytojaus“, 7 egz. „Vilniaus aušros“, 2 egz. „Jaunimo

draugo“. Buvęs vienas vakarėlis su vaidinimu, bet jis davė tik nuostolį.

Anot dr-jos valdybos 1934 m. kovo 22 d. pranešimo apskrities storastijai, kovo 18 d. perrinkta Varėnos skyriaus valdyba: pirmininkas – Vincas Navickas, išdininkas – Vincas Sukackas, sekretorius – Petras Korkutis; revizijos komisija: Adolfas Navickas, Silvestras Kuodys, Ona Pečiulevičiūtė. Į skyrių priimti nauji nariai – Jonas Jaskėlevičius ir Marė Savickaitė iš Mitraukos.

V. Navickas 1934 m. kovo 25 d. prašė draugijos pinigų užmokėti už skaityklos butą. Skaityklą planuota perkelti į Sporto aikštę 7, į Ulėnos Babning butą. Knygų ir ypač laikraščio „Žiburėlis“ bei pinigų apmokėti už skaityklos butą Navickas vėl prašė balandžio 2 d. Birželio 17 d. V. Navickas dr-jos valdyvai skundėsi, kad skaityklą lanko daug žmonių, visos knygos perskaitytos ir tos vaikiškos. „Tamstos žadėjote siųsti laikraščių kelis numerius ir tų negaunu. Tai jeigu Centras taip nesirūpinate, tai reikia uždaryti visai“.

Skyriaus pirmininkas V. Navickas 1934 m. liepos 1 d. parašė dr-jos valdybai, jog skaitykla perkelta į Felikso Savičiaus butą Vytauto gatvėje. Tačiau knygų buvo mažai, neatėjo nė vienas laikraštis. Apie skaityklos perkėlimą dr-jos Centro Valdyba liepos 12 d. pranešė apskrities storastijai. Beje, skaitykla ilgainiui vėl persikėlė į Petro Dvarecko namus.

Skyriaus valdyba 1934 m. vasarą pasipildė antruoju nariu be ypatingų pareigų. Juo išrinktas Jonas Jaskėlevičius. Anot rugpjūčio 16 d. pranešimo dr-jos valdybai, skyriuje buvo 24 nariai (kovo 20 d. buvo 22). Naujokai – Leonas Pečiulevičius (19 m.) ir Mitraukos gyventojas Petras Rasimavičius. Tais metais jau buvę 2 skyriaus vakarėliai su vaidinimais.

Eilinis visuotinis skyriaus narių susirinkimas įvyko 1935 m. kovo 3 d. Dalyvavo 18 narių ir 16 svečių. Priimti 4 nauji nariai: Petras Radzevičius, Konstancija Lapiniauskaitė, Stasys Leonavičius ir Jonas Sukackas. Į valdybą išrinkti: pirmininkas – Vincas Navickas, sekretorius – Petras Korkutis, išdininkas – Vincas Miliauskas, nariai be ypatingų pareigų – Jonas Jaskėlevičius ir Aleksandras Su-

kackas; revizijos komisija: Salva Kuodys, Juozas Sukackas ir Daminusia Makselytė. Susirinkimas baigtas „Marija, Marija“ ir „Lietuva, tėvyne mūsų“ giedojimu.

Skyriaus skaitykla 1935 m. rudenį iš Petro Dvarecko namų perkelta į Bočilio Malcevo namus Klebonijos gatvėje (*ul. Plebanska* 3). Šv. Kazimiero draugijos valdyba apie skaityklos perkėlimą storastijai pranešė spalio 10 d., o spalio 15 d. eiti skaityklos vedėjo pareigas vietoj Vinco Navicko pavedė mergežeriškiui Petruui Karlonui.

1936 metų pabaigoje Šv. Kazimiero draugijos skyrių veiklą okupacinė valdžia uždraudė. Rugsėjo mėn. konfiskuota 30 Varėnos skaityklos knygų, o gruodžio mėn. – visos 214 lietuviškų knygų ir 30 kilnojamojo knygynėlio leidinių. Gruodžio 21 d. į policijos postą iškviestam P. Karlonui perskaitytas apskrities viršininko sprendimas nutraukti veiklą.

Varėnoje veikė kai kurios lenkiškos organizacijos. Antai 1931 m. įsisteigė Moterų pilietinio darbo sąjungos (*Związek pracy obywatelskiej kobiet*) skyrius. Jo tikslas – globoti vargingų vaikų darželį. Skyriaus narės buvo daugiausiai lenkų karininkų žmonos ir tarnautojos. Įvairiais metais narių skaičius svyravo nuo 24 iki 43. Skyriaus valdybos nare 1931 m. buvusi Vanda Krupovičvna, sekretore 1936 m. – Vanda Milevska.

Veikė lenkų šaulių (šėlcų) skyrius bei kai kurių grynai kariškų organizacijų skyriai ar kuopos.

Aktyvesne veikla pasižymėjo gaisrininkiai. Tarp jų nemažai buvo ir lietuvių bei žydų. Iš pradžių reiškęsi tik gaisrininkai geležinkeliečiai. Jų komandos viršininkas buvo Janas Šaflickis.

1928 m. birželio 3 d. vaslčiaus būstinėje įvyko savanorių gaisrininkų komandos organizacinis susirinkimas. Dalyvavo apie 60 asmenų. Susirinkimui pirmininkavo G. Brockis. Išrinkta komandos valdyba: pirmininkas – Andrejus Goločovskis, vicepirmininkas – Mykolas Solcas, sekretorius – Stanislovas Nizio, išdininkas – Mykolas Borusevičius; revizijos komisija – Boleslovas Steckis, Boleslovas Bartoševičius; komandos viršininkas – Janas

Šaflickis, jo pavaduotojas – Gustavas Brockis, komandos šeimininkas (ūkvedys) – Tomas Marcevičius. Tačiau jau iš pat pradžių ne visi komandos nariai pasirodė esą drausmingi. Antai privalomojo nario mokesčio nesumokėjusių narių 1928 12 20 sąrašė buvo dvejus namus turėjęs išdininkas M. Borusevičius!

Vilniaus vaivadijos Gaisrininkų komandų sąjungos 1928 m. rugsėjo 1-9 d. Vilniuje rengtus gaisrininkų karininkų kursus baigė varėniškis Janas Bartoševičius. Vėliau įvairiuose kursuose po 1-2 žmones dalyvaudavo beveik kasmet.

Komandos valdybos sudėtis keisdavosi. Beveik kasmet būdavo perrenkami ir valdybos pirmininkai. A. Goločovskį 1929 m. kovo 3 d. pakeitė Stanislovas Nizio, šį 1930 m. rugpjūčio mėn. – Boguslavas Dubinskis. Vėliau valdybos pirmininkas buvo Kazimieras Tomaševičius, po jo nuo 1936 m. birželio 26 d. – klebonas Mečislovas Pšemenecas, o pastarąjį 1938 m. liepos 3 d. pakeitė Vaclovas Šreiberis. Komandos narių visuotiniai susirinkimai vykdavo valsčiaus arba mokyklos patalpose, privačiuose butuose bei KOP klube, iškilmingi minėjimai, paskaitos ir šokių vakarėliai – KOP klube. Savo tarpe ugniagesiai vadinosi bičiuliais (*druhowie*).

Miestelyje gaisrų pasitaikydavo kone kiekvienais metais. Aliarmas paskelbtas 1930 m. spalio 3 d. 15.15 val. Degė Šimchės Magadovskio namas. Tikriausiai padegta tyčia, nes visas stogas užsidegė iš karto. Savininkas statė naują namą ir, matyt, trūkus pinigų, norėjo gauti draudimą. Gaisrą gesino 12 ugniagesių. Reikėjo apsaugoti kleboniją, pirklio sandėlius, Antano Gudaičio gyvenamąjį namą. 1936 m. birželio 26 d. užsidegė kalvė, spalio 20 d. ir gruodžio 31-osios naktį degė gyvenamieji namai. 1938 m. rugsėjo 1 d. aliarmas paskelbtas 14 val.: užsidegė statybinė miško medžiaga girininkijos sandėlyje. Šalia jo buvo deginama žievė ir šiukšlės, nuo ko kilo gaisras.

Savanoriai ugniagesiai padėdavo girininkijai gesinti miškų gaisrus. Pavyzdžiui, taip buvo 1933 m. birželio 4 d. ir 1936 m. liepos 2 d.

1932 m. įsisteigė gaisrininkų talkininkų – moterų samariečių padalinys. Moterys privalėjo teikti pirmąją medicinos pagalbą nuo gaisro nukentėjusiems žmonėms. Padaliniui priklausydavo 8-10 narių. Pirmoji komendantė buvo Helena Bartoševičiova, vėliau Marija Michalovska (gimusi Varėnoje). 1938 m. rugsėjo 1 d. susikūrė moterų gaisrininkų komanda, kuriai priklausė 10 tikrųjų narių.

Varėnos savanoriai ugniagesiai dalyvaudavo visos vaivadijos mastu rengiamose priešgaisrinėse savaitėse. 1930 m. rugsėjo 21-28 d. surengtos tokios savaitės programoje buvo: 09 20 (šeštadienį) 19 val. – ugniagesių eiseną, 09 21 – 8 val. žygis rikiuote į bažnyčią, po mišių – raporto priėmimas ir iškilmingos eitynės, 12-13 val. – praktiškos ugniagesių veiklos demonstravimas, 13-18 val. – fantų loterija kareivių klube (įėjimas 20 gr), nuo 20 val. iki 4.30 val. – visuotinis pasilinksminimas (komandos tikriesiems nariams įėjimas nemokamas, o jų šeimų nariams po 1 zl). Apskrities storastija leido rengti savaitę su sąlyga, kad viskas vyks tik lenkų kalba, o per šokių bufetą nebus alkoholinių gėrimų. Kadangi ano meto Lenkijoje loterijos buvo valstybės monopolis, tai ir gaisrininkų loterijai reikėjo Valstybės monopolio akcizų finansų skyriaus leidimo.

Būdavo ir kitokių gaisrininkų šventinių renginių: Lenkijos valstybės reikšmingų datų ir Ugniagesių dienos (gegužės 4 d.) paminėjimų bei paprasčiausių šokių vakarėlių su biletais. 1930 m. lapkričio 11 d. minėtas 10-metis, kai 1920 11 11 buvo sumušti rusų bolševikai. Kariuomenės įguloje 1931 m. minėtos J. Pilsudskio vardinės. 1936 m. prieš Velykas, balandžio 11-osios naktį nuo 4 iki 8 val., ugniagesiai ėjo garbės sargybą prie simbolinio Kristaus karsto bažnyčioje, o rugpjūčio 5 d. dalyvavo eisenoje miestelio gatvėmis šėlscų 22-ųjų metinių proga.

Gaisrininkų komandai (skyriui) tarpininkaujant, savanoriai ugniagesiai būdavo atleidžiami nuo šarvarkų – prievolės taisyti kelius.

Neišvengta savanorių gaisrininkų veiklos politizavimo. Lenkijos prezidentui 1930 m. paskelbus seimo ir senato rinkimų datą, Ugniagesių komandų vyriausioji sąjunga rugsėjo 29 d. išleido atsi-

šaukimą, kurį gavus per 7 dienas reikėjo perskaityti prieš komandų rikiuotes. Atsisaukimo pabaigoje sakoma:

„Ryžtingai paremkime, Bičiuliai, Valstybės Valdžią, stiprią valdžią, kad ji galėtų išvesti Lenkiją iš bejėgiškumo bei silpnumo ir atvestų Ją į galybę ir didelės valstybės vystymąsi.

[...]

Tegyvuoja šviesiausioji Lenkijos Respublika – stipri ir tvirta!

Tegyvuoja Respublikos Prezidentas Prof. Ignacas Moscickis ir Pirmasis Lenkijos Maršalas Juzefas Pilsudskis!“

Varėniškiai gaisrininkai 1938 m. kovo 18 d. per KOP bataliono vado pavaduotoją pasiuntė sveikinimą Lenkijos ginkluotųjų pajėgų vyriausiajam vadui maršalui Edvardui Rydz-Smiglui kažkokios asmeninės šventės proga: „Varėnos savanorių gaisrininkų komanda širdingai sveikina Mylimąjį Vadą Jo Šventės dieną, linkėdama vaisingų darbų Tėvynės Labui ir iš to sekančios moralinės laimės“.

1935 metais susikūrė žydų labdaros bendrovė – beprocen-tinių paskolų kasa *Gemilus Chesed* (Gailestingumo išraiška). Jos tikslas – padėti vargingesniems vietos žydams. Kasos lėšas sudarė nario mokesčiai – 50 grašių mėnesiui arba 6 zl metams, taip pat aukos arba palikimas pagal testamentus, pajamos iš paskaitų, vakarų, koncertų ir pan.

1935 m. liepos mėn. vyko eiliniai rinkimai į Lenkijos seimą. Rinkimų teisę turėjo 24 metų ir vyresni žmonės. Varėnoje užrašyta 630 rinkėjų. Rinkimų teisės neturėjo viena moteris! Rinkėjai, anot sąrašo, gyvenę Bandurskio, Kreivojoje, Miškų, Mickevičiaus, Naujojo pasaulio, Narbuto, Bažnyčios gatvėse, Bažnyčios aikštėje, Klebonijos, Rinkos, Sporto, Siaurojoje, Vytauto, Želigovskio, Karininkų kazino ir Visockio gatvėse bei geležinkelio pastatuose.

Taigi tuo metu Varėnoje galėjo gyventi jau per tūkstantį žmonių (anksčiau, 1931 metais, rengto Vilniaus krašto gyventojų surašymo medžiagos Lietuvos archyvuose nėra). Gyventojų daugėjo dėl lenkų valdininkų ir kariškių šeimų, atvykdavo vienas kitas kolonistas iš Lenkijos, atsikeldavo ir pasistatydavo būstus žmonės iš

kaimų. Vien nuo 1934 m. pavasario iki 1935 m. pavasario pastatyta 12 medinių gyvenamųjų namų.

Lenkų laikais kai kurie varėniškiai, lietuviai ir žydai, gaudavo Vilniaus-Trakų apskrities Saugumo sektoriaus leidimus eiti į Lietuvą dirbti savo žemės (!). Leidimo blankas su asmens nuotrauka buvo atspausdintas dviem kalbomis. Demarkacijos liniją žmonės pereidavo Mitraukos (Varėnos I) ir Perlojos sienos perėjimo punktuose. Antai 1937 m. leidimus gavo Petras Aleksiūnas su žmona Jadvyga, kilusia iš Moliadugnio. Tariama jų žemė buvusi Martinavoje. Iš tikrųjų dauguma leidimų prašytojų jokios žemės Lietuvoje neturėjo: leidimai buvo tik priedanga glaudesniems ryšiams su ten esančiais giminėmis ar pažįstamais palaikyti ir, atvirai kalbant, šiočiai tokiai kontrabandai į abi puses pernešti. Kas kita Varėnos I gyventojai: daugelio jų žemė ir miškai buvo šiaupus Merkio.

1938 metais buvo renkamas Lenkijos seimas ir parlamento aukštesnieji rūmai – senatas. Senato rinkimai nebuvo visuotiniai: balsavo tik tam tikras rinkiminės apylinkės rinkikų skaičius. Varėnos ir Valkininkų valsčiai sudarė vieną Vilniaus-Trakų apskrities rinkiminę apylinkę Nr. 9. Iš viso apylinkėje buvo 109 rinkikai. Varėnos valsčiui atstovavo 64. Iš jų 30 buvo KOP kariškiai, kiti – miestelio policijos, geležinkelio stoties vadovaujantys pareigūnai, valdininkai, mokytojai, klebonas M. Pšemeneckas ir keli kaimiečiai.

Tuo tarpu seimo rinkimams įrašyti 1044 varėniškiai rinkėjai, tarp kurių be kitų kariškių buvo 40 eilinių kareivių, gimusių 1914 m.

Lenkų laikais vienintelė miestelio įmonė, neskaitant geležinkelio stoties, buvo Milerio lentpjūvė. Žydas Aižikas Levo 1933 m. buvo gavęs patentą skersti gyvulius ir paukščius, bet, atrodo, tik religiniams žydų poreikiams.

1935 metais norėta statyti gyvulių skerdyklą. Ji turėjusi būti netoli kapinių. Tačiau tam pasipriešino gyventojai. Varėnos parapijiečių protesto prašymą Vilniaus sufraganas K. Michalkevičius 1935 m. lapkričio 20 d. persiuntė Vilniaus vaivada. Skerdykla nebuvo pastatyta.

Prie skerdyklos statybos grįžta 1939 metais. Valsčiaus skirtą sklypą birželio 28 d. su valsčiaus vaitu aptarė atitinkama komisija. Posėdyje pripažinta, kad vieta skerdyklai netinkama, nes yra arti kapinių (vos už 23 metrų) ir t. t. Komisija pasiūlė įsigyti sklypą kitoje vietoje, maždaug už 200 metrų prie Varėnos-Mergežerio kelio Girežerio kaimui priklausiusioje žemėje. Protokolą pasirašė Vilniaus kurijos delegatas prelatas A. Savickis, Varėnos klebonas S. Tarasevičius, Vilniaus-Trakų apskrities veterinarijos gydytojas B. Južakas, Vilniaus vaivadijos valdybos atstovas, veterinarijos skyriaus vedėjas M. Rimkevičius, apskrities architektas P. Liubarskis ir Varėnos valsčiaus vaitas A. Žižnevskis. Deja, planui nebuvo lemta įsikūnyti dėl greitai prasidėjusio Vokietijos ir Lenkijos karo.

1933 metais miestelyje buvo viešbutis, restoranas, kavinė, 3 alinės, 2 kirpyklos. Krautuves daugiausiai turėjo žydai. Maisto ir įvairių kitų prekių krautuvę, anot jos štampo, laikė Juozas Baublys.

Iš 11 krautuvių, neprekiavusių alkoholiu, 1937 m. 6 priklausė žydams, 4 lenkams, o 1 kooperatyvui.

Ano meto miestelio gyventojų profesinei sudėčiai parodyti pasiremsime 1938 m. seimo rinkėjų sąrašu. Šalia namų šeimininkių, neapibrėžtų sąvokų „darbininkas“ ir „geležinkelietis“ sąrašė įvardinta gana daug amatininkų ir kitokio verslo žmonių. Tarp amatininkų ypač daug siuvėjų, batsiuvių ir dailidžių. Amatais vertėsi įvairių tautybių žmonės.

Siuvėjai: Adomas Budėnas, Konstantinas Petrukevičius, Kazimieras Jurevičius, Kazimieras Šniurauskas, Mykolas Burnikas, Marija Žuk, Jonas Skliutas, Vladislovas Kisielius; batsiuviai: Dovydas Kurliandskis, Kazimieras Vilkanecas, Juozas Matuiza, Kopelis Notikas, Juozas Cerpickas, Gustavas Brockis, Abramus Notikas; dailidės: Vincentas Rusakovskis, Konstantinas Žižnevskis, Juozas Molis, Juozas Kareiva, Antanas Kisielius, Vincentas Versockas, Antanas Kasinavičius, Petras Savičius, Feliksas Savičius, Vincas Navickas. Buvo du kalviai: Faiba Vidlanskis ir Šolomas Bernšteinas. Staliai: Aleksandras Bieliakas, Aleksandras Apanavičius, Nikodemus Pečiulevičius, Adomas Berbinskis. Mūrininkai: Jonas Skurka,

Juozas Paplauskas, Stanislovas Pinkarskas. Šaltkalvis buvo Adolfas Ceikus, laikrodininkas – Hiršas Karklinskis, Alfonsas Žukas – kažkoks monteris, o Andriejus Čapkinas – rūšiotojas. Duoną ir pyragus kepė trys amatininkai: Icikas Elfmanas, Juozas Zamara ir Abramas Vidlanskis. Virėju užsirašęs Mykolas Leoniakas.

Du kirpėjai – Mauša Viniskis ir Bronislovas Žolondkevičius, o Povilas Dzianachovskis – masažuotojas. Kažkokioje kontoroje tarnavo Vaclovas Dzianachovskis.

Be abejo, seimo rinkėjų sąrašė išvardinti ne visi amatininkai. Antai tarp siuvėjų nėra Šimausko, tarp mūrininkų – Baranausko. Moterims siuvo ne vienintelė M. Žuk. Kadaisė žmonės pasakojo, kad miestelyje buvę ir kitokie amatininkai: kailiadirbys, stiklius, veltinių, pakinktų, rėčių (sietų), audimo skietų meistrai ir kt. Kartais tas pats žmogus vertėsi ne vienu amatu arba turėdamas valdišką tarnybą prisidurdavo pinigėlio ir kitaip. Juk stalius galėjo būti ir račium, mūrininkas – krosnium ir sienų mūrytoju. Šaltkalvis J. Ceikus kalviavo, o geležinkelio iešmininkas Leonas Spiridavičius buvo žinomas kaip šaltkalvis. Siuvėjas J. Skliutas atidarė krautuvę.

Lentpjuvės savininkas Geršonas Mileris – pramonininkas. Tačiau rinkėjų sąrašė įtartinai mažai prekybininkų. Tokie – tik Feliksas Civilis ir Aleksandras Nosovičius bei pirkliais pasivadinę Gerardas Baublys ir Jonas Vaišvila. Iš tarnautojų minėtini pašto įstaigos viršininkas Juozas Stanislavskis, girininkas Adomas Obuch-Vonciatinskis ir vargoninkas Jonas Narkevičius. Mokytojai: Mečislovas Večorekas, Liudvikas Kamionko ir Antonina Kamionko. Gyveno net nežinia kokiame teatre jaunystėje vaidinusi aktorė Jadvyga Šomanska.

XX a. 4-tame dešimtmetyje miestelyje pradėjo veikti sanitariinė policija; 1935 m. buvo du viešieji tualetai be kanalizacijos.

Turgūs veikdavo du kartus per savaitę – antradieniais ir penktadieniais. Didesnieji būdavo antradienių turgūs. Vilniaus-Trakų apskrities savivaldybės iniciatyva 1934 m. rudenį surengta žemės ūkio paroda. Yra žinių, kad kurį laiką Varėnoje veikė grybų supirktuvė.

Bent lenkų valdymo pradžioje, tiksliau – 1928 m., daugiausiai nuosavų namų – tris – turėjo Juozas Baublys, po du – Mykolas Borusevičius, Bonifacas Jastržemskis ir Zapolskas. Pastarieji du po vieną namą nuomojo KOP batalionui.

1939 metais dėl Hitlerio politikos Europoje nepaprastai įsitempė tarptautinė padėtis. Lenkija irgi ruošėsi karui. Vasarą į kariuomenę buvo mobilizuoti dešimtys Varėnos valsčiaus vyrų. Nacistinė Vokietija rugsėjo 1 d. užpuolė Lenkiją – prasidėjo II pasaulinis karas. Lenkijos prezidentas I. Moscickis tos dienos atsisaukime į valstybės piliečius sakė (cituojama pagal Vilniaus lietuvių laikraščio „Aidas“ rugsėjo 2 d. Nr. 103):

„Šią naktį amžinas mūsų priešas pradėjo užkabinėjimo veiksmus prieš Lenkijos Valstybę, ką patvirtinu Dievo ir Istorijos aki-vaizdoje.

[...]

Visa lenkų tauta, Dievo laiminama kovoje už savo teisėtą ir šventą reikalą, susijungusi su armija, eis petys į petį ir į mūsų ir į viską laimėjimą“.

Kaip ankščiau minėta, po kelias bombas Marcinkonių ir Varėnos stotyse vokiečių lėktuvai numetė rugsėjo 4 d. Viršum Vilniaus hitlerininkų lėktuvai skraidydavo, tačiau nebombardavo. Pasak spaudos pranešimų, pirmą kartą vokiečiai bombas ant miesto numetė rugsėjo 15 d., o rugsėjo 16 d. bombardavo kelis kartus, sugriovė kelis pastatus.

Prasidėjus karui buvo rekvizuojami gyventojų arkliai ir vežimai. Kairiakrantėje Milioniškėje paimti 7-ių ūkininkų arkliai. Jų savininkai atėjo į Varėną teirautis valdžios, kaip už arklius bus atlyginta. Nieko gero neišgirdę, vyrai užėjo į Šliomkės arbatinę. Ten sėdėjo karininkas su keliais kareiviais. Vacloas Kalanta, kuris neblogo kalbėjo lenkiškai, nes jo namuose buvo lenkų pasienio sargybos būstinė (*strażnica*), priėjęs prie karininko pajuokavo: „Karas jau baigėsi. Eikite namo.“ Toks pasakymas įsiutino lenkiukštį. Jis įsakė kareiviams Kalantą suimti ir nuvesti į komendantūrą. Šliomkos paraginti, kiti Kalantos bičiuliai išsinešdino. Po poros savai-

čių jau irstantis net neužkastas Kalantos kūnas rastas pamiškėje už kapinių. Lenkų „patriotai“ negalėjo atleisti „litvinui“ jų garbės įžeidimo.

Ultrapatriotiškos propagandos pripūsti lenkų kareiviai pirmomis rugsėjo dienomis Varėnos stotyje šaukė: *Hitleru ni guzika! Za niedzielą przywieziemi głowę Hitlera!* (Nė sagos Hitleriui! Po savaitės parvešime Hitlerio galvą!). Tačiau Lenkijos prezidento viltys laimėti karą neišsipildė, juo labiau, kad rugsėjo 17 d. per Tarybų Sąjungos-Lenkijos sieną įsibrovė Raudonoji armija. Lenkijos valstybė laikinai žlugo.

Vilnių Raudonoji armija užėmė rugsėjo 19 d. Rugsėjo 20 d. į Lietuvą per Varėną, per Merkio tiltą Mitraukoje ėmė plūsti lenkų kariškiai ir civiliai gyventojai. Kariškiai buvo nuginkluojami ir siunčiami į internuotųjų stovyklas. Šia proga tenka atitaisyti R. Žepkaitės sudarytoje knygoje „Varėna istorijos kelyje“ pateiktas bent kai kurias klaidingas žinias: per Varėną į Lietuvą neperbėgo nei Gardino storasta, nei ponia Marija Pilsudskienė. Gardino storasta nuo Druskininkų į Lietuvą ir toliau į Merkinę persigavo per Utiekos perėjimo punktą, Pilsudskienė su dukterimis iš Vilniaus į Vievį bei Kauną atvyko per Skirmantiškes. Netiksliai to meto įvykiai prie Varėnos I perėjos pavaizduoti Vytauto Petkevičiaus romane „Paskutinis atgailos amžius“ (kn. 1).

Į lenkų kariuomenę 1939 metais mobilizuota nemažai mūsų krašto vyrų. Vieni žuvo arba dingo be žinios, kiti, pabuvę vokiečių ar rusų nelaisvėje, grįžo namo. Varėnoje paskui įsikūręs Jonas Jatkevičius grįžo iš belaisvių lagerio Seligero ežero saloje Rusijos Tverės srityje. Kai kurie Rusijoje internuoti vyrai vėliau įstojo į lenkų generolo Vladislavo Anderso armiją, 1944 m. dalyvavo mūšyje prie Monte Kasino Italijoje (pvz., Motiejus Drignelis iš Pabaronės kaimo).

Apie penkias savaites Varėną buvo okupavę rusai. Nors Vilnių ir Vilniaus kraštą perduoti Lietuvai nuspręsta 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos-TSRS sutartimi, tačiau faktinis jų perdavimas įvyko tik spalio 27-28 d., kai į Vilnių įžengė Lietuvos kariuomenė. Iki to

laiko rusų kariai plėšė ir grobė, vežė į Minską ir kitur Vilniaus ir jo krašto įmonių, sandėlių, ligoninių, archyvų, bibliotekų ir kitų įstaigų turtą. Nusiaubti geležinkeliai: pagrobti 97 garvežiai, pusantro tūkstančio vagonų, keli traukinių sąstatai su maisto produktais, paglemžtos pabėgių atsargos ir kt.

Iš Varėnos II valsčiaus rusų išvežtas lenkų įstaigų turtas įvertintas 16075 Lt 53 ct. Mašinėlė spausdintas be tarpų tarp eilučių išvežto turto apibendrintas sąrašas sudaro beveik 4 puslapius. Paminėsime tik kai ką. Iš valsčiaus įstaigos paimta: baldai – spintos, stalai, taip pat rotatorius, sieninis laikrodis, rašalinės, rašomasis popierius, cementas, skarda stogams dengti... Iš policijos būstinės išvežti stalai, geležinė spinta, taburetės, veltiniai batai ir kt. Iš teismo patalpų: visi baldai, emaliuotos spjaudyklės... Iš kareivinių: 370 geležinių lovų, tiek pat čiužinių, 370 kareivių spintų ir tiek pat ažuolinių taburečių, rašalo butelis... Iš girininkijos: žemėlapiai, rašomoji mašinėlė, skaitytuvai... Nugriauta ir išvežta visa Lavyso eiguvos sodyba: gyvenamasis namas, kluonas, tvartai, net medinė išvietė. Dargi spalio 27-ąją, Lietuvos kariuomenės įžengimo į Varėną dieną, iš Varėnos stoties į Gardiną nudardėjo garvežys su 40 tuščių prekinų vagonų.

Trumpas Nepriklausomos Lietuvos laikotarpis

Lietuvos Krašto apsaugos ministerijos 1939 m. spalio 14 d. įsakymu sudaryta visų rūšių kariuomenės Vilniaus rinktinė atgautam Vilniaus kraštui užimti. Iš Prienų į Varėną spalio 16 d. išžygiavo DLK Kęstučio pulko 2 batalionas ir po trijų dienų pasiekė Varėną I. Pulkininko leitenanto Ipolito Žulio vadovaujami kariai spalio 27-osios rytą perėjo Merkio tiltą ir patraukė į Varėną (viena kuopa nužygiavo Mergežerio kryptimi). Lietuvos kariuomenė į Varėną įžengė diena anksčiau, negu į Vilnių. Mūsų kariai įsikūrė netoli dabartinės „Ąžuolo“ mokyklos stovėjusiose lenkų KOP kareivinėse (jos 1940 m. pavasarį sudegė).

Vyriausybės įgaliojimo potvarkiu nuo 21 val. iki 5.30 val. miestelyje uždraustas judėjimas. Neleista pardavinėti svaiginamųjų gėrimų. Visus ginklus ir sprogstamąsias medžiagas įsakyta atiduoti karinei įgulai. Bendrajai tvarkai palaikyti įsteigta policijos nuovada ir apylinkės teismas. Sveikatos apsaugos ministerija organizavo medicinos pagalbą.

Spalio 30 d. įsteigta Valkininkų apskritis. Apskrities viršininkas – Vladas Rozmanas (ligtol buvęs Raseinių apskr. viršininkas, o dar anksčiau – Panevėžio, Biržų ir Rokiškio apskričių viršininkas), sekretorius – Bronius Čiras. V. Rozmanas dar spalio 29 d. parašė Vilniaus srities įgaliotiniui, kad atvykęs į Valkininkus pamatė, jog čia nėra patalpų įstaigoms ir keliai prasti. Patogiau būtų kurtis Varėnoje, kur ir geležinkelis, ir plentas. Apskrities viršininko įstaiga lapkričio 3 d. persikėlė į Varėną. V. Rozmanas lapkričio 16 d. prašė Policijos departamento apskritį pavadinti Varėnos apskritimi, tačiau prašymas nebuvo patenkintas.

Įsteigtas ir Varėnos II valsčius su 9 seniūnijomis: Varėnos II miestelio, Barčių, Pabaronės, Vydenių, Dainavos, Krivilių, Palkabalio, Mergežerio ir Lavysio. Valsčiaus viršaitis – matuiziškis Jonas Taraila. Varėnos II seniūnijai priklausė Derėžnyčios viensėdis ir Beržupis. Varėnos seniūnas buvo iš Moliadugnio kaimo kilęs Vincas Milius. 1939 m. lapkričio mėnesio dokumentuose minimos tokios Varėnos gatvės: Vytauto, Miškų, Narbuto, Naujoji (lenk. *Nowy świat* = Naujasis pasaulis), Želigovskio, Mickevičiaus, Kreivoji... Dar buvo Vyskupo Bandurskio gatvelė, paskui trumpam pervardinta į Kunigo Petro Kraujalio gatvę, o vėliau į Šiaurės gatvę. Ilgainiui Naujoji gatvė tapo Dzūkų, Želigovskio – Dariaus ir Girėno gatvėmis.

Apskrities viršininkas V. Rozmanas 1939 m. lapkričio 2 d. iš 2 ulonų DLK Birutės pulko Alytuje perėmė 263 arklius ir tą pačią dieną perdavė valsčių savivaldybėms išdalinti arklių neturintiems ir jų už lenkų zlotus negalintiems nusipirkti ūkininkams.

Lapkričio 7 d. Varėnos pašte imta keisti zlotus į litus. Tačiau keista tik tiems, kurie turėjo kokius nors pasus. Todėl liko nuskriausti kaimiečiai, kurie praktiškai neturėjo jokių dokumentų ir negalėjo pasikeisti kelių zlotų.

Pagal 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos ir SSSR (TSRS) sutartį Lietuvoje įsteigtos Raudonosios armijos karinės bazės. Lietuvoje dislokuoti numatyta SSSR kariuomenė į jai paskirtas stovyklavietes žygį pradėjo lapkričio 15-17 d. Žygiavo iš Vilniaus 4-iais maršrutais: 1) Vilnius-Trakai-Vievis-Žasliai-Rukla; 2) Vilnius-Trakai-Rūdiškės-Onuškis-Pivašiūnai-Alytus; dalis voros per Butrimonis atsisakojo į Prienus; 3) Vilnius-Lieponys-Babriškės-Alytus; 4) Vilnius-Paluknys-Eišiškės-Kalesninkai-Varėna-Daugai-Alytus-Prienai. Per Varėną mūsų krašto „išvaduotojai“ iš lenkų jungo pradėjo žygiuoti lapkričio 15 d. apie 15 val. ir baigė žygį didesniąja mase lapkričio 16 d. 2.30 val. nakties. Patruluoti miestelyje buvo paskirta apie 50 Lietuvos kareivių, pašalinti gyventojai nuo gatvių. Incidentų ir katastrofų Varėnos II valsčiaus ribose nebuvo. Tačiau

SSSR kariuomenės sunkvežimių didelis judėjimas į abu galus tęsėsi iki lapkričio 21 d.

Lapkričio 20 d. į Varėną buvo atvykusi mišri 6 asmenų Lietuvos ir SSSR komisija apskaičiuoti padarytų nuostolių, pervažiavus SSSR kariuomenei. Valkininkų apskrities viršininkas surengė SSSR kariams vaišes, kurias ruošė varėniškė Ona Verseckienė. Vaišės kainavo 28,40 Lt.

Visoje Lietuvoje tuo metu galiojo kortelės žibalui, o Valkininkų apskrityje jų nebuvo. Apskrities viršininkas 1939 m. lapkričio 10 d. prašė Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus mieste ir srityje įvesti tokias korteles ir Valkininkų apskrityje, nes žibalo greitai galėjo pritrūkti. Be to, trūko duonos ir degtukų.

1939 m. lapkričio 16 d. pradėtos kurti komisijos privatiems miškams nusavinti. Nusavinimui vadovavo Miškų departamentas. Įsteigta Varėnos miškų urėdija (urėdas Vladas Grigaliūnas), taip pat Mergežerio girininkija (girininkas Apanavičius). Miškų nusavinimą 1940 metais pratęsė komunistinė valdžia.

Tautiška valdžia dabartinio Varėnos rajono teritorijoje numatė išparceliuoti 15 dvarų. Tie dvarai buvo: Varėnos valsčiuje – Čepelūnų, Kijučių, Ramonų (palivarkas), Aladaukos, Aladiškių, Jurgiškių, Marijanavo, Likonių, Pauosupės, Pasgrindos, Žukonių su Zalesium ir Ūtelės, Valkininkų valsčiuje – Pūčkornių, Palietukių ir Pomerečės (?). Dvarų plote pievos bei ganyklos neišskirtos, viskas vadinama lauku; išskirtas tik miško plotas. Varėnos valsč. didžiausi buvo Čepelūnų ir Kijučių dvarai, turėję atitinkamai po 174 ir 162 hektarus lauko bei 203 ir 115 ha miško. Valkininkų valsč. didžiausiame Pūčkornių dvare buvo 109,3 ha lauko ir 550 ha miško.

Gruodžio mėnesį Varėnoje pradėjo veikti Alytaus žemės ūkio kooperatyvo skyrius. Pirmadieniais supirkinėtos kiaulės.

Nuo gruodžio 17 d. pradėtas žemės ūkio darbininkų iš atgautos Vilniaus srities pervežimas į Šiaulius, Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių apskritis. Tokių darbininkų registracija Valkininkų apskri-

tyje vyko gruodžio 17-22 d. (Varėnos valsčiuje – 12 17, Valkininkų valsčiuje – 12 18). Užsiregistravusieji mūsų valsčių darbininkai nuvežti į Marijampolės apskritį. Dauguma tų žmonių paskui sugrižo, tačiau vienas kitas ten pasiliko visam laikui: vedė ar ištekęjo arba kitaip įsikūrė.

Esama jau 1939 m. lapkričio mėn. žinių apie lenkų pogrindį, raginusį kovoti prieš Lietuvos valdžią. Incidentų iš lenkų pusės būta Rūdiškėse, Jašiūnuose ir kitose Valkininkų apskrities vietovėse. Vidaus reikalų ministro parėdymu nuo 1940 m. kovo 21 d. uždrausta rodyti lenkiškus filmus.

Atgautame Vilniaus krašte naujai lietuvių administracijai teko imtis griežtų priemonių prieš įvairius nusikaltimus. 1939 m. gruodžio 28 d. mirties bausme nubauti 1900-1912 metais gimę 8 asmenys, kurie susitarę lapkričio 10-30 d. Vilniuje ir jo apylinkėse vertėsi ginkluotu plėšikavimu: savinosi svetimą turtą, užpuldinėjo gyventojus namuose ir ant kelių, nužudė norėjusį iš sodybos pabėgti žmogų. Teismo nuosprendis įvykdytas.

Varėnoje lenkų įstaigų turto prisiglemžė ne tik trumpam atėję rusai, bet daug jo prisigrobė ir miestelio gyventojai. Nemažai turto išsivežiojo kaimiečiai. Apiplėšti be priežiūros palikti išbėgusių žmonių namai. Varėniškiai prisiplėštus daiktus mainė su kaimiečiais į grūdus ir kitus maisto produktus. Gyventojų pasisavintą turtą bandyta bent kiek susigrąžinti. Pasak Valkininkų apskrities viršininko 1940 m. vasario 9 d. avansinės išlaidų apyskaitos apie 1939 m. lapkričio 6 d. 12-kai asmenų už paslaugas išmokėtus 290 litų, Varėnos II valsčiuje atlygis skirtas: 50 Lt – Vincui Miliui, Varėnos II seniūnui, už nurodymą lenkų įstaigų bei kareivinių turto, kurį buvo pagrobę vietos gyventojai; 20 Lt – Jonui Dringeliui iš Pabaronės kaimo už žinias apie užkastą lenkų kariuomenės motociklą.

Valkininkų karo komendanto I. Žulio 1939 m. gruodžio 20 d. įsakymu Lenkijos kariuomenės kariai, karinių organizacijų nariai bei policijos tarnautojai, kurių nuolatinė gyvenamoji vieta neįėjo į

Lietuvos teritoriją, iki gruodžio 31 d. privalėjo užsiregistruoti artimiausioje policijos nuovadoje.

Varėnos II policijos nuovadoje 1940 m. sausio 18 d. žiniomis buvo užsiregistravę 5 lenkų karininkai, 198 kareiviai ir 8 civiliai karo atbėgėliai, Valkininkų nuovadoje – 7 karininkai, 603 kareiviai ir 10 atbėgėlių. Apskrities viršininko 1940 m. sausio 27 d. įsakymu svetimų valstybių, išskyrus Lenkiją, piliečiai, jeigu nebuvo karo atbėgėliai ir neturėjo atbėgėlių liudymų, privalėjo ne vėliau kaip vasario 5 d. paduoti prašymus vietos policijai gauti leidimus gyventi Lietuvoje arba pasirūpinti vizomis, leidžiančiomis gyventi Lietuvoje laikinai. Kunigams atbėgėliams apgyvendinti Lietuvos Raudonasis Kryžius 1940 m. kovo mėn. Liškiavoje įsteigė specialų bendrabutį.

Valkininkų apskrities policijos vadas buvo Antanas Karoblis, Varėnos II nuovados viršininkas – Antanas Matukas, jo pavaduotojas – Antanas Radzevičius. Kiti nuovados tarnautojai (1940 02 22 žinios): vachmistras Antanas Baltrušaitis, vyresnysis policininkas Jonas Braunas, policininkai – Kazys Lietuvninkas, Juozas Bilius, Antanas Tamošauskas, Simonas Muliuolis, Jonas Juospaitis, Kazys Butkevičius, Nikodemas Labukas. Visi ne vietiniai, o atvykę iš Alytaus, Šiaulių, Vilkaviškio, Panevėžio apskričių ir Vilniaus miesto. S. Muliuolis tvarkė nuovados knygas, bylas, raštus, J. Juospaitis jam padėjo kaip kurjeris, N. Labukas – šoferis. K. Butkevičių vėliau pakeitė Juozas Barysas.

Varėnai vos tapus Nepriklausomos Lietuvos dalimi, mieste organizavosi šauliai. Archyvuiniuose šaltiniuose nurodomos skirtingos Varėnos II šaulių būrio susikūrimo datos: 1939 m. spalio 29 d. ir lapkričio 12 d. Besikuriančio Varėnos II valsčiaus savivaldybės salėje spalio 29 d. susirinko 27 vietos milicininkai partizanai ir apie 130 kitų asmenų. Susirinkimą pradėjęs policijos nuovados viršininkas Antanas Matukas pasiūlė steigti šaulių būrį. Būti šauliais sutiko 27 asmenys. Tad spalio 29 d. susirinkimas laikomas būrio užuomazga.

Antras šaulių būrio organizacinis susirinkimas toje pačioje salėje įvyko lapkričio 12 d. Pasak būrio steigimo iniciatoriaus A. Matuko, tai buvo spalio 29 d. susirinkimo tąsa. Valkininkų apskrities viršininko V. Rozmano vardu susirinkusiuosius sveikino apskrities policijos vadas šaulys A. Karoblis. Kalbėjo Varėnos II valsčiaus viršaitis Jonas Taraila ir susirinkimo sekretorius, buvęs vilnietis mokytojas Jonas Mudėnas. Būrio tarybon išrinkti: A. Matukas, A. Karoblis, J. Taraila, Vincas Sukackas, Morkaus, kandidatais liko J. Mudėnas ir Petras Visockas. Kontrolės komisija: Morkus Sukackas, Jurgis Gudaitis, Jonas Česnulevičius, kandidatai – Jonas Žydelis ir Vytas Leonavičius.

Organizavosi ir šaulės. Sąlyginio moterų šaulių būrio steigiamąjį susirinkimą 1939 m. lapkričio 26 d. vedė Eleonora Matukienė. Dalyvavo 13 moterų ir merginų. Būrys galutinai susiformavo 1939 12 03 susirinkime. Būrio vadė – Marija Čirienė, atvykusi iš Merkinės šaulių būrio. Ilgainiui būrys pasipildė dar keliolika narių.

Šaulių būrio vadu paskirtas Varėnos miškų urėdas atsargos leitenantas Vladas Grigaliūnas (Lietuvos šaulių sąjungos vado 1939 12 14 įsakymas), o jo padėjėju – ats. viršila A. Matukas. Būrio tarybos sudėtis patvirtinta XXIII Vilniaus šaulių rinktinės 1940 01 24 įsakymu. Pagal 1940 m. sausio 19 d. žinias būryje buvo 57 šauliai. Dauguma jų – aplinkinių kaimų vyrai: iš Girežerio, Mergežerio, Giraitės, Matuizų, Pabaronės, Smalninkų, Ūtos. Tačiau būryje buvo ir keliolika vyrų, atvykusių iš kitų, net gana tolimų Lietuvos vietovių. Tai buvo daugiausiai įvairūs tarnautojai.

Vilniaus skrajojantis teatras „Vaidila“ 1939 m. gruodžio 16 d. geležinkeliečių salėje vaidino Petro Vaičiūno 4 veiksmų dramą „Sudrumstoji ramybė“. Koncertą gruodžio 26 d. ten pat surengė Šaulių sąjunga – autobusu atvykę šauliško darbo bičiuliai iš Kauno: Valstybės operos solistė V. Dagelytė-Valatkienė, pianistas B. Dvarionas, smuikininkas K. Juodelis, šaulių kvartetas – St. Bacevičius, B. Vasiliauskas, J. Duršliokas ir P. Visockis.

Vasario 16-oji 1940 metais švęsta kartu su Varėnos I šaulių būriu. Valkininkų apskritį panaikinus ir daliai jos tarnautojų išvykus kitur, būrys perėjo XIX Alytaus šaulių rinktinės žinion. 1940 m. kovo 10 d. susirinkime perrinkta būrio taryba. Nutarta steigti šaulių ugniagesių komandą. Suorganizuotas būrio choras ir styginių instrumentų orkestras. Būrio vaidintojų kuopelės pirmasis viešas pasirodymas buvo 1940 m. balandžio 7 d. Geležinkelių salėje suvaidinta Al. Tarasonio 3 v. drama „Tėvų žemė“. Kitą vakarą būrys surengė gegužės 18 d. Vaidinta S. Žemaičio 4 v. „Drama miške“, dainavo solistai, duetas, choras, grojo orkestras. Šaulės moterys vakarą surengė birželio 2 d.; vakaro programa pakartota birželio 16 d.

Nuo 1940 m. liepos 13 d. Lietuvos šaulių sąjunga nustojo veikusi. Varėnos būrio turtą – pinigus, knygas, muzikos ir šaulių ugniagesių instrumentus – paėmė Valstybės saugumo policija.

Geležinkelių salė – tai buvusi salė kitapus geležinkelio esančiame geltonų plytų pastate. Jis stovi dar nuo carinės Rusijos laikų. Po 1920 metų jame kurį laiką buvo dviklasė lenkiška mokykla. Vėliau didžiausia miestelio salė priklausė KOP batalionui ir lenkų ščelcams. Nuo 1944 m. vidurvasario iki 1954 m. gruodžio pastate buvo įsikūrusi geležinkelio stoties administracija ir kasa.

1939 metų rudenį, nors ir pavėluotai, Varėnoje atsidarė lietuviška pradinė 6 klasių mokykla.

Valkininkų apskrities mokyklų inspektoriumi buvo iš Mus-teikos kilęs Jonas Miškinis. Vėliau jis dirbo Trakų apskr. mokyklų inspekcijoje, mokytojavo Marijampolėje, Druskininkuose, Alytuje. 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Londone 1966 m. išėjo J. Miškinio atsiminimų knyga „Mano Dzūkija“.

Varėnos mokykloje buvo ir žydų klasė – komplektas, kuriame 1940 m. pavasarį mokėsi 44 mokiniai. Balandžio 10 d. žydų komplektą aplankė Alytaus apskr. pradžios mokyklų inspektorius. Pasak jo išpūdžių vienam mokytojui dirbti dviejuose kambariuose buvo nepatogu, tačiau kitokių patalpų nebuvo. Paskirti mokyto-

ju į Varėną Švietimo ministerijos 1940 03 15 prašė Valkininkuose gyvenęs Jankelis Taicas. Ministro K. Jokanto įsakymu J. Taicas nuo balandžio 21 d. paskirtas neetatiniu mokytoju be atlyginimo iš Švietimo ministerijos kreditų.

Iki 1939 m. rudens Lenkijai priklausiusio krašto kai kurios žmonių pavardės, skambėjusios ne visai lietuviškai arba su slaviškomis galūnėmis, 1940 m. pradžioje buvo pakeistos (sulietuvinotos). Pavyzdžiui, Navickai tapo Naujaliais, Naujūnais ar Navaičiais, Paulauskai – Paulaičiais, Miliauskai – Miliais ar Milėnais, Zapolskai – Galiniais ar Palioniais ir t. t. Nepilnamečių – iki 21 m. – pavardės taisytos pagal tėvų pasirinkimą.

Vidaus pasai buvo privalomi nuo 17 metų amžiaus. Daryti nuotraukas pasams Varėnoje 1939 m. lapkričio 22 d. sutiko fotografai Vincas Navickas ir Boliūs Kvapišius (felčeris). Vilniuje vidaus pasai pradėti išduoti gruodžio 18 d.

Valkininkų apskritis 1940 m. vasario 8 d. panaikinta, nors kai kurie apskrities valdžios aktai priimti ir po šios datos. Teritorija perduota Alytaus ir Trakų apskritims (pastarosios apskrities centras buvo Kaišiadoryse). Be tarnybų liko 8 apskrities įstaigos tarnautojai: sekretorius Bronius Čiras, raštvedžiai Antanas Lisauskas, Balys Šablinskas, Vladas Būrė ir Jonas Furmanavičius, mašininkė Marija Čirienė, registratorius Jonas Germanavičius, raštininkas Jonas Patapavičius. Nuo vasario 15 d. atleista sveikatos punkto gydytoja Bronislava Lipien-Holdzevič, tačiau į jos vietą gydytojas nepaskirtas. Tebebuvo akušerė Emilė Gliubicaitė-Braunienė. Valkininkų apskrities įstaigos tarnautojai su etatais nuo kovo 1 d. perkelti į Kauno ir Trakų apskričių viršininkų įstaigas. Valkininkų apskr. policijos vadas A. Karoblis tapo Trakų apskr. policijos vadu.

Alytaus apskrityje pasiliko Varėnos I ir Varėnos II valsčiai. Ministrų Tarybos nutarimu Varėnos II valsčius 1940 m. vasario 22 d. panaikintas, o jo gyvenamosios vietovės priskirtos Alytaus apskr. Varėnos valsčiui su būstine Varėnoje II.

Varėnai tapus Lietuvos valstybės dalimi jos gyventojai lietuviai Lietuvos piliečiais pripažinti iš karto. Kitaip buvo su lenkų tautybės gyventojais ir sutuoktiniais, jeigu vienas iš jų buvo lenkas. Netgi kildavo keblumų dėl tokių žmonių tarnybos.

Alytaus apskrities mokyklų inspektorius Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui 1940 m. birželio 24 d. rašė, kad Varėnos II mokytoja Jadvyga Čenytė-Graževičienė yra lietuvė, gimusi Varėnoje I, tačiau jos vyras, tos pačios mokyklos mokytojas, yra lenkas ir neturi Lietuvos pilietybės. J. Graževičienė 1929 m. baigusi Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją, išlaikiusi egzaminus mokytojo cenzui gauti, o 1934 m. išlaikiusi pradinį mokyklų mokytojams nustatytus praktikos egzaminus. Tačiau jos vyras – lenkų atsargos karininkas, „todėl yra pagrįstų priežasčių iškelti ją iš su lenkintos Varėnos II kur toliau į grynai lietuvišką apylinkę“. Priminsime, kad J. Graževičienė dargi buvo Varėnos II moterų šaulių būrio tarybos narė (sekretorė).

Iš Matuizų seniūnijos Giraitės kaimo kilusi Ona Lužytė-Krupavičienė, buvusi „Ryto“ draugijos mokyklų mokytoja, dėl vyro irgi neturėjo Lietuvos pilietybės. O. Lužytei besimokant Vilniaus „Ryto“ mokytojų seminarijos V kurse lenkų valdžia seminariją uždarė. Mergina 1930 m. išlaikė egzaminus prie lenkiškos komisijos, o 1936 m. išlaikė pradžios mokyklų mokytojams nustatytus egzaminus. 1938 metų pabaigoje ištekojo už vietos lenko Antano Krupavičiaus. „Vyras lenkas, jį iškeltina į lietuvišką apylinkę“ – teigiama 1940 06 24 mokyklų inspektoriaus rašte.

Lietuvoje greitai pasikeitus politinei padėčiai, abiejų mokytojų pilietybės klausimas išsprendė savaime ir jos liko Varėnoje.

Grįžęs iš Latvijos pasienio, kur dirbo muitinėje, mergežeriškis Jonas Vaitkus atidarė Varėnoje nedidelį „Piliečių restoraną“, o iš Ulbinų kaimo kilęs Pranas Ulbinas – mėsos krautuvė. Apskrities viršininkas Rozmanas tarpininkavo Mokesčių departamente, kad miestelio gyventoja Jadvyga Skliutienė, buvusi lietuvių mokytoja, nukentėjusi nuo lenkų už veikimą Lietuvos naudai, komiso sąlygomis galėtų pardavinėti valstybinę degtinę.

Traukiniai į Vilnių ir iš jo į Varėną 1939 m. rudenį važinėdavo kartą per dieną, o 1940 m. pavasarį – jau du kartus. 1939 m. gruodžio mėn. prasidėjo Lietuvos ir Tarybų Sąjungos derybos dėl tiesioginio keleivinio ir prekinio susisiekimo geležinkeliais. Susisiekti su TSRS geležinkeliais numatyta per Kenos, Stasylų ir Varėnos stotis (keleivinis susisiekimas – tik per Keną). 1940 m. sausį prasidėjo tranzitinių krovinių pervežimas Lietuvos geležinkeliais iš TSRS į Vokietiją bei keleivių susisiekimas tarp Maskvos ir Berlyno per Vilnių ir Kauną.

Pirmoji bolševikų okupacija

Rusų invazijos į Lietuvą dieną, 1940 m. birželio 15-ąją, Varėnos II būrio šauliai, vyrai ir moterys, buvo nuvykę šaudymo pratybų į užsilikusią lenkų kariuomenės šaudyklą už poros kilometrų nuo miestelio kairėje plento pusėje į Barčius. Greitai varėniškiai sužinojo apie kraupų įvykį: tuometiniame Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje, Ūtos kaime, auštant sieną perėję raudonarmiečių 185 šaulių divizijos žvalgybinės grupės kareiviai kartais sukapojo ir durtuvais subadė Lietuvos pasienio policijos Alytaus baro VI rajono 2-os Ūtos sargybos viršininką Aleksandrą Barauską. Nuo Eišiškių į Varėną ėmė žlegsėti rusų tankai ir važiuoti atviri sunkvežimiai su kareiviais. Rytuose ir pietryčiuose degė miškai, greičiausiai padegti tyčia, norint nukreipti žmonių dėmesį nuo invazijos. Tų įvykių liudininkas V. B. vėliau „Draugo“ laikraštyje (JAV) pasakojo:

„Bene sekančią dieną miestelyje atsirado nauja „valdžia“ – NKVDistas, pasivadinęs Litvinenko. Iš pradžių buvo civilis, bet netrukus užsidėjo kapitono uniformą.

Naujos „valdžios“ pirmas žodinis įsakymas gyventojams – tuojau sunešti visus turimus ginklus (Sovietai bet kokių raštiškų potvarkių vengė).“

Po rusų invazijos ir tarybų valdžios įvedimo Varėnos valsčius ir toliau priklausė Alytaus apskrčiai. Liaudies seimo rinkimų 1940 m. liepos 14-15 d. medžiagos archyvuose nėra.

Vietoj vadinamosios Lietuvių liaudies kariuomenės 1940 m. rugpjūčio-rugsėjo mėnesiais sudarytas Raudonosios armijos 29 teritorinis šaulių korpusas, į kurį įėjo 179 ir 184 šaulių divizijos bei atskirosios karinės dalys. 1941 metų pavasarį ir vasarą 184 divizija ir korpuso dalys stovyklavo Varėnos I poligone. Daugelis lietuvių

karininkų iš stovyklavietės traukiniais per Varėnos geležinkelio stotį buvo išgabenti į Rusijos platybes, į Sibirą, sušaudyti Červe-nėje prie Minsko Baltarusijoje ar kitaip sunaikinti. Pasak buvusio Lietuvos kariuomenės karininko Antano Martinionio atsiminimų, suimta apie du šimtus lietuvių karininkų.

1941 m. sausio 12 d. rengti rinkimai į TSRS Aukščiausiąją Ta-rybą. Tariamai visuomeninių organizacijų ir darbo žmonių kolek-tyvų atstovai 1940 m. gruodžio 2 d. patvirtino Varėnos II apylinkės rinkiminę komisiją: pirmininkas – Alfonsas Žukas, Gabrio, pir-mininko pavaduotojas – Gabrielis Kaganas, Leibos, sekretorius – Vladas Matuiza, Juozo (visi nuo kompartijos); komisijos nariai: Ona Versockienė, Baltraus (nuo kompartijos), Petras Dvarionis, Julius, Juozas Saulėnas, Petro ir Juozas Jurgelaitis, Stasio (visi trys nuo darbininkų profsąjungos).

Pradinės mokyklos salėje įvykusiame miestelio bei apylinkės darbininkų, valstiečių ir tarnautojų bendrame susirinkime 1940 m. gruodžio 8 d. kandidatu į Tautybių Tarybą Alytaus rinkiminėje apygardoje iškeltas nepartinis Kauno universiteto medicinos pro-fesorius Vladas Kuzma. Kandidatas į Sąjungos Tarybą – LTSR vi-daus reikalų liaudies komisaras Aleksandras Guzevičius. Susirin-kime dalyvavo 1000 (?) atstovų iš miestelio ir 14 kaimų (Barčių, Noškūnų, Vydenių, Pabaronės, Dainavos, Grišoniškių ir kt.).

Varėnos II miestelį apėmusioje rinkiminėje apylinkėje Nr. 21 neva įregistruoti 1146 rinkėjai, nors jų sąrašų nėra. Balsavime da-lyvavo 1087. Už kandidatus balsavo 1083 (99,63 %). Kandidatus išbraukė 3 balsuotojai, o 1 biuletenis negaliojo. Patalpoje, kur sau-sio 12 d. vyko balsų skaičiavimas, dalyvavo Varėnos vykdomojo komiteto atstovė Veronika Keršienė. Rinkėjų ir balsavusiųjų planas įvykdytas su kaupu: jų buvo ne mažiau kaip viso miestelio gyven-tojų. Panašiai buvo ir kitur. Antai Mergežerio rinkiminėje apylin-kėje, kuriai dar priklausė Girežerio ir Moliadugnio kaimai, užrašyti 607 rinkėjai arba maždaug pusantro karto daugiau, negu kaimuose buvo gyventojų net su mažyčiais kūdikiais.

Varėnos mokykloje 1940-1941 mokslo metais buvo 6 lietuviškos klasės ir 1 žydų klasė. Švietimo komisaro A. Venclovos 1940 09 16 įsakymu Varėnos I mokytojas Juozas Mickus nuo spalio 1 d. perkeltas į Varėną II mokyklos vedėju, o Varėnos II m-l-os vedėjas Vytautas Barūnas paskirtas Varėnos I mokytoju. J. Mickus Varėnoje I dirbo nuo 1939 m. lapkričio 1 d., o V. Barūnas Varėnoje II – nuo 1939 m. gruodžio 1 d. Varėnos I mokyklos vedėjas Andrius Ryliškis jau buvo areštuotas.

Alytaus apskr. pradžios mokyklų inspekcija 1940 m. lapkričio 6 d. prašė Pradžios mokyklų valdybos laisvai samdomus jaunesnius mokytojus Izabelę Dringelienę ir Vincą Baniulį paskirti etatiniais Varėnos II mokytojais. Prašymas patenkinamas švietimo komisaro 11 26 įsakymu.

I. Miliauskaitė-Dringelienė Vilniaus krašto mokyklose dirbo nuo 1925 m. rugsėjo 1 d. Nuo 1929 m. balandžio 7 d. buvo Lietuvos mokslo draugijos Vilniuje tikroji narė. Kaip Vilniaus „Ryto“ draugijos pedagogė mokytojavusi Musteikoje ir kitur, nuo 1939 m. gruodžio 1 d. – Kamorūnuose. Nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. paskirta į Barčius, tačiau po mėnesio perkelta į Varėną I, o paskui į Varėną II.

Merkinės mokyklos Nr. 1 vedėjas Stepas Žibaitis, šiose pareigose dirbęs nuo 1939 m. gruodžio 1 d., nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. paskirtas Kristapiškių m-l-os vedėju. Tačiau nuo lapkričio 1 d. perkeltas vyresniuoju mokytoju į Varėną: sukeistas su Kaišiadorių gimnaziją 1939 m. baigusiu Henriku Martusu, kuris švietimo komisaro 1940 10 25 įsakymu nuo lapkričio 1 d. buvo paskirtas laisvai samdomu mokytoju į Varėną II.

Švietimo komisaro 1940 08 28 įsakymu nuo rugsėjo 1 d. žydų klasės mokytoja paskirta Sara Sonaitė. Ligtol ji buvo Švenčionėlių apskr. Pabradės m-l-os Nr. 2 vedėja.

Bolševikų pirmojo viešpatavimo Lietuvoje paskutiniosios dienos pasižymėjo itin žiauria akcija – žmonių trėmimu į Sibirą ir kitas tolimas Tarybų Sąjungos vietas. Į gyvulinius vagonus grūsti inteligentai, ypač mokytojai, taip pat paprasti tarnautojai su

šeimomis. Pagrindinis „nusikaltimas“ daugumai tų žmonių buvo priklausymas Šaulių sąjungai ar kitoms patriotinėms Lietuvos organizacijoms. Nutrėmimo vietoje darbingi vyrai, kaip taisyklė, atskirti nuo šeimų, o mažamečiai kūdikiai pasmerkti skurdui ir bado mirčiai.

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus neperiodinis biuletenis „Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios“ 1941 m. spalio 5 ir 31 d. numeriuose rašė, jog iš Varėnos geležinkelio stoties į Balabanovo stotį pusiaukelėje tarp Maskvos ir Kalugos birželio 15 d. išgabenti 7 vagonai su žmonėmis (tik biuletenyje klaidingai parašytas stoties pavadinimas – Babininas); tremiamieji paskui nuvežti toliau. Į Kulundos stotį Vakarų Altajuje iš Varėnos nuvažiavo 6 vagonai, o į Medvežja Gorą stotį Karelijoje – 1 vagonas. Kiti mūsų krašto tremtiniai išgabenti iš Valkininkų ir Alytaus geležinkelio stočių. Iš Valkininkų į Medvežja Gora nuvežti 2, o į Kulundą – 3 vagonai. Tik į Bijską Rytų Altajuje birželio 16 d. iš Alytaus išdardėjo net 22 vagonai, į Medvežja Gora ir Makato stotį Vakarų Kazachstane netoli Gurjevo – po 1 vagoną; 4 vagonai sustojo Starobelsko stotyje Donbase, Ukrainoje. Tremtinių ešelonas iš Alytaus išvyko dar ir birželio 19 d. Dalis tų tremtinių išlaipinti Krasnojarske, pas-
kui plukdyti Jenisiejumi ir t. t.

Ištremtų Varėnos gyventojų sąrašas yra Varėnos II viršaičio J. Tarailos 1942 m. kovo 31 d. pranešime Alytaus apskr. viršinin-
kui. Išvežti šie žmonės:

Jonas Bilius, 27 metų, lietuvis, tarnautojas

Jonas Bolys, 36 m., lietuvis, tarnautojas; Ona Bolienė, 28 m.,
lietuvė, šeimininkė; Vytautas Bolys, 13 m.; Danutė Bolytė, 10 m.

Juozas Česnulevičius, Adomo, 37 m., lietuvis, tarnautojas;
Malvina Česnulevičienė, 36 m., lietuvė, šeimininkė; Viktoras Čes-
nulevičius, 17 m., lietuvis, darbininkas; Julė Česnulevičiūtė, 14 m.;
Bronius Česnulevičius, 13 m.; Juozas Česnulevičius, 9 m.; Algis
Česnulevičius, 1 m.

Ignas Čepačius, 36 m., lenkas, darbininkas; Marijona Čepačienė, 25 m., lenkė, šeimininkė; Irena Čepačiūtė, 7 m.; Ričardas Čepačius, 4 m.

Mečislovas Družinskas, 30 m., lenkas, darbininkas; Janė Družinskienė, 20 m., lenkė, šeimininkė

Vaclovas Dzenakauskas, 33 m., lenkas, darbininkas; Aleksandra Dzenakauskienė, 26 m., lenkė, šeimininkė; Andrius Dzenakauskas, 3 m.

Jonas Kobusas, 40 m., lenkas, darbininkas; Marijona Kobusienė, 38 m., lenkė, šeimininkė; Henrikas Kobusas, 8 m.; Marijonas Kobusas, 7 m.

Pranas Kazokas, 40 m., lenkas, darbininkas; Idalija Kazokienė, 31 m., lenkė, šeimininkė; Marija Kazokaitė, 7 m.

Valentas Nociulekas, 42 m., lenkas, darbininkas; Elena Nociulekienė, 43 m., lenkė, šeimininkė; Leonas Nociulekas, 1 m.; Henrikas Nociulekas, Valento (amžius nenurodytas)

Zofija Nezboralienė, 37 m., vokietė, šeimininkė; Eugenijus Nezborala, 13 m.; Ričardas Nezborala, 11 m.; Gertrūda Nezboralaitė, 10 m.; Romas Nezborala, g. 1941 m.

Povilas Postvo, 38 m., lenkas, darbininkas; Marė Postvienė, 38 m., lenkė, šeimininkė

Martynas Pacina, 35 m., lenkas, muzikantas; Elžbieta Pacinienė, 28 m., lenkė, šeimininkė; Henrikas Pacina, 2 m.

Vanda Pašinienė, 26 m., lietuvė, darbininkė

Boleslovas Radzevičius, 22 m., rusas, darbininkas

Petras Scisla, 43 m., lenkas, darbininkas; Stasė Scislienė, 42 m., lenkė, šeimininkė

Andrius Sefčikas, 45 m., rusas, muzikantas; Liza Sefčikienė, 43 m., rusė, šeimininkė

Juozas Stančikas, 16 m. (?), lietuvis, darbininkas

Mikas Stefčikas, 27 m., lenkas, monteris; Leokadija Stefčikienė, 30 m., lenkė, šeimininkė

Juozas Šatko, 30 m., lenkas, siuvėjas; Janina Šatkienė, 31 m., lenkė, šeimininkė

Profesinės technikos mokyklos korpusai. 1977 m. A. Sabaliausko nuotr. LCVA

Naujoji universalinė parduotuvė. 1984 m. G. Svitojaus nuotr. LCVA

Dzūkų gatvė 1978 m. Iš A. Skirkevičiaus albumo

Miesto centras 1978 m. Iš A. Skirkevičiaus albumo

*Rajono Vykdomojo komiteto (dabar rajono savivaldybės) pastatas 1978 m.
Iš A. Skirkevičiaus albumo*

Z. Voronecko gatvė 1982 m. V. Sukacko nuotr. LCVA

Antrosios („Ryto“) mokyklos atidarymas 1978 m. Iš Varėnos švietimo centro archyvo

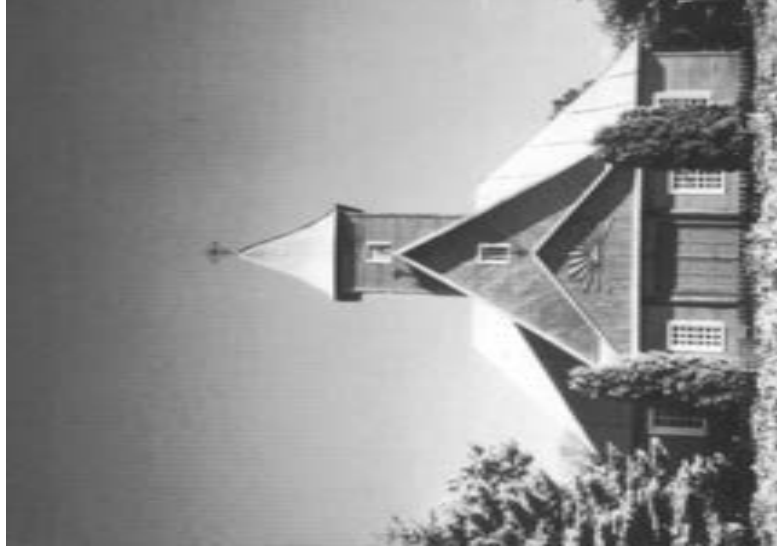
Miesto mokytojų kolektyvas apie 1980 m. Iš A. Rozenbergo šeimos albumo

Buv. progimnazijos pastatas. Iš G. Samulevičiaus archyvo

*Buv. muzikos, o dabar Jadvygos Čiurlionytės menų mokykla.
Iš G. Samulevičiaus archyvo*

Bažnyčia. Iš 2009 m. Iankstinuko

*Mokslėivės N. Kašėtaitė ir G. Volungevičiūtė su
voveraičių krepsiu. 1980 m. A. Sabaliausko nuotr.
LCVA*

Kultūros namų saviveiklininkai 1951 m. Iš A. Žilinskienės archyvo

Miškų ūkio gamybinio susivienijimo vyrų liaudies ansamblis „Girios aidas“. 1985 m. G. Svitojaus nuotr. LCVA

Paminklas kovotojams už tarybų valdžią. Iš A. Žilinskienės archyvo.

Paminklas bolševizmo tremtinių atminimui. Iš G. Samulevičiaus archyvo

Sinagoga (buv. kultūros namai). Iš G. Samulevičiaus archyvo

Dekoratyvinė skulptūra prie „Lietuvos draudimo“ skyriaus. LCVA

*Miesto laikrodis. 2009 m. rugsėjis.
I. Liubomirskaitės nuotr. LCVA*

Vaistinė 1981 m. V. Sukacko nuotr. LCVA

Pirmasis Sąjūdžio mitingas Varėnoje 1988 m. rugpjūčio 25 d. Iš J. Dringelio archyvo

Iš Sąjūdžio mitingo 1988 m. rugpjūčio 25 d. Iš A. Kašėtos rinkinio

*Buvęs laikraščio „Tarybinis balsas“ ats. sekretorius
rašytojas Vincas Giedra prie vėlesnio redakcijos pastato.
1981 m. V. Sukacko nuotr. LCVA*

*Prezidentas, Ministras Pirmininkas Algirdas
Mykolas Brazauskas Varėnoje 2004 m. rugsėjo 6 d.
Iš Varėnos viešosios bibliotekos archyvo*

Prezidentas Valdas Adamkus Varėnos viešojoje bibliotekoje 2003 m. kovo 2 d. Iš bibliotekos archyvo

Grybų šventė 2009 m. rugsėjo 26 d. I. Liubomirskaitės nuotr. LCVA

Vincas Šramas, 26 m., lenkas, darbininkas

Juozas Mickus, 26 m., lietuvis, mokyklos vedėjas; Ona Mickuvienė, 24 m., lietuvė, šeimininkė

Jonas Vajarauskas, 55 m., lenkas, sodininkas; Stasė Vajarauskienė, 45 m., lenkė, šeimininkė

Jadvyga Zeminskaitė, 18 m., lenkė, siuvėja

Steponas Žibaitis, 26 m., lietuvis, mokytojas; Marijona Žibaitienė, 21 m., lietuvė, šeimininkė

Inocentas Žiženskas, 43 m., lenkas, darbininkas; Marija Žiženskienė, 35 m., lenkė, šeimininkė; Barbora Žiženskaitė, 5 m.; Vaitiekus Žiženskas, 4 m.

66-asis tremtinys buvo Barčiuose gyvenęs, tačiau Varėnoje dirbęs 20-metis lietuvis tarnautojas Fabijonas Aliukonis.

Tačiau sąrašas tikriausiai nėra tikslus: jame nėra nė vieno žydo. O juk trėmimas neaplenkė ir jų. Antai iš Merkinės žydų išvežta gal net daugiau negu kitų žmonių. Išvežti kai kurie Varėnos I žydai (pvz., kartono fabriko savininko Dovydo Jeršanskio šeima). Už įstatymo ribų 1942 metais buvę žydai anuomet nelaikyti bolševizmo aukomis.

Tik iš Alytaus apskričiai anuomet priklausiusių dabartinio Varėnos rajono kaimų išvežta apie 17 mokytojų. Tai Gudžiuose, Ilgininkuose, Merkinėje, Nedzingėje, Panaroje, Masališkėse, Giraitėje prie Nedzingės, Druckūnuose, Pavarėnyje, Perlojoje, Tolkūnuose ir kitur dirbę švietėjai. Iš Trakų apskričiai priklausiusių Bytautonių išvežtas mokytojas Čenkus.

Birželio 18-osios vakarą iš Valkininkų geležinkelio stoties išvežtas ir kitos dienos rytą į vagoną Alytuje uždarytas varėniškio Juozo Sukacko sūnus, geležinkelio kelio meistras Petras Sukackas su šeima. Egzekuciją įvykdė iš Varėnos I kilę trys Alytaus skyriaus NKVD įgaliotiniai: Bolius Tamulevičius, Leonas Paulauskas (vad. Levanka) ir Vincas Savčenka. Atskirtas nuo žmonos ir dukrelių, P. Sukackas 1942 11 17 mirė Norilske.

Nacių okupacija

Vokietijos-Tarybų Sąjungos karo pradžią 1941 m. birželio 22 d. Varėna pajuto iš karto. Jau 5 val. ryto vokiečiai bombardavo abu Perlojos laukuose buvusius rusų aerodromus, nors prie Varėnos I stovėjusiai kariuomenei pavojus paskelbtas tik 10 val. Per radiją 12 val. išklaustyta Maskvos pranešimas ir užsienio reikalų komisaro V. Molotovo kalba. Tą pačią dieną į Rytus per Varėną grūdosi senajame Varėnos I poligone ir Lageriuose stovyklavusios Raudonosios armijos 29 teritorinio šaulių korpuso 184 divizijos ir kitų korpuso dalių kariai ir technika. Per geležinkelio stotį buvo evakuojamos rusų karininkų šeimos. Užsilikusioje lenkų šaudyklos pašiūrėje paplėtė į Barčius pirmąją karo dieną nežinia kas sušaudė ten prisiglaudusius lietuvius karininkus.

Varėnos I poligoną vokiečiai užėmė naktį iš birželio 23-iosios į 24-ąją. 184 divizija bandė kautis su priešu, tačiau birželio 23 d. Valkininkų rajone buvo sunaikinta.

Varėnos II policijos viršininku pasivadinęs mergežeriškis Vaclovas Karpis lietuviškai ir vokiškai rašytame 1941 m. birželio 26 d. įsakyme Nr. 1 skelbė:

„Š. m. birželio mėn. 22 dieną, dėka mums brangios Vokiečių vyriausybės ir kariuomenės, mes atgavome savo L a i s v ę – nusi-kratėme amžiams žiauraus komunistų-bolševikų jungo.

Daugiau nekaltų mūsų tėvų, brolių ir šeimų laukiniai komunistai bolševikai neištrems ir nežudys“.

V. Karpis įsakė visiems ramiai tęsti savo darbą, atiduoti vietos policijai visus ginklus, neslėpti SSSR karių ir piliečių komunistų. Įsakymo § 4: „Griežtai draudžiu nuo 9-tos val. vakaro iki 4-rių val. ryto Varėnos valsč. ribose bet kokią judėjimą“ (kiek vėliau laikas pakeistas 5 val. ryto). Nevykdantys šio įsakymo, ypač paragrafų

dėl ginklų ir SSSR karių bei komunistų slėpimo, „bus baudžiami mirties bausmė“.

Įsakymu Nr. 2 (be datos) policijos viršininkas pareikalavo, kad visi Varėnos II miestelio vyrai nuo 16 m. iki 50 m. amžiaus iki birželio 29 d. 21 val. užsiregistruotų policijos nuovadoje. „Neužsiregistravusieji bus laikomi iš miesto pabėgę ir juos sulaikius bus traktuojami kaip valstybės priešai“.

Savo ruožtu neįvardintos apylinkės (matyt, Alytaus apskrities) policijos vadas 1941 m. liepos 1 d. įsakyme Varėnos I ir Varėnos II policijai pažymėjo, kad kol pereis vokiečių kariuomenės daliniai, vokiečių karo vadovybės jis įpareigotas organizuoti laikinąją apsaugos policijos tarnybą Varėnos I ir Varėnos II miesteliuose. Viešajai tvarkai palaikyti ir visuomenės turtui apsaugoti apylinkės policijos vadas įsteigė dvi nuovadas: I-ąją policijos nuovadą Varėnoje I, II-ąją – Varėnoje II. Antrosios nuovados viršininku paskirtas V. Karpis. Vėliau jis perkeltas į Kalvariją, dirbo Vilkaviškyje ir su vokiečiais pasitraukė į Vakarus; per Angliją atsidūrė Australijoje, kur 1962 m. mirė. II-oje nuovadoje dar buvo: viršininko pavaduotojas Adolfas Petrušis, vachmistras Bronius Stankevičius, vyresnysis policininkas Petras Leonavičius, policininkai Petras Vainilavičius, Bronius Mackevičius, Zigmąs Lukšys, Vytautas Makutėnas, Motiejus Saliuta ir Vincas Saliuta.

Apylinkės policijos vado to paties įsakymo kitas punktas: „Padėti bežygiuojančiai per mūsų apylinkes Išlaisvintojai nuo raudonojo teroro Vokiečių Kariuomenei steigiu prie valsčiaus savivaldybės Darbo Nuovadą, kurios paskirtis bus registruoti darbininkų grupes ir pristatinti jas į darbovietes, kurias nurodys Vokiečių Karo Vadovybės atstovai“. Darbo nuovados viršininkas – Juozas Pliauska, jo pavaduotojas – Adolfas Kašėta (mergežeriškis, 1939 m. pabaigoje ir 1940 m. pradžioje dirbęs Šalčininkėlių policijos nuovadoje). Kiti darbo nuovados tarnautojai: padėjėjai Vladas Vitkauskas, Henrikas Lukoševičius ir Vaclovas Leikūnas, vertėjas Vytautas Krikštaponis. A. Kašėta nuo rugpjūčio 8 d. paskirtas į Varėnos I nuovadą, tačiau vėliau buvo Varėnos II policininku.

Varėna nuo karo pradžios nenukentėjo. Kas kita buvo Merkinėje: čia vokiečių bombardavimas apgriovė namus 9-iose gatvėse bei Dariaus ir Girėno aikštėje.

Dar birželio mėnesį kitapus geležinkelio priešais stotį sušaudyti 6 Varėnos I komunistai ir komjaunuoliai: Petras Bagočius, Jonas Burinskas, Vladas Keršys, Petras Lapinskas, Aleksas Palevičius ir Mikas Zakševskis. Į Varėną II su kitais varomi Varėnos I žydai Ošeris Kaganovičius ir Kapanskis, perėję Derėžnyčios tiltą bandė pabėgti. Tačiau kairėje plento pusėje, pašlaitėje, abu nušauti ir ten pat užkasti. Tomis dienomis gavo kulką Varėnoje ir kitas varėnis – prieš kelias dienas žmones į Sibirą trėmęs NKVD operatyvinis įgaliotinis Bolius Tamulevičius, sušaudyti kiti Varėnos I komunistai: Jonas Burinskas, Anicetas Palevičius ir Petras Lenkevičius, o liepos 10 d. prie Mergežerio – buvęs Pavarėnio apylinkės pirmininkas Alfonsas Grinkevičius. Vėliau mieste aukų buvo ir daugiau.

Jau pirmomis karo dienomis neišvengta kitų mūsų krašto civilių gyventojų aukų. Varėnoje I birželio 22-osios rytą iš pievų parvažiuojančiam Kaziulioniui, Simo, Jono ir Juozo tėvui, kulka iš vokiečių lėktuvo prie kiemo vartų peršovė koją. Dėl gangrenos po poros dienų žmogus mirė. Perlojiškės Antosė Kalantienė, 30 metų, ir Teofilė Ankštutienė, 32 m., rugsėjo 3 d. miške grybaudamos užėjo nesprogusią aviacinę bombą ir ėmė krapštyti. Abi žuvo. Lengvai sužeisti du Ankštutienės vaikai.

Hitlerininkų okupacijos pradžioje buvę dviejų Varėnų valsčiai priklausė Alytaus apskrīčiai. Varėnos II valsčiaus seniūnijų vokiškame 1941 m. rugsėjo 9 d. sąraše išvardintos tokios seniūnijos ir jų seniūnai: Varėnos II (seniūnas Vincas Milus), Mergežerio (Jonas Vainilaitis), Dainavos (Antanas Ulbinas, gyvenęs Ulbinų kaime), Pabaronės (Vladas Dringelis), Krivilių (Jonas Kuliešius), Vydenių (Juozas Petrušis), Barčių (Pranas Molis), Lavyso (Zigmas Česnulis, gyv. Mančiagirėje). Panašiam lapkričio 3 d. sąrašui Varėnos II valsčiaus viršaičiu įrašytas Bronius Skamarakas, nors iš tikrųjų juo buvo Jonas Taraila, tas pareigas ėjęs ir per trumpą Nepriklausomos Lietuvos laikotarpį.

Alytaus apskr. viršininkas 1941 m. rugpjūčio 4 d. išsiuntinėjo skubią telefonogramą valsčių viršaičiams: šie privalėjo pateikti žinias apie valsčiuose gyvenusius vyresnius kaip 14 metų žydus. Pasak Varėnos II viršaičio J. Tarailos rugpjūčio 6 d. pranešimo, valsčiuje gyveno 138 tokie žydai: 14-18 metų amžiaus – 23, 19-50 m. – 92, vyresni kaip 50 m. – 23. Merkinės valsčiuje buvo 681 nurodyto amžiaus žydas, Varėnos I valsčiuje – 190. Su vaikais iki 14 m. žydų buvo žymiai daugiau. Turėjo būti pakeisti žydai tarnautojai sveikatos ir kitose įstaigose. Varėnoje reikėjo pakeisti žydą vaistininką.

Rugpjūčio pabaigoje abiejų Varėnų žydai buvo suvaryti į Varėnos I sinagogą ir po kelių dienų sušaudyti miško laukymėje netoli kelio į Druckūnus. Sušaudyta apie 830 žmonių – vyrų, moterų, vaikų. Žydai iš Vilniaus geto šaudyti į Varėnos I smėlynus vežti 1943 m. rudenį.

Štuthofio koncentracijos stovykloje kalėjo varėniškis Adolfas Palevičius.

Vykdydamas vokiečių Vilniaus gebitskomisaro (srities komisarų) 1941 08 30 nurodymą, Vilniaus srities viršininkas rugsėjo 2 d. įsakė apskričių viršininkams pagaminti ir iškabinti lenteles su vokiškais gatvių ir aikščių pavadinimais. Vokiškas lenteles prikalti aukščiau lietuviškų. Varėnoje reikėjo 15-kos gatvių vokiškų pavadinimų: *Mischkustrasse* (Miškų g.), *Wilkustrasse* (Vilkų g., vėliau Dzūkų g.), *Turgausstrasse* (Turgaus g.)... Kitur Lietuvoje panašūs gatvių pavadinimai kai kur versti į vokiečių kalbą.

Pagal 1941 09 24 sąrašą Varėnoje buvusios Vilniaus, Miškų, Vytauto, Birutės, Kęstučio, Laisvės, Grybų, Dzūkų, Dariaus ir Girėno, Šiaurės, Bakanausko, Maironio, Basanavičiaus, Turgaus gatvės ir Rinkos aikštė.

Apskrities viršininkas reikalavo iš valsčių viršaičių įvairiausių žinių. Anot J. Tarailos 1941 09 15 atsakymo, vokiečių kalbą mokančių žmonių Varėnos II valsčiuje nebuvo. Vėliau vokiečių policijos vertėju tapo vokiškai graibęsis Jonas Karaciejus iš Derėžnyčios viensėdžio. Valsčiuje gyveno 7856 žmonės, iš kurių 780 – vaikai iki

6 metų. Kariuomenės reikalams suregistuotų butų sąrašė (J. Tarailos 1941 09 25 raštas) Varėnoje buvo 40 tokių butų, pirmiausiai tušti žydų namai. Daugiausiai, 100 žmonių, galima apgyvendinti Aleksandro Žiurniakovo name, 82 – J. Baublio vaikams priklausiusiame name, po 80 – Maušos Linicko, Šolomo Levo ir Geršono Milerio namuose. Kai kuriuose butuose siūlyta įkurdinti tik po 2-6 karininkus.

Varėnos II valsčiuje buvo 60 arklinių kuliamųjų mašinų, Marcinkonių valsčiuje – tik 20, kai tuo tarpu Simno valsčiuje buvo 670 tokių kuliamųjų, Merkinės – 420, Mirosłavo – 404. Varėnos kalviai Antanas Žilėnas ir Jonas Černosovas per savaitę galėjo apkaustyti po vieną vieninkį vežimą. 1941 m. rugpjūčio mėn. buvo nesusrinktos karo medžiagos: sunkvežimio cisterna skysčiams vežioti ir sunkvežimio liekanos netoli pradinės mokyklos, gurguolės vežimas be ratų prie Laisvės gatvės, sunkvežimio liekanos prie geležinkelio važiuojant į Mergežerį... Varėnos miškų urėdijai priklausė 5 girininkijos: Perlojos, Mergežerio, Giraitės, Kaniavos, Eišiškių.

Apie 1942 m. pradžią įsteigus Eišiškių apskritį, prie jos priskirtas Varėnos II valsčius. Tačiau dar kelis mėnesius valsčiuje buvo savotiška Alytaus ir Eišiškių apskričių dvaldystė. Bent Varėnos policijos reikalus ir toliau kurį laiką tvarkė Alytaus apskrities vadovybė.

Ilgainiui vietoj policijos nuovados Varėnoje II, kaip ir kitur, įsteigtas policijos punktas. Alytaus apskr. viršininko St. Maliausko 1942 03 18 įsakymu Varėnos II policijos punkto vedėjas Juozas Kvaraciejus nuo 1942 m. kovo 16 d. atleistas iš pareigų ir paskirtas Butrimonių policijos punkto vedėju. Laikinais eiti Varėnos II punkto vedėjo pareigas paskirtas Alytaus apskrities policijos vyr. vachmistras Stasys Vaitkus. Tarp punkto policininkų buvo Vladas Janulevičius.

Vietos policijai jau tuomet teko kovoti su degtindariais. Naminės degtinės bravoras 1942 m. kovo 21 d. aptiktas pačioje Varėnoje. Balandžio 3 d., per Didįjį penktadienį, Pakuliškių kaime

(dabar Kaniavos seniūnija) pas Kazį Bardauską rasti prietaisai degtinei gaminti ir net 8 statinės užraugtos brogos!

Varėnos II valsčiaus viršaitis iki vokiečių okupacijos pabaigos buvo Jonas Taraila. 1944 m. jis pasitraukė į Vakarus, o po Atgimimo su žmona Ona grįžo, gyveno Matuizose, kur ir palaidotas. Valsčiaus sekretorius iš pradžių buvo Jonas Kvilonas. Dėl sveikatos 1942 m. sausio mėn. jį atleidus, nuo vasario 1 d. paskirtas 3 gimnazijos klases baigęs Jonas Birėta, atvykęs iš Butrimonių (gimęs Birštone). Pasak Varėnos II valsčiaus savivaldybės tarnautojų 1942 m. kovo 13 d. sąrašo, be J. Tarailos ir J. Birėtos valsčiaus savivaldybėje dar buvo tokie darbuotojai: raštvedė Genė Kašėtaitė (kilusi iš Merkinės valsč.), baigusi žemės ūkio mokyklą; raštininkas Jonas Svetulevičius (iš Leipalingio valsč.), baigęs amatų mokyklą; maitinimo ir ūkio skyriaus vedėjas Vytautas Leonaitis (iš Varėnos II valsč.), baigęs 6 pradinės mokyklos skyrius; maitinimo ir ūkio skyriaus raštininkė Jadvyga Kaziukonytė (taipogi iš Varėnos II valsč.), baigusi 6 pr. m-las skyrius ir mokytojų seminarijos I k.; areštinės sargas Mikas Česnulis, vietinis žmogus.

To meto raštvedyboje aptinkame keistoką dalyką: prašymams bei kitiems dokumentams apmokėti naudoti buvusios Lietuvos žyminiai ženklai. Pvz., klijuoti 1940 m. 50 centų ir net 1933 m. 3 litų žyminiai ženklai. Tik neaišku, kaip jų vertė išreikšta vokiečių pinigais.

Pasak vieno šaltinio 1941-1942 mokslo metais Varėnoje veikė 5 klasių (skyrių) pradinė mokykla, pasak kito – 6 klasių. Patikimesnė, atrodo, pirmoji informacija: 1942 m. pavasarį Varėnoje dirbo 5 mokytojai. Pamokos visoms klasėms vyko atskiruose kambariuose. Valdiškų butų mokytojams nebuvo.

Lietuvos švietimo generalinio tarėjo 1941 m. spalio 9 d. įsakymu nuo rugsėjo 1 d. laikyti perkeltais: Mergežerio m-las vedėjas Pranas Grušauskas, Milioniškių m-las vedėja Marija Grušauskienė ir Marijanavo m-las vedėjas Justinas Mickevičius – į Varėną, o Varėnos mokytojai Vincas Baniulis ir Bronius Graževičius – atitinkamai į Daugus ir Gudžius.

Tuo pačiu įsakymu Varėnos m-los vedėju iš Birštono atkeltas Jurgis Strazdas. Tačiau nuo spalio 1 d. vedėjo pareigose jį pakeitė P. Grušauskas, o J. Strazdas paskirtas atsargos mokytoju. Jam greičiausiai pakenkė kai kurie raštai: kompartijos Birštono valsčiaus sekretoriaus Pučio raštas pirmojo bolševikmečio švietimo liaudies komisarui Venclovai, o paskui Birštono Tautinio darbo aktyvistų kuopos vado ats. leitenanto Žuko kreipimasis į švietimo vadybę.

Pasak valsčiaus komunistų sekretoriaus, J. Strazdas priklausęs tautininkų organizacijoms, bet tik formaliai. „Dabar prisideda prie visuomeninio darbo, be atlyginimo veda liaudies pagalbos chorą, vadovauja valsčiaus propagandos brigadai“. Užtat anot Žuko Strazdas buvęs didelis krikščionių šulas, paskui tautininkų vadas ir bolševikų gerbėjas. Jis labai kenkė Birštono m-los vedėjui ats. generolui Sprangauskui. „Birštono pradžios mokyklos mokyt. Strazdas Jurgis bolševikų viešpatavimo metu Lietuvoje pasireiškė kaip aktyvus komunizmo garbintojas, skundė kitus mokytojus ir vietos inteligentus saugumui ir t. t. Šitokiam bolševikų pakalikui ir žydo bernui tik dabar laikas užkirsti kelią“. Kas supaisys, kiek tuose raštuose tiesos...

Nuo 1941 m. lapkričio 1 d. į Varėną perkeltas Mergežerio mokytojas Julius Anelauskas. Mokytojas J. Mickevičius nuo lapkričio 16 d. paskirtas valsčiaus viešosios bibliotekos vedėju.

1941 m. lapkričio 30 d. įsakymu visi mokytojai žydai laikyti atleisti iš darbo dar nuo birželio 23 d. (tik įsakymo išleidimo dieną kone visi tokie mokytojai jau gulėjo bendruose kapuose). Mokytojas Petras Jeglinskas nuo 1942 m. balandžio 1 d. perkeltas į Stakliškių valsčiaus Bagdoniškių mokyklą.

Varėnos II valsčių prijungus prie Eišiškių apskrities, 1942 m. gegužės 29 d. įsakymu Varėnos mokytojai laikyti tos apskrities mokytojais. O tai buvo: mokyklos vedėjas Pranas Grušauskas, mokytojai Marija Grušauskienė, Ona Krupavičienė, Jadvyga Graževičienė ir Justinas Mickevičius. 1942-1943 mokslo metais buvo 6 klasių

mokykla. Mokiniamis netilpus į lenkų statytą mokyklą, pamokos bent vienai klasei (skyriui) vykdavo netoli esančiuose Jablonsko namuose.

1942 m. spalio 9 d. įsakymu Vydenių mokytoja Juzė Sobčikienė nuo lapkričio 1 d. atkelta į Varėną, o varėniškė Jadvyga Graževičienė perkelta į Valkininkus. Apie J. Graževičienę, Varėnoje dirbusią nuo 1939 m. gruodžio 1 d., yra tokia apskrities mokyklų vyr. inspektoriaus pastaba: „...Nei su vienu mokyklos vedėju nesugyvena, kenkia mokyklos drausmei, žemina vedėjo autoritetą kitų mokytojų ir mokinių tarpe“.

Per vokiečių 1942 m. gegužės 27 d. rengtą gyventojų surašymą Varėnoje surašyti 1257 nuolatiniai gyventojai. Jie pasiskirstę taip: Lentpjūvė – 6 žmonės, Geležinkelio stotis – 83, Vilniaus gatvė – 52, Birutės g. – 19, Kęstučio g. – 26, Miškų g. – 223, Bakanausko g. – 99, Laisvės kampelis – 47, Šiaurės g. – 7, Vytauto g. – 370, Laisvės g. – 63, Grybų g. – 13, Turgaus g. – 32, Dzūkų g. – 136, Dariaus ir Girėno g. – 29, Basanavičiaus gatvė – 52 žmonės.

„Lietuvos geležinkelių žinynas“ 1942 m. gruodžio 28 d. Nr. 7 rašė, kad gruodžio 15 d. Varėnos stotyje apvogta cisterna su kariams tikslams skirtu žibalu. Tai padarė iešmininkas Jurgis Buzas, gimęs 1920 m. Veiveriuose, vagonų pažymėtojas Jurgis Miškinis, g. 1923 m. Zarasų apskr. Degučių valsč. Dundulių kaime, ir šaltkalvis Stanislovas Jakutis, g. 1905 m. Lydoje. Vyras iš cisternos bandė išpilti po kelis litrus žibalo pirkiose pasišviesti. Už tokį nusikaltimą Vilniaus lauko žandarmerija gruodžio 16 d. visus tris sušaudė.

Nacių okupacijos metais ir ties Varėna veikė raudonieji partizanai. Svarbiausias jų diversijų objektas buvo geležinkelis. Ruože Varėna-Matuizos, Giraitės pralankoje, 1943 m. vasario 26 d. 19 val. 10 min. įvyko traukinio katastrofa. Sąstate buvo 53 pusvagoniai (nedengti prekiniai vagonai) su anglimis. Nustatyta, kad prieš atvažiuojant traukiniui sugadintas iešmas. Nuo bėgių nuėjo du garvežiai. Anot geležinkelių policijos Vilniaus nuovados Varėnos stoties vedėjo vachmistro Adolfo Račkausko, į šipulius sudaužyta

12 pusvagonių ir 1 tarnybinis vagonas, sugadinta apie 80 metrų kelio. Nesunkiai sužeisti 5 vokiečių kariai. Giraitės pralankos dabar nėra.

Raudonieji („rusų“) partizanai ypač aktyviai pasireiškė per vadinamąjį „bėgių karą“ 1943 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn. Vokiečių traukinys nuo bėgių nuverstas ties Mergežeriu, o garvežys nuo aukštoko pylimo nusirito ten, kur iš po geležinkelio išteka Derėžnyčia. Garvežį ant bėgių užkėlė iš Vilniaus atvažiavęs kranas. Kaip 1863-1864 m. rusai, taip ir vokiečiai palei geležinkelį kirto mišką, statė blokhauzus. Varėnoje vienas toksai bunkeris įrengtas pamiškėje ties šiaurrytine rampa.

Kai kurių žinių apie to meto įvykius teikia vokiečių pareigūnų pranešimai aukštesniajai vadovybei. Pasak ataskaitos apie gyventojų nuotaikas ir raudonųjų partizanų veiklą 1943 m. rugsėjo mėnesį, rugsėjo 23 d. apie 19 val. 10 min. Varėnoje susprogdintas vokiečių vietos komendantūros pastatas. Žuvo kuopos vadas ir 3 kareiviai, keli sužeisti. Geležinkelyje tarp Miškininių ir Rūdiškių rugsėjo 24 d. apie 20 val. sprogo mina. Nuo bėgių nuvažiavo traukinio apsauginis vagonas ir du kiti vagonai. Rugsėjo 26 d. 21 val. 25 min. susprogdinta mina Valkininkų-Rūdiškių ruože. Žmonių aukų geležinkelyje abiem atvejais nebuvo.

Girdėjo varėniškiai ir apie lenkų Armijos krajojvos partizanus (akovcus) bei jų terorą. Akovcų susidūrimų su vietos savisaugininkais 1944 m. vasario mėn. buvo Ulbinų ir Palkabalio kaimuose. Tų metų balandžio pabaigoje-gegužės pradžioje į Rytų Lietuvą ėmė žygiuoti Vietinės rinktinės batalionai. Į Varėną, Kaniavą, Rudnią ir Zervynas iš Seredžiaus (dabar Jurbarko raj.) atvyko 309 bataliono kuopos.

Gegužės 7 d. ties Kaniava įvyko Vietinės rinktinės karių mūšis su Armijos krajojvos Vilniaus apygardos 6 brigados partizanais. Mūšis truko apie tris valandas. Akovcų aukų tikslus skaičius nėra žinomas. Žuvo 12 Vietinės rinktinės karių. Jie iškilmingai palaidoti Varėnos kapinėse (kone visų jų palaikus artimieji vėliau perlaido-

jo kitur). Keršydami akovcai nužudė kelis Kaniavos, Drucminių ir Kaniūkų kaimų vyrus. Gegužės antrojoje pusėje, kai Vietinė rinktinė vokiečių jau buvo nuginkluota ir likviduota, Armijos krajos partizanai nusiaubė Kaniavą, sudegino kelias sodybas Panočių, Rudnios ir Dubičių kaimuose.

1944 m. liepos mėnesį bėgdami vokiečiai susprogdino ne tik geležinkelio stotį su vandentiekio bokštu, bet ir „Klevu“ besivadinusią lentpjūvę. Sudegė lenkų statyta medinė mokykla, buvusi maždaug dabartinio kino teatro vietoje, ir kai kurie gyvenamieji namai. Išardytas vienas geležinkelio kelias tarp Valkininkų iki Marcinkonių stočių.

Maldos namai. Kapinės

Varėnoje 1893 metais pastatyta stačiatikių Šv. Aleksejaus cerkvė, priklausiusi Valkininkų stačiatikių parapijai. Savo nuolatinio šventiko ji neturėjo.

Valkininkų šventikas 1912 m. kreipėsi į vietos girininką skirti žemės stačiatikių kapinėms. Mat ligtol Varėnos stoties stačiatikiai laidoti už 9 km buvusiose kariškose Lagerių kapinėse. Šventiko prašymui 1912 m. rugsėjo 30 d. pritarė Lietuvos stačiatikių dvasinė konsistorija. Girininkas iš valstybinės žemės skyrė 495 kvadratinis sieksnius arba 0,20 dešimtinės. Vilniaus gubernijos valdyba 1914 m. sausio 23 d. Jo Imperatoriškosios Didenybės Visos Rusijos Monarcho vardu paskelbė įsaką apie stačiatikių kapinių atidarymą Privetkos gyvenvietėje. Kapinės savo žinion Valkininkų cerkvės šventikas Nikolajus Šelepinas perėmė 1914 m. vasario 28 d. (kovo 13 d.).

Beje, žinomas dar vienas su rusų laidojimu Varėnoje susijęs faktas. Trakų 3-osios girininkijos girininkas 1887 m. rugsėjo 12 d. kreipėsi į Merkinės cerkvės kleboną norėdamas sužinoti, kada ir kokie stačiatikiai palaidoti valdiškame miške priešais geležinkelio stoties pastatą. Pasak šventiko, ten 1868 m. spalio 18 d. su Vilniaus civilinio gubernatoriaus žinia palaidotas poručikas (leitenantas) Nikolajus Kožuchovskis, o 1869 m. sausio 31 d. – Varėnos stoties viršininko Vladimiro Mateiseno motina Ana. Koks buvo tų kapų likimas, neaišku.

Taigi Varėnos senosios kapinės pradėjo veikti kaip stačiatikių kapinės. Pirmasis jose palaidotas numirėlis buvo geležinkelio stoties viršininko sūnelis. Jo kapelis buvo kapinių pietrytiniame kampe netoli ligšiol tebeaugančių raudonųjų žilvičių. Per I pasaul. karą prilaidota žuvusių rusų kareivių: lavonai buvo paimami iš sužeis-

tuosius vežusių ir geležinkelio stotyje sustodavusių traukinių. Palaidota kažkokia elgetavusi moteris katalikė. Ilgainiui kapinės tapo visų katalikų amžino poilsio vieta.

Kalbėdami apie Varėnos (Varėnos II) katalikų bažnyčios pradžią pasiremsime Smurgainių (dabar Baltarusija) klebono Hilarijaus Danilovičiaus 1943 m. gruodžio 8 d. liudijimu. H. Danilovičius pasakoja, kad 1919 m. būdamas kapelionu lenkų kariuomenės Kauno šaulių pulke, jis Varėnos cerkvę perdirbęs į bažnyčią. Pakeitęs svogūno formos stogą, o iš viešpaties vartų (*уарцкуе врата*) padaręs altorių ir jį papuošęs: iš vienos pusės pakabinęs Lietuvos herbą, iš kitos – Lenkijos.

Lenkai 1919 m. balandžio 19-21 d. išstūmė iš Vilniaus bolševikus ir iki 1920 m. liepos vidurio savo rankose išlaikė Vilniaus-Gardino geležinkelį. Tad visai tikėtina, kad Varėnoje buvę lenkų kariškiai bandė cerkvę pritaikyti kariuomenės reikmėms. H. Danilovičiaus minimas 77 Kauno šaulių pulkas į Varėną atkeltas 1919 m. rugsėjo mėn.

Kai kuriuose kituose šaltiniuose (pvz., Vilniaus vyskupo auxiliario Kazimiero Michalkevičiaus Varėnos bažnyčios vizitacijos 1931 m. gegužės 28 d. akte ir kt.) taipogi sakoma, kad bažnyčia pastatyta 1919 metais. Tačiau iš stačiatikių cerkvės perdirbta Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia oficialiai pašventinta tik 1920 m. gruodžio 5 d. Šventino Vilniaus vyskupas Jurgis Matulevičius-Matulaitis. Monstranciją bažnyčiai parūpino būsimieji parapijiečiai: surinkusi pusanatro pūdo rugių, delegacija (2 vyrai ir 1 moteris) grūdus pėsčiomis nunešė į Vilnių ir išmainė į monstranciją. Pamaldos bažnyčioje vykdavo lietuviškai ir lenkiškai. Beje, ta bažnytelė kartais vadinta tik koplyčia.

Iki 1926 m. bažnyčia nuolatinio kunigo neturėjo. Pamaldas laikė iš Vilniaus atvažiuojantys arba kaimyninių parapijų (dažniausiai Marcinkonių) kunigai ar lenkų kariuomenės kapelionai. Parapijos bažnyčios statusas šventovei suteiktas 1929 metais. Bažnyčia priklausė Trakų dekanatui.

Pirmuoju Varėnos klebonu 1926 m. rugsėjo 2 d. paskirtas iš Pagirių bažnytkaimio (Kėdainių raj.) kilęs Pranciškus Sakalauskas (g. 1864 m.). Vos atvykus į Varėną jam teko rūpintis kuklios bažnyčios inventoriaus papildymu. Yra P. Sakalausko 1926 m. spalio 11 d. prašymas Vilniaus arkivyskupui Romualdai Jalbžikovskui, kad „išreikšdamas skurdžios Varėnos bažnyčios poreikius naujai besikuriančioje parapijoje“, jis norėtų gauti bažnytinių reikmenų iš Vilniaus katedros klebono Adomo Savickio. Arkivyskupui spalio 12 d. sutikus, Sakalauskas spalio 17 d. iš katedros pasiėmė: seną kieliką su patena (lėkštele, padėkliuku); mažą varpelį; pateną ligoniams; senas lazdas baldakimui; audeklinį ciborijų (taurę) ostijai; kanonų komplektą; 6 medines žvakides; pagalvėlę; seną mišiolą; seną bursą (krepšelį), naudojamą važiuojant pas ligonius. Kai kas gauta iš Vilnius Šv. Jono bažnyčios (pvz., violetinis arnotas). Aušros vartų Dievo motinos paveikslas altoriuje – kažkokios ponios Havdurovičiovos dovana. Paauskuotame relikvijoriuje buvo šv. Kazimiero ir šv. Valentino relikvijos.

Uolus okupantų klapčiukas Sakalauskas iš karto susiaurino Varėnos bažnyčioje lietuvių teises. Atsisakydavo kūdikius krikštyti Vytauto vardu, nes tai esąs pagoniškas vardas. Kai parapijos jaunimas, susidėjęs pinigų, 1930 metais norėjo įsitaisyti bažnytinę vėliavą su lietuvišku užrašu, Sakalauskas neleido („Čia ne Lietuva!“). Tiesa, žeberlojo jis ir lietuviškai, tyčia maždaug taip: „Jezus učija, kad kochatut savo bliznius“. Pasak Sakalausko, Varėnos parapijiečiai pamaldūs, nors mirusiesiems nekelia šermenų (?!), o noriai dainuoja liaudies dainas.

1928 m. kovo 4 d., sekmadienį, rinkimų į Lenkijos seimą dieną, P. Sakalauskas vietoj lietuviškų pamaldų užtraukė *Boże, coś Polskę* (Dieve, kurs Lenkiją...) ir liepė eiti visiems balsuoti už endekų (lenkų nacionalistų) sąrašą. Per „majuvką“ (gegužinę) 1932 m. gegužės 3 d., lenkų nacionalinę šventę – Konstitucijos dieną, prie lenkų kareivių kapų šventoriuje Sakalauskas kalbėjo, kad „šventai ir garbingai yra žuvę, čia palaidoti 1920 metais, nes gynė tėvynę nuo pagonių“.

Pasak P. Sakalausko 1930 m. gegužės 38 d. atsakymo į kurijos anketą, parapijoje buvo 2600 katalikų ir 14 stačiatikių. Pastarieji gyveno daugiausiai prie geležinkelio stoties.

Išverstakailis, labai gerai mokėjęs įtikti tiek bažnytinei, tiek pasaulietinei lenkų valdžiai, P. Sakalauskas Varėnoje išklebonavo ilgiau kaip pusšimtį metų. Gavo kanauninko titulą. Vėliau kunigai lietuviai Varėnoje neužsibūdavo: arkivyskupija juos kilnodavo, dažnai nukišdama į gudų gyvenamas parapijas.

1932 m. P. Sakalauskas paprašė arkivyskupijos atleisti jį iš Varėnos klebono pareigų. Kurijos notaras birželio 20 d. atsakė, kad atleidžiamas nuo liepos 1 d. Vėliau Sakalauskas buvo kunigas emeritas Vilniuje.

Kleboną P. Sakalauską pakeitė iš Zomašių parapijos (Breslaujos apskr.) atkeltas Stanislovas Bula. Kilęs iš dabartinio Pakruojo rajono (g. 1878 m.), tačiau lenkų laikų dokumentuose (1924 m. biografinių žinių raštelyje ir 1928 m. registracijos kortelėje) save vadino lenku (*narodowość polska*).

S. Bula 1933 m. kovo 7 d. parašė arkivyskupui, kad Varėnos parapija netrukus pradės statyti naują bažnyčią, kurią pavadins šv. Kazimiero vardu. Klebonas prašė leidimo pašventinti kertinį bažnyčios akmenį. Kurija kitą dieną leido tai padaryti. Tačiau įgyvendinti savo planą S. Bula nespėjo: kovo 21 d. staiga mirė. Buvo palaidotas priešais bažnyčios fasadą šventoriaus dešinėje pusėje. Po II pasaul. karo platinus gatvę, velionio palaikai perkelti už bažnyčios. Tai pirmasis Varėnoje miręs ir kol kas vienintelis čia palaidotas kunigas.

Varėnos parapiją antrą kartą administruodamas kun. Jonas Morkūnas pasirūpino pastatyti ant S. Bulos kapo paminklą. Tik paminklo įrašė padaryta klaida: neva S. Bula gimęs 1864 m. Tačiau tai velionio vyresniojo brolio Jono Bulos, taipogi kunigo, gimimo metai.

S. Bulai mirus Varėnoje trumpai dirbo žinomas to meto Vilnijos lietuvių veikėjas kun. Pranas Bieliauskas. „Ryto“ draugijos valdyboje 1933 m. gegužės mėn. jis tarpininkavo, kad Mergeže-

ryje būtų atidaryta mokykla, galėjusi įsikurti Kazio Karpavičiaus namuose. Vienas Bieliausko pomėgių buvo tautosakos rinkimas. P. Bieliausko parengtame ir 1936 m. išleistame Vilniaus krašto liaudies dainų rinkinyje „Varguolių dainos“ yra pluoštas Varėnos II parapijoje kunigo užrašytų dainų.

Iš S. Bulos suruoštos medžiagos bažnyčią už parapijiečių lėšas 1933 m. dalinai perstatė iš Švendubrės prie Druskininkų kilęs ir iš Valkininkų atsikėlęs kun. Vytautas Šikšnelis (g. 1890 m.). Atkeltas arkivyskupo 1933 m. gegužės 29 d. potvarkiu. Atnaujintos bažnyčios titulas liko tas pats – Šv. Arkangelo Mykolo. Bažnyčia naujai pašventinta 1933 m. gruodžio 5 d. Iškilmėse dalyvavo arkivyskupas R. Jalbžikovskis.

Kai geležinkelio stotyje susirinkusi lenkų ponija laukė arkivyskupo, naujoje bažnyčioje susirinkę lietuviai giedojo šventas giesmes. Policijos komendantas įsakė juos išvaryti sutikti svečių. Vilniaus ponus lenkai pasitiko giedodami *Boże, coś Polskę*. Bažnyčios šventinimo iškilmėse lietuvių mažai dalyvavo. Arkivyskupas pasakė tik lenkišką pamokslą. Po jo Vilniaus-Trakų apskrities storasta (viršininkas) pulkininkas Čarneckis priėmė kariuomenės įgulos ir šcelcų parадą. Nesnaudė karinė lenkų žvalgybą. Tą ir kitą dieną nemažai lietuvių buvo suimta.

Iš Varėnos paties prašymu Vyt. Šikšnelis atleistas 1934 m. balandžio mėn. Su vyresniuoju broliu kunigu Vladu (g. 1873 m.) 1946 metais abu išvyko į Lenkiją.

Parapiją Vyt. Šikšnelis perdavė iš Vilniaus Aušros vartų atkeltam kun. Juozui Vaičiūnui (g. 1894 m., poeto Petro Vaičiūno ir gydytojo psichiatro Viktoro Vaičiūno broliui). Jis garsėjo jaudinančiais pamokslais. Pirmąjį pamokslą Varėnoje pasakė 1934 m. balandžio 29 d.

J. Vaičiūnas užbaigė Vyt. Šikšnelio pradėtą bažnyčios pertvarką. Bažnyčios statybos komiteto vardu J. Vaičiūnas ir inžinierius Vaclovas Bilčinskis 1934 m. lapkričio mėn. kreipėsi į kuriją su prašymu leisti perkelti į Varėną vieną Nočios bažnyčios varpą: ten buvo du gana dideli nenaudojami varpai ir vietos klebonas sutiko

vieną atiduoti. Kurija lapkričio 27 d. leido atiduoti varpą Varėnai su sąlyga, kad apie jo dovanojimą ir priėmimą būtų įrašyta abiejų bažnyčių inventoriuose. Dovanotas varpas gruodžio mėnesį pervežtas į Varėną.

Naujasis klebonas ėmė organizuoti parapijoje lietuvišką kultūrinę veiklą. Tačiau per daug „lietuviškas“ kunigas J. Vaičiūnas lietuvių ėdiko arkivyskupo 1935 m. rugpjūčio mėn. iškeltas į Adu-tiškį (Švenčionių raj.).

Kun. J. Vaičiūną pakeitė Ignas Montvila, ligtol klebonavęs Pliūsuose, Latvijos pasienyje (Breslaujos apskr.). I. Montvilai (g. 1883 m. Pakruojo raj. – m. 1942 m. Linkmenyse Ignalinos raj.) Varėna kažkodėl iš karto nepatiko. Nepabuvęs čia nė dviejų mėnesių, 1935 m. spalio 14 d. prašė atleidžiamas iš Varėnos klebono pareigų. Kitą prašymą dėl atleidimo parašė gruodžio 19 d. ir 1936 m. pradžioje perkeltas į Linkmenis.

Kun. I. Montvilą arkivyskupija sukeitė su kun. Mečislovu Pšemenecku (g. 1894 m. Telšių raj.). Pastarasis iš Linkmenų į Varėną atsikėlė 1936 m. vasario 6 d. ir kitą dieną perėmė parapiją. M. Pšemeneckas 1936 m. birželio 23 d. prašė arkivyskupo leisti birželio 28 d. laikyti lauko mišias: Varėnoje vyks Jūros šventė, bus daug kariuomenės ir civilių žmonių, kurių maža bažnytėlė nesutalpins. Kurija birželio 25 d. tokias mišias laikyti leido. Panašų prašymą dėl lauko mišių Jūros dienos proga birželio 29 d. klebonas rašė ir 1937 m. birželio 23 d. Kurija prašymą vėl patenkino.

Iš Varėnos siųstoje telegramoje 1938 m. sausio 25 d. Laurynas Žydelis prašė arkivyskupijos leisti savižudį brolių kareivį palaidoti pašventintoje vietoje. Lavonas jau gedo. Kurijos nuomonė: „Bažnyčios teisė neleidžia savižudžių laidoti su bažnytinėmis apeigomis ir draudžia laidoti pašventintoje vietoje“. Bažnyčios požiūris į savižudžius, kaip ir į krikštijimą namuose bei kai kuriuos kitus dalykus, pasikeitė po Vatikano II susirinkimo (1962-1965). 2010 m. vasario mėn. nusižudęs Varėnos klebonas Valentinas Virvičius net buvo pašarvotas bažnyčioje, o pagerbti velionio iš Vilniaus atvažiavo pats kardinolas Audrys Juozas Bačkis.

Varėnoje M. Pšemeneckas išbuvo iki 1939 m. sausio imtinai. Žinios apie tolesnį kunigo likimą prieštaringos. Greičiausiai jis 1941 m. buvo rusų išvežtas.

Po M. Pšemenecko Varėnos parapiją apie pustrečio mėnesio administravo iš Vilniaus Šv. Jokūbo parapijos atkeltas kun. Vytautas (Vitoldas) Bronickis. Iš M. Pšemenecko parapiją jis perėmė 1939 m. vasario 1 d. Vilniaus lietuvių laikraščio „Aidas“ 1939 m. kovo 11 d. Nr. 30 korespondencijoje iš Varėnos rašoma: „Dabar čia yra atsiųstas klebonauti kun. V. Bronickis. Jis lietuviškai nemoka. Evangeliją šiaip taip perskaito, lietuviškus pamokslus sako susirašęs į lapelius. Jis taip skaito, kad lietuviai visai negali suprasti“. Be to, vos atvažiavęs naujasis klebonas pašalina vargoninką lietuvį ir ieškojo lenko.

V. Bronickis 1939 m. vasario 17 d. parašė kurijai, jog ėmėsi sudaryti parapijos tarybą. Anot parapijų bažnyčių tarybų instrukcijos § 3, taryboje turėjo būti nuo 4 iki 12 narių. Bronickis siūlė 8 narių tarybą, laikantis atstovavimo gyventojams proporcijos: 3 nariai iš Varėnos miestelio (lenkai) ir 5 iš parapijos kaimų (lietuviai). Mat pasak Bronickio parapijoje buvo 2000 lietuvių ir apie 1500 (?) lenkų. Arkivyskupas vasario 21 d. pranešė, kad vasario 5 d. parapijiečių išrinkta 9 narių bažnyčios taryba patvirtinta. Jos pirmininkas – klebonas V. Bronickis, nariai: Vaclovas Bilčinskis, Kazimieras Tomaševičius, Aleksandras Nosovičius (varėniškiai), Juozas Demšė (Barčiai), Jokūbas Karlonas (Mergežeris), Aleksandras Belevičius (Smalninkai), Jonas Žydelis (Giraitė), Jonas Ščesnulevičius (Milioniškė). Tarybos vicepirmininkas – J. Žydelis, sekretorius – K. Tomaševičius, išdininkas – V. Bilčinskis. Į revizijos komisiją išrinkti: Motiejus Narkelis iš Varėnos (pirmininkas), nariai – Vladas Leikauskas iš Mergežerio ir Adolfas Latvys iš Šarkiškių. Parapijos tarybos narių pavaduotojai: varėniškiai Vaclovas Šreiberis ir Petras Karpičius, mergežeriškis V. Leikauskas ir Mateušas Pigaga iš Šarkiškių. Tik prieš J. Žydelį Bronickis kažkodėl buvo nusiteikęs priešiški: vasario 17 d. rašte kurijai pažymėjo, kad dėl jo reikėtų būti atsargiems ir tą žodį net pabraukęs.

Vyriausieji Varėnos parapijos gyventojai dar prisimena kun. Stanislovą Tarasevičių (g. 1909 m. Trakų raj.). 1939 m. vasario 17 d. jis iš Adutiškio perkeltas vikaru į Rodūnią, o jau kovo 10 d. jam liepta iš V. Bronickio perimti Varėnos parapiją. Ligtol stumdytas, vėtytas ir mėtytas – per pusketvirtų metų pakeitęs 11 parapijų – S. Tarasevičius Varėnoje įsikūrė beveik septyneriems metams. Jis yra vienas iš ilgiausiai Varėnoje dirbusių kunigų, nors savo veikla ypatingiau neišsiskyrė. Be to, čia jam teko ir labai nedėkingas laikotarpis: keli valstybinių valdžių ir santvarkų keitimaisi, II pasaulinis karas.

1946 m. vasario mėn. S. Tarasevičius išvyko į Lenkiją, pasisavinęs ir išsivežęs kai kuriuos bažnyčios daiktus: arnotą, relikvijorių, dvi pasidabruotas taures ir kt. (klebono J. Morkūno ir trijų parapijos komiteto narių 1946 m. liepos 22 d. surašytas Varėnos bažnyčios inventorių). Tačiau Lenkijoje S. Tarasevičius nekunigavo: išsikvietė Trakuose gyvenusią Varėnos laikų savo gaspadinę ir ją vedė.

Kelis mėnesius 1946 m. parapiją laikinai administravo Kalesninkų klebonas Stanislovas Voronovičius.

Po S. Tarasevičiaus ryškesnį pėdsaką išpaudė du kartus – 1946-1949 m. ir 1956-1962 m. – dirbęs kun. Jonas Morkūnas. Po jo kunigavo Juozas Juodagalvis (du kartus – 1949 ir 1968 m.), Stanislovas Kakarieka (1949-1951 m.), Vladas Černiauskas (1951-1952 m.), Nikodemas Pakalka (1952-1953 m.; jis kartu buvo ir Marcinkonių klebonas), Pranas Vaičekonis (1953-1956 m.), Kazimieras Gailius (1962-1968 m.).

Po vysk. Jurgio Matulaičio lankymosi 1920 m. gruodį – bažnyčios pašventinimo, tikras lietuvis Vilniaus vyskupas antrą kartą Varėnoje apsilankė tik 1959 m.: vysk. Julijonas Steponavičius teikė sutvirtinimo sakramentą.

Šviesų atminimą apie save ligi šiolei paliko 1968-1975 metais dirbęs kun. Kazimieras Vasiliauskas, tik tuomet dar ne monsinojoras. Po jo klebonavo Bronislovas Jaura (1975-1980 m.), Jonas Gri-gaitis (1980-1981 m.), Jordanas Šlėnys (1981-1988 m.), Stanislovas

Puidokas (1988-1994 m.), Kęstutis Latoža (1994-1996 m.), Raimondas Varaneckas (1996-2004 m.), Valentinas Virvičius (2004-2010 m.). Vienintelis parapijoje dirbęs vikaras buvo kun. Jonas Mačiulis (2002-2005 m.). Nuo 2010 m. klebonauja ir Varėnos dekanato pareigas eina kun. Justinas Aleknavičius.

Varėnos dekanatas įsteigtas 1949 metais, Vilniaus arkivyskupiją valdant. vysk. Kazimierui Paltarokui. Dekanatui dar priklauso Druskininkų, Ratnyčios, Kabelių, Marcinkonių, Rudnios, Dubičių, Kalesninkų ir Eišiškių parapijos.

1933-1934 metais kunigų V. Šikšnelio ir J. Vaičiūno perstatytą bažnyčią ilgainiui gražino kiti klebonai. Antrą kartą parapijoje dirbdamas kun. J. Morkūnas bažnyčią elektrifikavo. Kun. K. Vasiliausko klebonavimo metais perdengtas bažnyčios stogas, vietoj paprasto kryžiaus bokšto viršūnėje įstatyta kaldinta saulutė, pertvarkytas šventnamio vidus (panaikintas priebutis, išardyta sakykla ir kt.). Klebono V. Virvičiaus laikais pasikeitė didysis altorius: Aušros vartų madoną jame pakeitė Nukryžiuotasis, bažnyčioje padaryta kitų nežymių pakeitimų.

Varėnoje gyvenę žydai lenkų laikais pasistatė savo maldos namus – sinagogą. Tai ligšiol tebesantis medinis pastatas Basanavičiaus gatvėje, kuriame po II pasaul. karo beveik tris dešimtmečius buvo kultūros namai. Iki pat 1941 m. vasaros, iki Vokietijos-Tarybų Sąjungos karo pradžios, žydai savo numirėlius laidoti veždavo į Eišiškes arba į Varėną I (tik beveik 20 metų tekdavo važiuoti per demarkacijos liniją).

Antrasis bolševikmetis

Raudonoji armija Varėną užėmė 1944 m. liepos 13 d. Įsteigtas Alytaus apskričiai priklausęs vienas Varėnos valsčius su centru Varėnoje II. 1946 metais Varėnai II suteiktos miesto teisės. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1946 m. balandžio 24 d. įsaku Lietuvoje sudarytos keturios naujos apskritys, tarp jų – Varėnos. Beje, net svarstyta, kokią apskritį steigti – Varėnos ar Merkinės. Nulėmė geresnė Varėnos geografinė padėtis, pirmiausia geležinkelis. Kai kurios apskrities įstaigos (pvz., bankas) buvo Varėnoje I. Apskirtyje iš pradžių buvo penki valsčiai, o 1949 m. – septyni: Druskininkų, Merkinės, Marcinkonių, Rudnios, Varėnos, Perlojos ir Raitininkų. Įsteigus Varėnos apskritį, valsčiaus centras persikėlė į Varėną I.

1950 m. birželio 20 d. apskritis pertvarkyta į Varėnos rajoną. Jo teritorija keliskart šiek tiek keitėsi, atsiradus ir išnykus Druskininkų, Daugų, Eišiškių rajonams, keičiantis Alytaus ir Trakų rajonų riboms. Varėnos rajonas 1950 06-1953 05 priklausė Vilniaus sričiai. Paskutinysis Varėnos rajono ribų pasikeitimas įvyko po Atgimimo, įsteigus Druskininkų savivaldybę.

Per pirmuosius 15 metų po II pasaulinio karo didesnių statybų miestelyje nebuvo. Karinis dalinys Dzūkų gatvėje įkurdintas iš kaimų pervežtų išbuožintų ar už kitus tariamus nusikaltimus į Sibirą išvežtų žmonių trobesiuose. Panašiuose statiniuose įsikūrė priaugančių klasių vidurinė mokykla bei kai kurios įstaigos.

Baigiantis pirmajam pokario penkmečiui ėmė plėstis privačių medinių namų statyba. Nebuvo jokių sunkumų gauti leidimą namui statyti. Atsirado naujos tokių namų gatvės: Pušyno, Sporto, prasiplėtė Laisvės kampelis. Dygo privatūs namai Dzūkų gatvėje ir kitur. Pirmasis mūrinis dviaukštis gyvenamasis namas pradėtas

statyti 1947 m. – tai namas Vytauto g. 15. Tų pačių metų rugsėjo mėn. tarp abiejų Varėnų, nors ir nereguliariai, ėmė kursuoti kelio-likos vietų keleivinis autobusiukas.

Šiokių tokių rimtesnių valdiškų statybų Varėnoje imtasi po 1950 metų. Į specialiai pastatytas patalpas iš Varėnos I persikėlė mašinų-traktorių stotis. Iš to laiko svarbesnių pastatų minėtini: kino teatras (1953 m.), geležinkelio stotis (1954 m.), septynerius metus statyti tarybų rūmai – rajono vykdomojo komiteto ir kompartijos rajono komiteto (dabar rajono merijos) pastatas (1956 m.), ligoninė (1957 m.), pirtis priešais dabartinį turgų (ligtol varėniškai prausėsi geležinkelių pirtyje). Pastatytas antras dviaukštis gyvenamasis mūrelis su keliais butais Vytauto gatvėje, o vėliau užstatyta naujai atsiradusi dabartinė Vasario 16-osios gatvė.

Iš Varėnos I atsikėlė miškų ūkis. Miestas pasipildė jo ir poros girininkijų mediniais pastatais. Priešais miškų ūkį kitoje plento pusėje pastatyti keli gyvenamieji nameliai miškininkams. Buvo grūdų priėmimo punktas, gyvulių priėmimo bazė, atidarytas buitinio aptarnavimo paviljonas. Nuo prieškario likusiuose mediniuose pastatuose veikė paštas, valgykla, viešbutis ir bufetas (barelis).

Elektrą miestui iš pradžių tiekė prie Varėnės upės kartu su malūnu Varėnoje I veikusi hidroelektrinė. Silpna buvo ta stotelė: elektrą ji tiekė daugiau įstaigoms, lemputės siūlelis dažnai įkaisdavo vos iki raudonumo, be to, srovė kartais ištisam vakarui visai nutrūkdavo. Vėliau prie geležinkelio įrengta dyzelinė miesto elektrinė. Tuomet, apie 1953 m., elektrą imta įvesdinėti ir į privačius butus. Deja, dar XX a. 7-to dešimtmečio pradžioje dyzelinė elektrinė nuo 24 val. iki 6 val. ryto neveikdavo. Susijungti telefonu su kitu abonentu tekėdavo per ryšių mazgo telefonistę. Telefonų aparatų butuose beveik nebuvo.

Bolševikų skelbtu vadinamuoju klasių kovos laikotarpiu NKVD-KGB laikinu kalėjimu apie dešimtmetį buvo nuo lenkų

laikų likę mūriniai sprogmenų sandėliai miesto parke. Vėliau ten pardavinėtas žibalas, paskui geltonas mūrelis nugriautas.

Po II pasaul. karo Varėnos apylinkėse aktyviai veikė partizanai. Bene arčiausiai miesto jų bunkeris buvo ties Dvarna sala (dabartiniu Dainų slėniu). Partizanų pasalos ir antpuoliai neaplenkė miesto. Antai 1946 m. lapkričio 7 d. Adolfo Baublio-Merkio būrio partizanai apšaudė Varėnos NKVD būstinę. Nukautas rusas kapitonas, išblaškyta švęsti bolševikinės revoliucijos metinių susirinkusi vietos valdžia.

Merkio vadovaujamas partizanų būrys (21 kovotojas) puolė Varėną 1947 m. lapkričio 6 d. Granatomis apmėtyti namai, kuriuose gyveno sovietų kariškiai ir NKVD pareigūnai, nukauti du rusų leitenantai ir jų talkininkas Verseckas. Sudegintas enkavedistų gyvenamasis namas, paėmus iš jo ginklus ir kariškas uniformas.

Partizanai ne kartą, ypač įvairių „rinkimų“ proga, yra sugadinę apskrities centro telefono ir telegrafo ryšį su valsčiais. Arčiau Varėnos telefono laidai, nupjovus stulpus, dažniausiai būdavo nutraukiami paplentėje link Barčių bei Vydenių ir pakelėje į Rudnią.

Partizanauti išėjo varėniškių Budėnų šeimos trys vaikai: seserys Marytė (g. 1923 m., slapyvardis Birutė) ir Sofija (Zosė, g. 1927 m., slapyv. Ramunė) bei jų brolis Jonas (slapyv. Klebonas). Abi seserys žuvo 1949 metais: Marytė – sausio 25 d. naktį Dainavos apygardos Merkio rinktinės LDK Vytauto grupės partizanų vadovietėje prie Palkabalio kaimo, Sofija – lapkričio 10 d. Paručių miške. J. Budėnas žuvo Marcinkonyse 1948 m. S. Budėnaitė-Ramunė kūrė eilėraščius. Jos tekstų yra Dzūkijos partizanų dainų rinktinėje „Sušaudytos dainos“.

Spausdinamos J. Budėno-Klebono su kovos draugu nuotraukos originale yra 1949 m. sausio 17 d. įrašas: „Mielas Kovotojau! Nors žiauri mirtis išplėšė iš gyvųjų tarpo mano mielą brolių, bet nors šis menkas jo paveikslas primins Jums Jūsų draugą Kleboną – prisiminimui part. „Šilui“ – Klebono sesuo (Ramunė).“

Per kelis trėmimus nuo 1945 m. iki 1951 m. į gyvulinius vagonus sugrūsti mūsų kraštiečiai iš Varėnos geležinkelio stoties vyko į Sibiro tremtį. Varėnos miesto gyventojai, atrodo, tremti 1948 ir 1949 metais.

1948 m. gegužės 22 d. varėniškiai tremti į Krasnojarsko kraštą.

Į Manos rajoną ištremti: Janas Kšeslevskis (g. 1891 m.) su žmona Juzefa (g. 1895 m.) ir dukra Terese Kšeslevska-Čerkauskienė (g. 1935 m.); Marija Katauskienė, Juliaus (g. 1915 m.) ir Roma Stanislava Katauskaitė-Markauskienė (g. 1943 m.); Janina Kaziukonienė, Jono (g. 1920 m.), Jadvyga Kaziukonytė-Akulavičienė, Antano (g. 1923 m.) ir Gražina Kaziukonytė, Rapolo (g. 1946 m.).

Ištremti į Partizanskojės rajoną: Liudvikas Čiras (g. 1912 m.) ir Antanina Čirienė (g. 1910 m.); Pranas Paulauskas, Kandido (g. 1894 m.) su žmona Prane (g. 1899 m.) ir vaikais – Jonu (g. 1925 m.) ir Ona (g. 1928 m.).

Katrė Balynienė, Juozo (g. 1884 m.) ir Vytautas Balynas, Onos (g. 1929 m.) ištremti į Krasnojarsko kr. Jermakovskojės rajoną. Į Krasnojarsko kraštą taip pat ištremtos Marija Daukšytė, Vinco (g. 1919 m.) su Ona Daukšyte-Sakalauskiene (g. 1941 m.).

1949 metais žmonės tremti du kartus: kovo 25 d. ir liepos 23 d.

Į Irkutsko srities Usoljės rajoną kovo 25 d. ištremtas Petras Dvareckas, Juliaus su žmona Elena ir dukra Jadvyga (g. 1930 m.); pastaroji ten ištekęjo už tremtinio nuo Jiezo Albino Labuko. Išvežtas namus Vytauto gatvėje šalia tėvo Petro Dvarecko pasistatęs sūnus Alfonsas su šeima: žmona Ona ir mažamečiu sūneliu Jonu.

Išvežti Marcevičiai. Toks pat likimas ištiko Vinco Sausaičio, Juozo (g. 1911 m.) šeimą. Su šeimos galva išvežta žmona Ona (g. 1916 m.) ir vaikai: Kęstutis (g. 1941 m.), Alvydas (g. 1943 m.), Aldona (g. 1945 m.) ir Marytė (g. 1947 m.); tremtyje Sausaičiams gimė dar 3 vaikai. Sausaičiai ir abi Dvareckų šeimos gyveno tame pačiame Usoljės rajono Bolšoje Žilkino kaime.

1949 m. liepos 23 d. į Irkutsko sr. Usoljės rajoną išvežta Elena Sukackienė, Juozo (g. 1897 m.) ir Vytautas Sukackas, Aleksandro (g. 1923 m.). Mįslingas keturmečio Teofilio Bėkšos (gal Biekšos?) ištrėmimas tą pačią dieną į Usoljės rajoną.

Informacija apie tremtinius gauta iš Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro. Tačiau ši informacija yra žinios apie susijungusių abiejų Varėnų gyventojus, todėl galimi neatitikimai juos atskiriant ir galbūt kai kas likę dabartinei Senajai Varėnai, o kiti jos gyventojai priskirti mūsiškei. Be to, kai kurių tremtinių sąraše išvis nebuvo.

Anų metų nuotaika ryškiai atsispindi mūsų krašto dainoje apie tremtį (buvo įvairių dainos variantų):

*Kai Varėnos stotyje
Vagonai sujudėjo,
Tai kiekvienam vagone
„Sudievu“ nuskambėjo.*

*Sudie, Tėvyne brangi,
Sudie, šalis gimta,
Mus veža į Sibyrių,
Tą šalį prakeiktą.*

*Mus veža į Sibyrių,
Kur tie aukšti kalnai,
Ir gal reikės pražūti
Visiems ten amžinai.*

*Verkė visi lietuviai,
Nes jautė jų širdis,
Kad mylimos šalelės
Daugiau nebematys.*

*Mielasis partizane,
Didvyri Lietuvos,
Atkeršyk komunistams
Už savo tėvelius.*

*Enkavedistai ieško
Ir nori mus nušaut,
Išvežę mūsų brolius
Sibyruije vergaut.*

Tokiuose pačiuose vagonuose, tik be enkavedistų apsaugos, daugelis nesukolektyvintų Šilų kaimų gyventojų 1951-1952 metais iš Varėnos gelež. stoties „savanoriškai“ važiavo į Naumiesčio, Vilkaviškio, Panevėžio, Vabalninko, Joniškio, Šiaulių rajonų kolūkius ar pas Rusnės ir Kintų žvejus.

Būta ir kitokios vidaus tremties. Pavyzdžiui, 1948 m. sunkvežimiu iš Simno atvežti senukai Launikoniai su ryšulėliais ir dviem anūkais (vyresniajam buvo 12 metų) išlaipinti gatvėje ties bažnyčia – ir žinokitės! Nelaimėlius priglaudė mokykla, davusi kelių kvadratinį metrų kambarėlį, o senutei mokyklos sargės vietą.

Nuo 1956 m. Sibiro tremtiniai galėjo išvykti iš tremties vietų. Tačiau ne visiems leista gyventi Lietuvoje. Kai kurie mūsų krašto lietuviai, iki 1939 m. rugsėjo buvę Lenkijos piliečiai, išvyko gyventi į Lenkiją (pvz., buvęs 1942 m. Varėnos II policijos punkto vedėjas Juozas Kvaraciejus su šeima).

Varėnos lenkų šeimų į Lenkiją daugiausiai išvažiavo 1946 metais. Paskui kai kas ten išvyko 1957 m., kai Lenkijos komunistams vadovavo V. Gomulka.

1946 m. gruodžio 30 d. išėjo Varėnos laikraščio „Tarybinis balsas“ pirmasis numeris. Tik gaila, kad jo neišliko, ir bibliografijos leidiniuose laikraščio leidimo pradžia kartais nurodomi 1947 metai. Po 1950 metų kurį laiką ėjo mašinų-traktorių stoties (MTS) politskyriaus 1 lapo laikraštukas „Lenino keliu“. Nuo 1962 m. balandžio 23 d. „Tarybinis balsas“ pakeitė pavadinimą ir vadino-

Kai Varėnos buvo susijungusios...

si „Raudonoji vėliava“, o nuo 1988 m. rugpjūčio 4 d. – „Merkio kraštas“. Leidiniui ligšiol vadovavo 10 redaktorių. Ilgiausiai – nuo 1952 m. rudens iki Atgimimo – jame dirbęs laikraštininkas buvo Domas Staselis. Po Atgimimo pradėjo eiti laikraščiai „Giružis“ ir „Varėnė“.

Nuo 1944 m. rudens veikusi pradinė mokykla 1947 m. reorganizuota į progimnaziją, kuriai vadovavo direktorius Alfonsas Urbonas. (Varėnoje I progimnazija veikė nuo 1944 m. vėlyvo rudens; nuo 1946 m. rudens joje atsirado V ir VI klasės, o 1949 m. mokyklą baigė pirmoji vidurinės mokyklos laida. Vyresniųjų klasių varėniškiai iki 1954 m. pavasario vaikščiojo į Varėnos I mokyklą.) Progimnazija 1950 m. tapo septynmete mokykla, kuri 1952 m. pertvarkyta į vidurinę, prie kurios po dviejų metų prijungta septynmetė rusų mokykla. Tose pačiose patalpose vakarais užsiiminėjo vadinamosios darbininkų jaunimo vidurinės mokyklos, žmonių vadintos tiesiog suaugusiųjų mokykla, klasės. 1-ąją abiturienų laidą vidurinė mokykla išleido 1955 metais. Kelerius metus statyta mūrinė mokykla J. Basanavičiaus ir Miškų (dabar V. Krėvės) gatvių kampe baigta 1962 m.

Varėnos vidurinės mokyklos direktore ilgokai buvo Ona Kochanskaitė-Pigagienė. Ją pakeitė Stasys Vaitekūnas, po 14 metų perejęs į 1978 m. atidarytą 2-ąją vidurinę mokyklą.

Beje, Varėnos apskrities, o paskui rajono švietimo skyriaus vedėju 16 metų dirbo Jonas Juodka, kilęs iš Vidžių lietuviškos salos Baltarusijos Breslaujos rajone. Bent 1940-1941 mokslo metais jis dirbęs Marcinkonių pradinėje mokykloje, o 1963-1973 m. buvo Varėnos I vidurinės mokyklos direktorius.

Varėnos miesto vaizdas į gerąją pusę pastebimai ėmė keistis nuo 1960 metų, kai aukščiausios rajono valdžios žmogumi – kompartijos rajono komiteto pirmuoju sekretoriumi tapo savo krašto atstovas, iš Babriškių kaimo kilęs Jonas Baravykas, o rajono Vykdomajam komitetui ėmė vadovauti nors ir zarasiškis, tačiau ūkiškas Zenonas Voroneckas.

Su Maskvos leidimu pirmiausiai buvo pastatytas konservų fabrikas (1966 m., 1972 m. rekonstruotas į maisto pramonės kombinatą), gelžbetonio konstrukcijų gamykla (1967 m.), vėliau – kombinuotųjų pašarų gamykla, plunksnų-pūkų fabrikas, 1966 m. įsikūrė kilnojamoji mechanizuota kolona (1977 m. ji persikėlė į naują bazę), žemės ūkio susivienijimo sandėliai, kelios mažesnės įmonės: duonos kepykla, pieninė, autoūkis, autobusų stotis (1979 m.), nauja pirtis. Prie dabartinės „Ažuolo“ mokyklos 1965 m. pastatytas mokinių bendrabutis, prie ligoninės 1967 m. – nauja poliklinika.

1973 m. įkurtas Varėnos miškų ūkio gamybinis susivienijimas, kuriam be buv. Varėnos miško pramonės ūkio priklausė Alytaus, Druskininkų, Marcinkonių ir Valkininkų miškų ūkiai. Naujų darbo vietų atsirado karinių atsargų sandėliuose.

Įmonės ir ūkinės organizacijos daugiausiai kūrėsi miesto rytinėje dalyje.

Įdiegta kanalizacijos sistema. Stiebėsi kelių aukštų komunalinių ir kooperatinių gyvenamųjų namų kvartalai, didėjo miesto gyventojų skaičius. Iškilė nauji kultūros namai (1973 m.), antroji vidurinė („Ryto“) mokykla, buv. Treugolniko išlygintų pylimų vietoje pastatyta kaimo profesinė technikos mokykla, kelios krautuvės su restoranu, buitinio aptarnavimo, pašto (1964 m.) ir kitų įstaigų pastatai. Mieste veikė 4 vaikų lopšeliai-darželiai. Atsirado naujas stadionas, o prie mokyklų sporto aikštynai.

1961 m. įsteigti pionierių ir moksleivių namai, vėliau vadinti tik moksleivių namais. Nauji jų rūmai atidaryti 1986 m. Moksleivių namai 1997 m. pertvarkyti į moksleivių kūrybos centrą. 1965 m. rugsėjo mėn. pradėjo veikti muzikos mokykla. Prie jos 1990 m. iš Liškiavos atkeltas dailės skyrius. Ilgainiui mokymo įstaiga pasivadino Jadvygos Čiurlionytės menų mokykla. Profesinė žemės ūkio mokykla 1974 m. gavo teisę teikti vidurinį išsilavinimą (oficialiai – Varėnos 80-ji vidurinė profesinė kaimo technikos mokykla; jai tuomet vadovavo direktorius J. Perednis). Nuo 1989 m. rudens mokykla ėmė vadintis žemės ūkio mokykla.

Išasfaltuotos miesto gatvės. Vytauto ir J. Basanavičiaus gatvių sankryžoje 1974 m. įrengtas pirmasis šviesoforas. Ištiesintas plentas į Varėną I, nutiestas plentas link Matuizų ir toliau, o 9-tame dešimtmetyje per miškus nutiestas plentas į Marcinkonis. Pastarojo plento tiesimą rėmė Maskvos gauleiteris Lietuvai, LKP CK antrasis sekretorius Nikolajus Dybenka, Varėnos rajone „rinktas“ TSRS ir LTSR Aukščiausiųjų Tarybų deputatas. Jau mūriniai nuosavų gyvenamųjų namų kvartalai užpildė Ligoninės, Liepų ir kelias kitas gatves. Paplentėje netoli tilto per Derėžnyčią stovėjo skulptoriaus A. Žukausko paminklas.

Tikrą malonumą miesto gyventojams suteikė pirmasis Derėžnyčios tvenkinys (jo įrengimo darbai pradėti 1966 m.). Per vasaros karščius norint pasimaudyti nereikėjo bristi per smėlį 3 km iki Žiežulio ežero (po II pasaul. karo vaikai ir rusų karininkų žmonos kelerius metus maudydavosi Karloniškės balos vakariniame gale, ten, kur vėliau supiltas kelias nuo Dzūkų gatvės į 2-ąją vid. mokyklą). Meškeriojams dar daugiau palaimos atnešė antrasis Derėžnyčios tvenkinys.

Išspręsta elektros stygiaus problema: Varėna įtraukta į Kauno HES elektros perdavimo sistemą. Aukštos įtampos transformatorinė stotis pastatyta 1969 metais. Triženkliai abonentiniai telefonų numeriai 1975 m. pakeisti penkiaženkliais. Sunkiems ligoniams į Vilnių gabenti atskrisdavo sanitariniai lėktuvai. Jie nusileisdavo aikštėje prie Mitraukos kaimo.

Pasak 1959 m. visuotinio gyventojų surašymo Varėnoje tuo metu buvo 2401 gyventojas, 1970 m. – 4478, 1976 m. – 7100 gyventojų.

Abi Varėnos 1980 metais susijungė į vieną miestą. Centrinė Vytauto gatvė tapo viena ilgiausių miestų gatvių Lietuvoje: ji nusiėjęs apie šešis kilometrus!

Miestas plėtėsi toliau, ypač į vakarus. Privačiais namais užsistatė retas miškas kairėje plento pusėje nuo Marcinkonių gatvės beveik iki Derėžnyčios. Ant kalno už jos įsikūrė veterinarijos li-

goninė, o ilgainiui kairiąja plento puse Varėna pasiekė Mitrauką. Miške už Derėžnyčios, į kairę nuo plento, atidarytos naujos miesto kapinės.

Varėnos vėl persiskyrė Lietuvos Respublikos 1994 m. gegužės 17 d. įstatymu „Dėl Varėnos rajono, Varėnos miesto bei Varėnos apylinkės administracinių ribų pakeitimo“ po Varėnoje I surengto „referendumo“: mat varėniai panoro būti kaimiečiais! Varėna I tapo Senąja Varėna, o Varėna II tiesiog Varėna. Tik Senoji Varėna prasiplėtė, prie jos prijungus Mitraukos (kurį laiką oficialiai bandytos vadinti Mitriškėmis) kaimą.

Atgimimas

Varėniškai gana greitai ir aktyviai įsijungė į 1988 m. birželio mėnesį Vilniuje prasidėjusio Lietuvos Persitvarkymo sąjūdžio veiklą. Idėja įkurti Sąjūdžio grupę Varėnoje kilo iš karto po Vingio parke Vilniuje liepos 9 d. įvykusio šimtatūkstantinio Sąjūdžio mitingo. Liepos viduryje rajono Vykdomojo komiteto sekretoriaus Juozo Dringelio kabinete susirinko 7 vyrai: J. Dringelis, Gediminas ir Gintaras Jakavoniai, Algis Kašėta, Juozas Kavaliauskas, Stasys Lankelis ir Aloyzas Tendzegolskis. Persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinė grupė galutinai susikūrė rugpjūčio mėnesį. Ją sudarė įvairių sričių specialistai. Iniciatyvinė grupė sparčiai gausėjo. Miesto įmonėse ir įstaigose, rajono ūkiuose ir organizacijose steigėsi Sąjūdžio grupelės.

Sąjūdžio iniciatyvinė grupė pakvietė rajono gyventojus į pirmąjį savo mitingą 1988 m. rugpjūčio 25 d. – iškart po antrojo daugiataūkstantinio mitingo rugpjūčio 23 d. Vingio parke Vilniuje. Aikštėje prie Varėnos kultūros namų susirinko daugiau kaip tūkstantis varėniškių ir svečių. Po kelių dešimtmečių pertraukos Varėnoje vėl viešai suplevėsavo tautinė trispalvė – vienintelė mitingo vėliava. Mitingo vedėjas Gediminas Jakavonis kalbėjo: „Persitvarkymo sąjūdis pergalingai žengia per Lietuvą. Šiandien Varėnoje susirinkom pasidabinę šventom savo spalvom ir šventais savo ženklais. [...] ...Mums gižta mūsų istorija“. Susirinkusiuosius sveikino Lietuvos Persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinės grupės narė prof. Kazimiera Prunskienė. Kalbėjo dar keli Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai ir mitingo dalyviai.

1988 m. gruodžio 22 d. Varėnoje atkurta skautų organizacija, o 1990 m. sausio 30 d. Algio Kašėtos iniciatyva įvyko Lietuvos šaulių sąjungos skyriaus atkuriamasis susirinkimas.

Baltijos kelyje 1989 m. rugpjūčio 23 d. stovėjo daugiau kaip tūkstantis Varėnos miesto ir rajono žmonių. Jų ruožas buvo tarp Vilniaus ir Širvintų. Po metų, 1990-ųjų rugpjūčio 21 d., varėniškiai stovėjo Europos kelyje Lazdijų rajone.

1990 m. gegužės 17 d. Lietuvos Ministrų Taryboje užregistruotas Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Varėnos skyrius. Prie geležinkelio stoties 1991 m. birželio 14 d. atidengtas paminklas žmonių deportacijoje 1941-1952 m. atminti (paminklo autorius – skulptorius Alfonsas Ambraziūnas). Kurį laiką buvo leidžiamas Varėnos sąjūdininkų laikraštis „Varpilė“.

1992 m. birželio 14 d. Varėnos Sąjūdžio taryba visame rajone organizavo referendumą „Dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos Federacijai, besąlygiško išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo“. Rajone apklausta apie 16 tūkst. žmonių.

Lietuvos heraldikos komisija 1994 m. lapkričio 24 d. aprobo Varėnos herbo etaloną. Herbo autorius – dailininkas Kęstutis Gvalda. Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Brazauskas herbą patvirtino 1995 m. sausio 12 d. dekretu.

Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Varėnos skyriaus iniciatyva 1997 m. pavasarį prie geležinkelio, kur buvo užkasti 1949 01 25 prie Palkabalio kaimo žuvę Dainavos apygardos Merkio rinktinės 13 partizanų, pastatytas 7 metrų aukščio kryžius. Pastatytas kryžius ir prie buvusios Varėnos NKVD būstinės, kur laisvės kovotojai buvo kankinami, o jų kūnai niekinami; prie pastato pritvirtinta paminklinė lenta.

Panaudotų šaltinių sąrašas

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Fondas 55, apyrašas 2, bylos 464, 606, 688; f. 70, ap. 2, b. 5, 194, 693, 1018; f. 70, ap. 3, b. 255; f. 149, ap. 1, b. 1298; f. 317, ap. 1, b. 17 ; f. 383, ap. 7, b. 340, 2189; f. 513, ap. 1, b. 29, 30, 34; f. 561, ap. 17, b. 125; f. 561, ap. 18, b. 195, 495; f. 561, ap. 19, b. 329; f. 863, ap. 1, b. 40-42, 46; f. 923, ap. 1, b. 1113, 1370; f. 923, ap. 3, b. 1094; f. 923, ap. 7, b. 1084; f. 929, ap. 3, b. 90; f. 930, ap. 7, b. 276, 287, 289, 320; f. 1023, ap. 1, b. 1, 2; f. 1060, ap. 1, b. 98; f. 1269, ap. 1, b. 9; f. 1269, ap. 6, b. 1-9; f. 1736, ap. 1, b. 2, 5; f. R-178, ap. 2, b. 53; f. R-629, ap. 1, b. 42, 43, 47, 88, 826, 1032-1034; f. R-727, ap. 6, b. 257, 302; f. R-743, ap. 2, b. 1483-1486; f. R-762, ap. 1, b. 210; f. R-762, ap. 4, b. 165; f. R-762, ap. 6, b. 922; f. R-1399, ap. 1, b. 62; f. R-1436, ap. 1, b. 10, 11, 24, 26, 29, 32, 33; f. 1492, ap. 1, b. 5

Lietuvos ypatingasis archyvas

F. K-1, ap. 58, b. P-12795

Partizanų ir NKVD-MGB dokumentai. 1945-1953 m.

Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius

F. 3377, ap. 55, b. 68; f. 3377, ap. 58, b. 149; f. 3377, ap. 66, b. 53

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

F. 378, BS, 1861, b. 1006; f. 378, BS, 1862, b. 868; f. 382, ap. 1, b. 2336; f. 432, ap. 1, b. 13, 128; f. 525, ap. 1, b. 2508; f. 525, ap. 12, b. 358, 6359; f. 525, ap. 14, b. 3584; f. 694, ap. 3, b. 1009; f. 694, ap. 5, b. 3357-3361, 4435

F. 12, b. 1850; f. 67, b. 237; f. 175, b. 423; f. 208, b. 25; f. 255, b. 1214; f. 318, b. 54, 1125, 2091, 2232, 10448, 10914, 10960, 12035, 12157, 14298, 25558, 26369, 28844, 29545, 32486

LITERATŪRA

- „Aidas“: 1939 m. sausio 10 d. Nr. 4, kovo 11 d. Nr. 30 ir rugsėjo 2 d. Nr. 103
- A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelio mazgo // „Karys“, 1938 m. Nr. 34
- Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918-1920, t. I. Čikaga, 1972
- Armija krajoje Lietuvoje. Antra dalis. Vilnius-Kaunas, 1999
- Catalogus ecclesiarum et cleri archidiocesis Vilnensis pro anno Domini 1935. Vilnae, 1935; tolygus leidinys – ... pro anno Domini 1938. Vilnae, 1938
- Česnulis P. Nužmogintieji. Vilniečių Golgota lenkų okupacijoje. Hamilton, 1973
- „Draugas“, 1978 m. birželio 14 d.
- Dringelis J. Varėnos rajonas. Vilnius, 1983
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej: 1926 m. sausio 20 d. Nr. 6 ir 1926 m. gegužės 12 d. Nr. 45
- Griškūnaitė E. Lietuvos geležinkelininkai 1905 m. revoliucijoje // „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai“. 1959. Serija A Nr. 1(16)
- „Karys“, 1929 m. Nr. 31
- Kaziulionis V. Dainavos apygardos partizanų atminties paminklai. Varėna, 2007
- Kraucevičius J. Iš atsiminimų apie šarvuoto traukinio veiksmus 1920 m. // kn. „Karo technikos dalių dvidešimtmetis 1919-1939“. Kaunas, 1939
- Lesčius V. Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918-1920. Vilnius, 2004
- Lietuvių tauta. Lietuvių mokslo draugijos raštai. Knyga IV, sąsiuvinis 3. Vilnius, 1932

- „Lietuvos geležinkelių žinynas“: 1942 m. gruodžio 28 d. Nr. 7 ir 1943 m. sausio 30 d. Nr. 9
- „Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios“: 1941 m. spalio 5 d. ir 31 d.
- Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, t. 1. 1919-1929. Kaunas, 1930
- Makauskas B. Vilnijos lietuviai 1920-1939 metais. Vilnius, 1991
- Market W. 77. pułk strzelców kowieńskich w latach 1918-1939. Pruszków, 2003
- Martinionis A. Lietuvos kariuomenės tragedija. Vilnius, 1993
- „Mūsų žinynas“, 1928, t. 15, Nr. 45
- „Merkio kraštas“: 1988 m. rugpjūčio 13 d., 1990 m. sausio 27 d., 2008 m. kovo 7 d.
- Piłsudski J. Pisma zbiorowe, t. V. Warszawa, 1937
- Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. T. II, Cleveland, 1981; t. III, Cleveland, 1982
- Surgailis G. Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas. Vilnius, 2011
- Sušaudytos dainos. Džukijos partizanų dainos. Sudarė ir parengė Vytautas Ledas, Henrikas Rimkus. Vilnius, 1990
- Šėmis B. Vilniaus Golgota. Okupuotosios Lietuvos darbo ir kančių 1919-1928 metų dienoraštis. Kaunas, 1930 (2-as leidimas: Mykolas Biržiška. [...]. Vilnius, 1992)
- Tiknys V. Varėnos kautynės atsiminimai // „Karo archyvas“, t. IX. Kaunas, 1938
- Transporto raida Lietuvoje. Sudarė ir redagavo V. Purnas. Vilnius, 1983
- Uspenskis A. A. Didžiajame kare Lietuva – Rytų Prūsija 1914-1915 m. Karininko atsiminimai. Kaunas, 1935
- Varėna istorijos kelyje. Sudarė daktarė Regina Žepkaitė. Vilnius, 2002
- „Vyriausybės žinios“: 1939 m. spalio 27 d. Nr. 671 ir lapkričio 24 d. Nr. 679
- Zaskevičius S. Pro patria! // „Mūsų žinynas“, t. 15, Nr. 45. Kaunas, 1928
- Žeimantas L. V. Sankt Peterburgo-Varšuvos geležinkelis 1858-1915. Vilnius, 2003
- Žepkaitė R. Vilniaus istorijos atkarpa 1939-1940. Vilnius, 1990
- Виленская губерния. Полный список населенных мест со статистическими данными о каждом поселении, составленный по официальным сведениям И. И. Гошкевичем. Вильна, 1905
- „Виленские губернские ведомости“, январь 1904 г., № 7

- „Виленский вестник“: 4 и 7 января 1862 г., № 69 и 70
- Виленский временник. Книга VI. Часть вторая. Вильна, 1915
- Исторический очерк развития железных дорог в России с их основания по 1897-й год включительно. Выпуск первый. С.-Петербург, 1898
- Косаковский Г. И., Виргинский В. С. Строительство железных дорог в Прибалтике в 1860-1880 гг. // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. 1970, Nr. 2(33)
- Косаковский Г. И. Железные дороги Литвы. Вильнюс, 1975
- Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния. Составил генерального штаба капитан А. Корева. Санктпетербург, 1861
- Памятная книжка Виленской губернии на 1860 год. Вильно, 1860
- Памятная книжка Виленской губернии на 1861 год. Часть вторая. Вильно, 1861
- Северо-западные железные дороги. Расписание летнего движения пассажирских поездов прямого и местного сообщения с 18 апреля 1911 года. С.-Петербург, 1911
- Сухоцкая В. Исторический очерк развития железнодорожного транспорта Литовской ССР (1861-1940 гг.). // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija ir geologija, IV. Vilnius, 1966
- Тухачевский М. Поход за Вислу. Москва, 1923

Turinys

Geležinkelio stotis	6
Miesteliu virtusi gyvenvietė	16
Nepriklausomybės kovų metai	22
Lenkų laikai	35
Trumpas Nepriklausomos Lietuvos laikotarpis	58
Pirmoji bolševikų okupacija	68
Nacių okupacija	74
Maldos namai. Kapinės	84
Antrasis bolševikmetis	93
Atgimimas	104
Panaudotų šaltinių sąrašas	106

Vytautas Česnulis

Če441 Varėnai 150 metų / Vytautas Česnulis. – Vilnius, 2012.
– 112 p. + 32 nuotraukų p.

ISBN 978-9955-832-52-2

UDK 947.45

Vytautas Česnulis
Varėnai 150 metų

1 viršelyje – geležinkelio stotis 2003 m.
Iš G. Samulevičiaus archyvo
4 viršelyje – ruduo Vasario 16-osios gatvėje.
Iš Varėnos viešosios bibliotekos archyvo

Maketavo Birutė Vilutienė
Tiražas 550 vnt.
Spausdino spaustuvė „Rotas“,
Pylimo g. 42, LT-01136 Vilnius

ISBN 978-9955-832-52-2

9 789955 832522